

929: 72 Вийа Которанин

Ристо КОВИЈАНИЋ

ВИТА КОТОРАНИН
НЕИМАР ДЕЧАНА

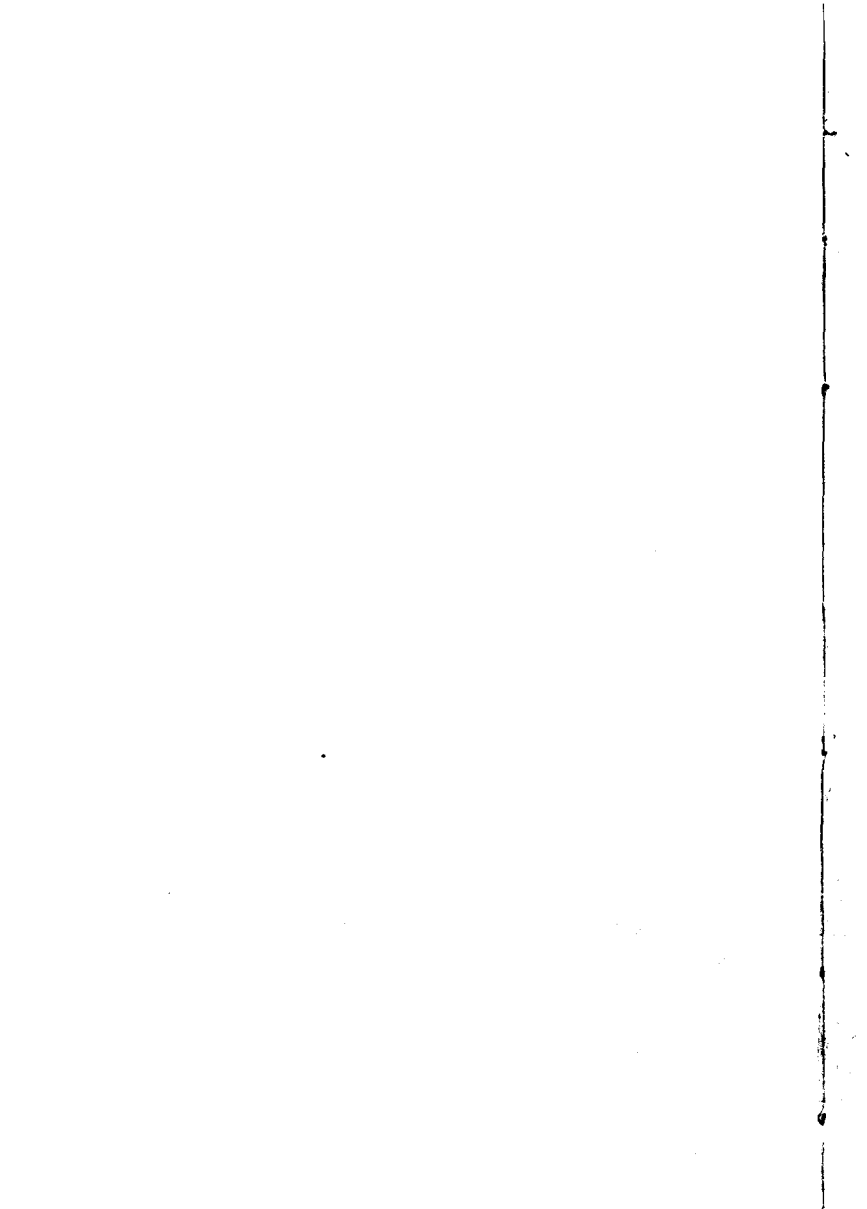
НОЛИТ

MCMLXII

eni. 886.1
mb. p. 1942

ДЕЧАНИ СА ИСТОЧНЕ СТРАНЕ

ВИСОКИ ДЕЧАНИ

1.

ПОЛОЖАЈ И ОКОЛИНА — СРЕДИШНА ОБЛАСТ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ — ЊЕНА ПРИРОДНА БОГАТСТВА — БОГАТСТВО КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА — ПРИВРЕДНА И КУЛТУРНА ПОВЕЗАНОСТ СА КОТОРОМ

На помолу Дечанске Бистрице уздижу се Високи Дечани. Задужбину Немањића, Стевана Дечанског и цара Душана, изводио је пуних осам година, 1328—35, протомајстор В и т а К о т о р а н и н. Над јужним вратима цркве стоји уклесано:

Фрад Вита, мали брат, протомајстор ис Котора, града краљева, сазида овузи цркв светог Пандократора господину краљу Стефану Урошу 3-ему и својему сину светлomu и превеликомu и преславномu господину краљу Стефану. И сазида се за 8 годишт, и доспела је савсем цркв в лето 1335.

Исклесани од камена, стоје Високи Дечани као саливени. Данас као пре шест векова. Беле се у окриљу горостасне шуме питомот кестења и планинског борја. Ту се, до миле воље, може размишљати о Животу, о Вечности, о Свемиру; уживати у Лепоти.

И не само уживати. Ту се може дуго проучавати наша прошлост, наш средњи век, доба феудализма, — доба двојице великих државника свога времена, цара Душана и протовестијара Николе Буће, и двојице

знаменитих културних стваралаца, архиепископа Данила II, књижевника, и фра Вите Которанина, грађевинара. Величанствена грађевина на Дечанској Бистрици, на којој су се сучелила и измирила три дуговладна освајачка стила, византијски, романски и готски, задахнути словенском ведрином и топлином, приповеда речито и убедљиво о нашем раном културном животу, културним стремљењима, полету и досегу, о културном доприносу; приповеда не само својим изразитим, замашним и моћним отелотворењем и сопственим богатством раскошних уметничких украса, него и огромним богатством своје ране и позније ризнице. Јаса средњовековна бела грађевина, најугледнији српски манастир после Хиландара, и прича јасно и разговетно о снази наших средњовековних мајстора — грађевинара, вајара и сликара, средњовековних и познијих златара и резбара. Они знаше и умеше да, у камену, у металу и дрвету, у живим бојама које зборе, прикажу, оваплоте и овековече мноштво мотива из умишљенот и стварног живота свога народа и свога времена. Отуда се за цркву Дечана могло рећи: да се „ни из једног писаног документа не може више него из ње ишчитати о обиму, карактеру и висини српске средњовековне културе“.

Из сачуваних писаних споменика которских може се ишчитати да је у подизању српске средњовековне културе имао знатан и знаменит удео културни и привредни Котор фра Вите и Николе Буће. Јер наш стародревни приморски град под Ловћеном, са знатним наслагама јелинске и римске културе, био је не само најкултурнији град и један од најјачих привредних центара средњовековне Србије, њен „славни столни град“, него и њена главна лука, њена најшира вратница за снажни ток живе размене материјалних и духовних добара са Западом.

Изнад Дечана густа мрчава — пространа шума питомих кестенова; високо сеже и запасује планинске окомке и падине. Са планинских висина Богићевице (2530 м), некадашњег глечерског подручја Проклетија, стрмоглави се урвинама Дечанска Бистрица, плаховита као горске срне њене мрчаве; разиграна и раздрагана, скаче, пени се и звони.

Пролама се Бистрица кроз живописну Дечанску клисуру. Одјекује клисура; одазивају се њене пећине, некадашње испоснице средњовековних дечанских калуђера. Пред Високим Дечанима, код извора питке и лековите минералне воде, горска студена река силази у раван. Њеним шумовима и гргољу одазивају се тајанствене одаје манастира и високи сводови храма; пева се тајанствена служба у славу ктитора, „посвећенога краља“ Стевана Дечанског, и у славу великог протомајстора, просвећеног фра Вите Которанина; „служба“ једва чујна, као хујање планинскога борја, као шум јесењег лишћа кестенове шуме. Тако непрестано, даноноћно, већ шест векова и више. Тако је и у доба дугог робовања. Њу нису могли узаптити ни окрутне „заптије“ обесних и окорелих султанових феудала. Тихо и непрестано, дан и ноћ, пева се вековита химна вечно лепом делу људскога духа и људских руку, као што је вечно лепа и природа у којој је дело постављено.

Тече Дечанска Бистрица даље гајећи у свом кристалном кориту плашљива јата гипких пастрма. Њима је дечанска трпеза често почастила манастирску братију, од првога дечанскога настојатеља, игумана Арсенија, преко Григорија Цамблака до ваљаног 112-годишњака арихимандрита Данила (упок. 1820); почастила је небројено пута и многог свога госта, домаћег и страног, знаног и незнаног, често добродошлог и добронамерног, понекад измамишу на

штету ризнице, а понекад, у зле дане тешког робовања, и госта немила, злонамерна и злотворна. Мирније тече река поред села Дечана, по коме је и добила своје лепо и звучно име, а по њима и Немањића задужбина.

Успорена равницом, мирно протиче Бистрица кроз село Бућан, чије име подсећа на Николу Бућу, или на неког другог српског протовестијара и привредника из те чувене которске породице; као што и два суседна метохијска села, Котор и Витак, код села Мајдана и Рудника, недалеко од Витомирице, подсећају на которско-рударску насеобину у Пећи, и на неког имењака Которанина Вите, тако честог сведока да је то име наше, народно, словенско.

Испод села Краљана, Дечанска Бистрица утапа се у матицу, у Бели Дрим. Она је допринела да се просеку планине и отвори пут ка Јадрану, који ће у другом виду узвраћати обилни зајам сливу Метохијско-призренске котлине. Њене високе горнате планине привлаче густе морске облаке, који ће издашно потхрањивати непресушиве изворе Дечанске Бистрице, на коју ће доспети Вита са Јадрана, из которске Немањића задужбине, да у име которске мале браће и у име свога роднога града узврати добро за добро, поверење за поверење и оданост за наклоност.

Испод Дечана простире се равна Метохија, обгрљена планинама и планинским рукавима, питома, плодна и мирна. Поглед пуца до самог Призрена. У дечанско летње праскозорје, југоисточно у даљини, сунце се већ изнад Призрена љуби са снежним врховима Шар-планине (2750 м); на домаху из-

над Пећи, северно, са врховима травне Мокре и горнаторг Чакора; а на западу, над кубетом Високих Дечана, са два неботична кубета мрких планина, Богићевице и Гаравице (2660 м).

А кад дође гори Гаравици,
кличе Ненад како соко сиви:
„Гаравице, зелена горице,
не раниш ли у себи јунака,
Предрагога, мог брата рођена?“
Предраг сједи под јелом зеленом...

У веначном облуку око Метохије, изнад Пећи, Дечана, Ђаковице и Призрена, нижу се планински врхови — у подручју Мокре: Поглед, Белег, Жлеб и Русулија; на масиву Копривника: Жути Камен и Стреоц; на Богићевици и измаку Проклетија: Маријан и Гаравица; на изданцима Албанских Алпа: Кунора и Паштрик; а на масиву Шар-планине: Ошљак, Кобилица, Титов врх (раније Црни врх), Бистра и Љуботен. Српасти обрук повезује ланац благих косовских планина, Црнољева, Голеш и Чичевица, вододелница два супротна велика слива, Јадранскога и Црнога мора.

Са планинског венца стачу се одасвуд благотворне воде Метохије, а истакнути планински горостаси сежу у царство орлова, и са удаљеним врховима рудоноснога Копаоника и Мајдана разапињу небески свод над Старом Рашком, Метохијом и Косовом, средишним областима средњовековне српске државе. Ту су били њени главни државни центри, сталне и повремене престонице: Рас, Дежево, Јелеч, Брњаца и Врхлаб, Звечан, Штимља, Пауни и Ново Брдо, Сврчин, Неродимље, Петрич и Призрен; ту су били и њени главни центри духовног и културног живота, низ главних манастира: Патријаршија, Дечани, Ар-

ханђел Михаило, Хвостанска Студеница, Грачаница, Бањска, Градац, Сопотани и Ђурђеви Ступови. Ту су били и главни извори њених природних богатстава, у првом реду њени најбогатији рудници олова, бакра, железа, сребра и злата. Ти главни центри били су повезани живим артеријама са привредним и културним центрима свога приморја и са Дубровником. Бели Дрим је изводио приморски пут који је долазио од Котора, преко Бара, Улциња, Скадра и Дања, и водио за Призрен, а одатле за Пауне, Неродимље, Липљан, Јањево и Ново Брдо; другим краком за Дечане и Пећ. Пећка Бистрица сводила је у Пећ други приморски пут, у који су се код Плава стакала два пута. Један је долазио од Котора, Будве и Бара преко Рибнице (данашњег Титограда); други од Котора и Рисна преко Оногошта (Никшића) и рудоносног Брскова. Сједињавао се у Оногошту са дубровачким трговачким путем, који је везивао главне привредне центре Србије са Дубровником, чија је улога у историји средњовековне српске државе била знатна и врло значајна. Пећка Бистрица сводила је овај пут пред саму Патријаршију, на пећко тржиште, познато трговачко раскрсће и караванско одмориште. Одатле је једним рукавом ишао испред Дечана за Призрен; другим за Приштину, Вучитрн, Звечан и Трепчу; а трећим за Рас, Дежево и Брвеник.

Дуж Метохије (65 км), кроз старо Хвосно, Алтин, Подримље и Патково, протиче Бели Дрим. Поред три Бистрице, Пећке, Дечанске и Призренске, прима још пет великих притока: Исток, Глину, Мирушу, Топлугу и Ереник (средњовековни Рибник). Мирна равница укротила је немирне горске воде, као што је својом питомином, уметничким споменицима са три своје Бистрице, писаним законом цара Душана и неписаним Леке Дукађина кротила немирне и оштре нарави

својих горштака, који су се, као плахе горске бујице, рушили са планина у равницу, нарочито кад су прадедовска огњишта у равници била напуштана народним сеобама. Мирно, као крупно и тромо стадо метохијских бивола, тече Бели Дрим плодном Метохијом. По две годишње жетве уноси вредни ратар у свој дом, у своје „чардаке“; трипут годишње косач откива косу у својим воћњацима и на својим ливадама.

Родни су сви предели Метохије. — Познати су били ораси из Ораховца, кестење подгорско, дечанско и призренско, виногради крај Пећи, Призрена и Таковице, нарочито они у подримској Хочи с околином, источно од старог дримског моста из доба краља Милутина, према Таковици. Велику Хочу Немања је приложио Хиландару (1198), краљ Милутин потврдио. „Хотчка метохија“ Хиландара помиње се и у доба Душанове владавине. Стеван Дечански приложио је дио Хоче Богородици љевишкој. Ту је био и метох Дечана. Из хочанских манастирских винограда дечански калуђери су одабирали најбоље грозђе да од њега праве добро дечанско вино, којим су пунили златне путире за свечане службе, сребрне кондире и позлаћене пехаре за здравице о славама и свечаностима, и за угледне госте дечанског игумана. А кад би, услед неродице, средњовековни хочански извор пресушио, дечански кондири пунили су се црним вином из Зетског поморја, малвазијом из Црниплата (данашњег Тивта) и Мрчевца крај Превлаке. Дечански игуман Кирил (упок. 1875) обновио је у Хочи манастирски конак и подигао велики подрум за вино, јер је манастир и у XIX веку имао ту преко двадесет винограда. По дечанском предању ту су били и виногради цара Душана и његових велможа, свакако и Стевана Дечанског, чија се фреска налази у

старој хочанској цркви св. Николе. На те винограде мисли и народни песник у свом епу Женидба Душанова. Душанов сестрић Милош Војиновић (син војводе Војина из Вучитрна, ставилац на царском двору), ударајући златним шестоперцем Таковицу Вука, који је хтео да се преваром и силом дочепаше његовога дивног коња, узвикује при свом замаху:

„Толики ти родили гроздови
у питомој твојој Таковици!“

Родне су и околне планине Метохије — гором и пашом, месом, сиром и маслом, вуном и кожом, скупоценим крзном разне горске звераци. По њиховим богатим пашњацима низали су се током векова многобројни катунци; нижу се и данас. У доба Немањиха то су били влашки катунци. Помињу се у многим повељама средњовековних српских владара, и у дечанској хрисовуљи, која прописује: да земљорадници не ступају у пастире, да се Срби не жене од Влаха. Романизовани староседеоци, називани Власима и Романима, били су страсни и вични сточари. Живећи номадски кретали су се многим планинама од Проклетија и Шар-планине дуж Динарског планинског система и средишних планина Балкана, и даље дуж Карпата, запасујући наш Банат, Румунију, Мађарску и Чехословачку, све до Пољске. Богата су рудним благом и недра планинских огранака и падина. У средњем веку копала се оловна и сребрна руда у Мајдану, Руднику и Сухом Грлу, североисточно од Пећи, о чему сведоче и очувани трагови. Стеван Дечански отворио је рудник железца у Алтину у близини Дечана, који је годишње давао манастиру одређену количину челика, по одредби повеље Дечанског.

Ова богатства условила су велику насељеност Метохијско-призренске котлине. Међу Србима помињу се Арбанаси и Власи. У повељама XIV века сви земљорадници називају се Србима, а сви пастири Власима. У Душановим повељама Арбанаси се помињу и као земљорадници и као пастири. „У средњовековној Србији“ — каже Јиречек — „није било народносних сукоба. Арбанашке и влашке пастирске општине, романски и грчки варошани, као и саски рудари слагали су се веома добро“. Услед турске најезде српски живаљ прибегавао је к планинама, занимајући се и земљорадњом и сточарством. Преплавио је и влашке катуне. Тако су се Власи (Романи) брзо претапали у Србе, као и на другим подручјима у Јужне Словене.

На богатствима земље држао је своју тешку руку владар-феудалац, самодржац. Он је поклањао имања својим велможама, истакнутим ратницима и војводама, а највише манастирима. Скоро цела Метохија била је метох неколико главних манастира Немањића: Хиландара, Жиче, Милешева, Бањске, Дечана и Арханђела призренског. То се види из многих владарских повеља од великог жупана Стевана Немање до цара Уроша. Дечански манастир имао је 40 села и заселака, са 2.170 кућа, од којих 210 меропашких, мајсторских и поповских, а 70 сокалничких; поред тога и 9 влашких катуна, са 270 кућа (колиба); док је Душанов манастир св. Арханђела имао 9 катуна Арбанаса, 8 катуна Влаха и око 60 села од Косова преко Пилота до Бара. Радно становништво сачињавали су себри, који су се делили на меропаше (сељаке везане за земљу), занатлије, пастире и отроке (робове). Било је и слободних земљорадника (баштиници). Повлашћени су били сокалници (скупљачи плодова). Владаоцу су давале годишње дажбине од летине и од стоке, чак и половину шумског

жира; за пашњаке даване су дажбине у сиру и овцама. Душан је само од стоке имао годишњи приход од 40.000 перпера (преко 250 милиона данашњих динара). Приближно је имао и Дечански. Истина, домаћи и страни писци истичу: да су српски владари давали велика материјална средства за подизање културних споменика, да су делили помоћ у земљи и изван земље. Оправљали су и подизали цркве и болнице у иностранству и давали богате прилоге. То је ишло и у корист културне пропаганде, угледа и престижа земље. Поданици су били дужни да раде „велике и мале работе“, у првом реду при подизању градова и утврђивања. За манастир Дечане дужан је био сваки меропах да узоре 6 матова земље (мат 200 грчких квадратних лаката), по два мата овса, пшенице и проса, а сваки сокалник по 3 мата. У дечанским повељама Дечанског, Душана, цара Уроша, кнегиње Милице и деспота Стевана помињу се многобројни подложници манастира — меропси, сокалници, отроци, пастири, рибари, ковачи, златари, седлари, кројачи и обућари. Помиње се пшеница, овас, просо и лан, гуњеви, клашње и кожуси; помињу се овце, говеда, биволи, коњи и свиње, катун, сенокоси, виногради, воћњаци, уљаници и млинови, вино, мед и восак. Дечани су добијали годишње по 6.000 свилених чаура од два посадника из Пилота, а Арханђел призренски по 100.000 чаура годишње. — У которским и дубровачким писаним споменицима помињу се често српски рудници, њихово сребро и злато, бакар и олово.

Знатан део поменутог богатства отицао је из Метохије, као и са Косова, преко Пећи, Дечана и Призрена, двома широким артеријама за Котор и друге градове Зетског поморја, а трећом широком артеријом за Дубровник. Тим трговачким путевима проте-

зали су се дуги каравани, по 150—300 натоварених коња, односећи у Приморје разне пољопривредне и сточне производе и сировине, разне прерађене руде. Главни извозници преко мора били су Которани и Дубровчани. Њихово посредништво условило је просперитет и процват Котора и Дубровника и њихову привредно-културну мисију у средњовековној Србији и Босни.

Постоји и велико богатство Метохије које није отицало. Оно се у доба развоја, успона и снажења средњовековне српске државе гомилало и гомилало; а после државне пропасти стално опадало и пропадало. То су многобројни средњовековни споменици српски. Од важнијих споменика одолели су вековима, пустошним вихорима и рушилачким најездама само три, на три Бистрице, Дечанској, Пећкој и Призренској. Они представљају велико културно богатство Метохије. То су Дечани, Патријаршија и Богородица љевишка.

Патријаршија се налази испод самог Ждрела удивствено-романтичне Руговске клисуре, чије су пећине биле настањене средњовековним испосницима, домаћим и грчким. По тим пећинама Пећ је добила своје име, као Метохија доцније по метохи манастира. Манастирска црква св. Апостола потиче из XIII века. Уз њу је призидана око 1320. црква св. Димитрија, а око 1330. године, у време подизања Дечана, црква Богородице. Тада су све три цркве обједињене пространом припратом, чија је лепота позната. Први српски архиепископ Сава Немањић одредио је да се архиепископска столица пренесе из Жиче у Пећ, у средишњу област државе, што је извршио његов наследник Арсеније. Душан је архиепископију уздигао.

на степен патријаршије (1346). Манастир је страдао приликом пропасти државе, а доцније, приликом велике народне сеобе под патријархом Арсенијем III Црнојевићем (1690), пећки паша опустошио је манастир, који је тада остао без многих својих књига и многих уметничких драгоцености. Године 1831. страдао је од Арслан-паше босанског. Као грађевина, Патријаршија је далеко скромнија од Дечана, али њен живопис има велику уметничку вредност. Рашка сликарска школа дошла је ту до пуног израза. У цркви Апостола сачуван је првобитни живопис из XIII века, који указује на утицај источног сликарства. Причешће апостола широких је размера. Знамените су и фреске из прве половине XIV века, које сведоче да су мајстори добро познавали и византијску и западну сликарску уметност. Површински унутрашњи простор све три цркве са припратом сав је у фрескама. Да поменемо само неколико већих композиција и неколико појединачних фигура. У припрати је Лоза Немањића (23 лика) и Архиепископ Данило II; у цркви Апостола: Издајство Јудино, Одрицање Петрово, Суђење пред Кајафом, Краљ Урош I и Краљ Драгутин; у цркви Богородице: Св. Сава, Архиепископ Данило II са св. Николом, Пророк Данило приводи Богородици архиепископа Данила II, који јој приноси ову своју задужбину. Од фресака у цркви св. Димитрија треба истаћи: Стевана Дечанског и Душана, ктиторе Дечана, Св. Саву, Сабор св. Саве, Сабор св. Симеона и Уроша I, Балшиће, а нарочито Рођење Богородице, на којој је дивна девојка са крчагом, Рођење Христа, на којој је „сјајни радознали пастир“, и Заузимање престола од стране Стевана Дечанског. Три последње композиције радио је мајстор Јован, који се потписао испод фреске Богородице у апсиди цркве св. Димитрија. Судећи по његовом грчком пот-

пису и по неким траговима у которским писаним споменицима, Јован је, можда, грчки сликар из Котора, као и дечански живописац Срђ. Врло је значајно најновије откриће (чишћењем) дивне фреске Јована Крститеља. — Велику пажњу наших стручњака привукле су иконе мајстора Лонгина, из друге половине XVI, и мајстора Радула, из друге половине XVII века, чија је икона Свети Никола се јавља Стевану Дечанском на Овчем пољу. Једна његова икона налази се на иконостасу цркве св. Луке у Котору (св. Лука, св. Ђорђе и св. Димитрије).

Богородица љевишка много је мање позната од Патријаршије и Дечана. Њу је из темеља обновио краљ Милутин (1307). При њој је била столица призренске епископије, затим митрополије. Тај мање познати уметничко-књижевни центар опустео је сеобом патријарха Црнојевића. Црква је убрзо претворена у цамију. Обрађена је у цркву после првог светског рата. Данас је обновљена, покривена оловом и проучена. Недавно је откривено име протомајстора Николе, грађевинара, и протомајстора Астрапе, живописца, „првог великог мајстора Милутинове школе“, који је радио у Жичи, Богородици охридској и другим манастирима. Његове „монументалне фреске у храму призренске катедрале спадају међу најбоља дела српске средњовековне уметности“ и задивиле су уметнички свет код нас и на страни. Истичу се по својој лепоти композиције: Чуда Христова, Причешће апостола, Прање ногу, Тајна вечера, Суђење Христу и св. Ђорђе на коњу; затим: Стеван Немања као монах, св. Сава, Стеван Првовенчани и краљ Милутин. Фреска св. Трипуна, патрона Котора, указује на траг которских мајстора. Ако није утврђено да је поменути протомајстор Никола био грађевинар, онда би то могао бити которски сликар Никола Грк, који

се у которским споменицима помиње као упокојени 1326. године.

Иначе, куд год се човек окрене по Метохији, скоро свуда види рушевине старих споменика — многобројних цркава и манастира од времена Немање и св. Саве до кнеза Лазара и кнегиње Милице, од деспота Стевана Лазаревића и Ђурђа Бранковића до патријарха Макарија Соколовића и патријарха Пајсија, књижевника. Напросто, куд год човек крене Метохијом, свуда наиђе на растурене остатке грађевинских споменика, — надвратнике са натписом, надгробнике са именом, на камење уобликовано или украшено вештим длетом искусног мајстора из унутрашњости и Приморја; или на остатке и слојеве старих фресака постојаних боја. Наишло би се и на мноштво уметничких слика и икона, на мноштво црквених сасуда и предмета сребрних и позлаћених, да све то није грабљено и разграбљено у данима пустошења. Наишло би се по Метохији и на мноштво драгоцених рукописних књига, да нису развлачене, бацане и упропашћене.

У врху Метохијске котлине, на реци Студеници, лежи у рушевинама стари манастир Студеница (Мала Студеница), столица хвостанске епископије (од 1219), доцније митрополије (од 1381). Од њеног лепо оклесаног тробојног камена саграђене су две цамије, у селу Студеници и Врелу, два моста и неколико воденица. — У дну котлине, на Призренској Бистрици, испод развалина некад тврдога Вишеграда, лежи у рушевинама манастир Арханђела, задужбина цара Душана. Он је био сјајнији од Витине грађевине на Дечанској Бистрици. Ту је сахрањен Душан (1355). Чувен је био манастирски мозаик. Помињући уметничке реткости на Балкану писац Карловачкога родослова кличе поносно: да таквог мозаика нема ни-

где. Неколико преосталих делова фресака указују да је и живопис био „на изванредној висини“. Манастир је настрадао од Турака 1455. године и ускоро опустео. Од њега је саграђена Синан-пашина џамија у Призрену. Откопане су раскошне вајарске декорације и гробница Страцимира Балшића, али не и надгробна плоча некад моћнога „цара Срба и Грка“.

На простору између рушевина ова два манастира, на подручју Белог Дрима, налазе се бројне рушевине манастира, већина са траговима живописа. У рушевинама је манастир св. Александра, обновљен за Немањића, у којему је игуман Теофил писао биографију свога ученика византијског цара Јустинијана (527—65), на чије трагове законодавства, као и Душановог, наилазимо у статутима Котора, Будве и Паштровића. У рушевинама је манастир св. Марка у селу Коришу код Призрена, у којему је, и у блиској испосници, живео Петар Коришки; у рушевинама је манастир св. Петра и Павла у Унемиру, код Пећи, и истоимени манастир у Алтину код Дечана. Иста судбина стигла је и манастир Вазнесенија у Јошаници, где се налазе остаци скулптуре и стубова од белог мермера, и манастир св. Ђорђе у Призрену, у којему је била столица призренског митрополита, као и манастире у Пријеказима и Арханђелову код Пећи. За хвостански манастир св. Николе, који је основао краљ Милутин и подложио га са метохом манастиру Милешеви, не зна се где је био. Можда су то развалине храма св. Николе у селу Руднику, у североисточном крају старога Хвосна, где има остатака манастирских конака. Судећи по развалинама, остацима скулптуре, фресака и оловних кровова изгледа да су били манастири: храм Богородице у Реснику, по предању задужбина краља Михаила (?), храм св. Саве у Свркама, из доба Уроша, храм у Истоку, са живописом

лозе Немањића до Милутина, храм у Ђураковцу, из доба Стевана Дечанског, са фрескама лозе Немањића, храм св. Петке у Ђурђевику, храм у Беркову, обновљен у доба цара Душана (?), храм у Бобојевцима, у чијем се натпису помиње цар Душан, храм у Будиславцима, порушен 1537, обновљен 1568, по једном мишљењу задужбина краља Милутина, и храм св. Ђорђа у Сиги, који се одржао до 1842. године. По непоузданим наводима једног нашег историчара-путописца (из 1870), манастири су били: храм у Долима, Дренику, Белом Пољу, Ђакову, Крушеву, Лешу и Осојинама.

Многобројније су рушевине црква. Од развалина цркве св. Илије у Сухом Грлу, у врху Метохијско-призренске котлине, чији је натпис — како се каже — помињао кнеза Владимира и Косару (из друге половине XI века), до развалина цркве св. Илије на врху Паштрика, у дну котлине, може се у 40 места набројати око 70 црква, многе са траговима живописа. Од њих је врло мали број још на ногама, — можда ни трећина. Само у Хочи десетак је у рушевинама. Многе метохијске цркве помињу се у повељама средњовековних владара. За неке се зна ко их је подигао или обновио. Цркву св. Николе у Млећанима подигао је краљ Урош I, а разорили су је Турци 1860. Цркву св. Петра на Пећкој Бистрици подигао је Милутин (1309); тако и цркву св. Стефана у Призрену. Натпис једне разорене цркве у Подграђу на реци Глини помиње краља Милутина. Цркву св. Николе у Вишеграду приложио је Милутин Богородици љевишкој, а Стеван Дечански потврдио даровницу; Ивања код Истока помиње се 1314. године. Цркву Богородице у Мушутшту, код Призрена, подигао је велики казнац Јован Драгослав 1315; Душан је подложио Арханђелу (1348.), као Рајкову цркву у При-

зрену (Рајка логофета Ст. Дечанског?) и цркву св. Спаса, задужбину Младена Владојевића, такође у Призрену. Никољску цркву у Батуши крај Ђаковице Дечански је приложио Дечанима, а цркву св. Симеона у Муштушту приложио је Богородици левинској, затим Душан Арханђелу призренском. Две цркве св. Николе, код Призрена и у Иванцима на Пећкој Бистрици, помињу се 1331. године. Цркву св. Николе у Добрушти, околини Призрена, обновио је Душан (1334), а доцније приложио Хиландару, као и цркву св. Димитрија у Призрену и св. Петке у Средском код Призрена. За цркву св. краља Дечанског у Синаји, у околини Пећи, каже се да је подигао Душан. Свети Ђорђе у Речанима крај Призрена носи натпис из 1370. Цркву Спаса у Хвосну приложио је кнез Лазар манастиру св. Пантелеимона на Атосу, а доцније кнегиња Милица потврдила даровницу; истом манастиру приложио је (1395) логофет Лука цркву Богородице у Драгобиљу крај Пећи.

Са својом екипом приморских мајстора, протомајстор Вита није дошао у пусти крај Балкана. Средишне области српске државе — као што смо видели — биле су пуне културних споменика, нарочито грађевинских; међу њима је било неколико знаменитих и сјајних. Вита је био и тиме подстакнут у настојању да својим уметничким делом надмаши или достигне оне споменике који су ту већ постојали.

Кроз многобројне рушевине старих споменика тече спокојно Бели Дрим слободном равницом на којој је некад муком мучао средњовековни себар, а затим неколико векова стењала под спахијским јармом понижена раја. Дивовском снагом пробија се између граничних планина Паштрика и Коритника (1990

и 2390 м), прелазећи у Албанију испод Жура. Пробија се кроз врлетне клисуре и кланце „тврдог качаника“. У том теснацу сукобљавала су се у средњем веку два снажна утицаја, јелински и романски; и животни интереси два народа, српског и арбанашког, од којих се први борио за стварање, ширење и јачање независне државе, за море и приморско пространство, за политичко и културно наслеђе Византије, једно време и за превласт на Балкану, а други, упоран и тврд, није се „уклањао с пута“. Снажним замахом, то је реално приказао народни песник у двобоју Краљевића Марка и Мусе Арбанаса, „одметника у приморје“ (јужно од Бојане).

Пошто је пробио планинске ограде Метохије и кроз брда отворио пут саобраћају, трговини, војним походима и сударима, струјању и претакању из котлине у котлину двонародног и двојезичног живља, Бели Дрим се код Кукса, испод Везирова моста и Љум куле, састаје са Црним Дримом. Сједињени теку даље под заједничким именом, покрај раскршћа Светог Спаса и развалина старог града Леке Дукађинца (Кале Алексит Дукацинит). Тече даље кроз питоми и плодни Дукађин, стари Дукађин, и кроз Пилот, област Немањиних првих освајања, да се убрзо код Дања, чувене средњовековне трговачке раскрснице, опет разједини. Десни рукав хита ка Скадру, а леви ка Љешу. Под Скадром се састају воде Зете и Метохије, воде Охридског, Преспанског и Скадарског језера, да се широком Бојаном улију у Јадран, који је са својим бројним и смелим једрима живо посредовао у размени привредних и културних добара између Запада и средњовековне Србије, чија је главна посредничка лука био Котор, а поред њега Будва, Бар, Улцињ и Свети Срђ на Бојани под Скадром, једно време Љеш и Драч.

* * *

Бели Дрим старога Хвосна и Дукађина повезао је легенде о херкуловској снази и јунаштву Марка и Мусе, легенде о сунчаној лепоти Милоша Обилића и зрачној лепоти охоле сестре Леке капетана Дукађинца, као што је грчки мит повезао легенде о сунчаном хероју Персеју и звезданој младој Андромеди, кћери охоле Касјопеје, можда још онда кад је албански планински горостас Томори био седиште грчких богова, пре Олимпа. Повезао је и две легенде о зидању две велике грађевине српског државног темељења и културног стремљења, тврдог Скадра на Бојани и Високих Дечана на Дечанској Бистрици. Испредене из доживљавања историјских догађаја, згуснутих предањима у битно и основно, и ове легенде погињале су душом српскога народа и распаљивале машту српског народног песника.

2.

ВИТИНО ДЕЛО

Снагом генија народни песник је изградио еп о Косову и еп о Краљевићу Марку, створио на матерњем језику споменике вечне лепоте, сведочанства о размаху стваралачке снаге и способностима духовног узлета. Народни песник је задивио свет лепотом обликовања општељудских мотива, познавањем животних истина и тежњама за општељудском правдом — и тако се овековечио.

И Дечани су песма — испевана у камену. Ако је Грачаница на Косову (одвојена од припрате), по утиску који оставља на гледаоца, савршена лирска

песма којој нема шта да се дода нити одузме, као што је народна Млада Ђурђевица, као што је Ракићева Јефимија или Симионида; онда су Високи Дечани еп, снажни еп великог замаха, као што је народни еп Урош и Мрђавчевићи или Зидане Скадра, Бановић Страхинја итд.

Вита Которанин испевао је дечански еп пола века пре косовског догађаја — много пре него што је испеван у десетерцу косовски еп, много пре него што је народни песник сасвим довајао узвишени лик Мајке Југовића. Вита је подигао најгостасији и најраскошнији српски споменик средњег века. Својим делом дао је сјајно сведочанство о стваралачким способностима и културним стремљењима нашег народа. Пре народног песника постигао је високи домет и широке размере у размаху уметничког обликовања. Дечанским епом Вита се овековечио — и одужио својој отаџбини. Као фрањевац, он је својом грађевином потврдио народну недељивост и својом сарадњом са архиепископом Данилом уздигао се изнад расцепа и подвојености две једноверне цркве, чија су се штетна претезања осећала већ у његово време. Вита је оставио најречитији доказ о историјском уделу и значајном доприносу Котора у културном уздизању средњовековне Србије.

Дело Вите Которанина на Дечанској Бистрици није било још довршено када је изречен први суд о њему. Стеван Дечански, за кога његов биограф-савременик каже да је доживео да види подигнуте зидове и „достохвалне стубове“, пише у својој повељи (1330): „И саздав украсих всакими красотами внутреними и венејшними“. Неколико година доцније биограф Дечанског, очевидац подизања Дечана, написао је између осталог да је „чудно и преславно онима који

гледају како часне и многоразличне мраморе чине, и ове полажући у сазидање божанствене цркве“.

Дечански игуман Григорије Цамблак, познати српски писац с почетка XV века, човек шире културе и искуства, стајао је удивљен пред делом Вите Которанина и написао је (око 1405) да „боголепи храм унутра има велику дужину и ширину, а висину толику да се утруђују и очи оних који гледају. Држе га стубови од мрамора извајани, а ишаран је разним сводовима. А споља састављен је многочудно од иструганог мрамора, црвеног и уједно белог, и камење једнога са другим сачлањено је дивно и најуметничкије... тако да се велика благодет сија онима који гледају, и увек лепота камена и величина дају храму највећу красоту, пошто је савршено извајан, на достолепност онима који су га учинили“.

У исто време, после Цамблака, један београдски писац Немањића родослова, можда деспот Стеван Лазаревић, овако велича лепоту Дечана:

Стефан, кога и Дечански именујемо, трећи Урош, и овај сазида цркву прекрасну св. Вазнесенија на реци Бистрици на Дечанима ... Сваку мисао превазилази добротом црква његова, која за 16 година сазида се мраморјем и величином и извајањима различних видова ликова, за шта није довољна година за причање. А изглед цркве видове свих и очи које гледају умара од силне светлости мрамора, као нека звезда даница која изјутра сија.

Он даље каже да Душанов Арханђел призренски „добротом и уметношћу превазилази дечанску цркву изузев мрамора; и величином боља дечанска. Стога и говоре становници краја тог да призренске цркве патос, и дечанска црква, и пећка припрата, и бањско злато, и ресавско писање (живопис) не налази се нигде“.

Сто година доцније, преписивач овога родослова (Карловачки родослов) закључио је токође да „јакo дечанскија цркви не обретајет се нигдеже“. Писац Дечанскога летописа истакао је да је Стеван Дечански сазидао „преизванредни украсени храм Дечане“.

Као наши стари летописци, тако је и наш народ поносан на ово знаменито културно наслеђе. То народно осећање и мишљење изразио је народни песник у епу *Милош Војиновић и бан од Котора*:

Ма каква је црква у Дечане,
а тако ми свашта на свијету,
ја мним такве нема у свијету!

У другој народној песми — *Милош у латинима* (Милош код католика), то мишљење изражено је кроз уста Милоша Обилића, косовског хероја. Није случајност што народни песник доводи у Котор Милоша Војиновића из Звечана са Косова, сестрића цара Душана, „пастира“ са Шар-планине, најизразитијег епског јунака здравих народних схватања, да искаже тај народни понос на дечански споменик. Односно, што у другом случају доводи Милоша Обилића, најсветлијег јунака епа, најизразитијег представника народне части, достојанства и поноса, да управо у Витином граду упореди Високе Дечане са которском катедралом, дивним спомеником Приморја:

Јесу љепше наше задужбине
од вашег Светог Тримуна...
Да видите Високе Дечане,
да видите, па да се дивите
какови су и колики ли су!

У песми *Зидање Високих Дечана* истакнута је висина, сјај и лепота Дечана:

Јер су виши да их виших нема
и сјајнији да их лепших нема!

Народни песник упоредио је Дечане и са неколико знаменитих грађевина у унутрашњости Балкана, а не само са једном од репрезентативних грађевина нашега Приморја. Заробљеној девојци у Стамбулу царевих Мујо обећава велике и ретке дарове ако се потурчи:

Потурчи се, лијепа каурко
даћу теби неке задужбине:
Свету Петку наред Дренопоља,
Камен-моста Марице ријеке,
Златне Ступце на Нове Пазаре
и бијелу у Дечане цркву,
које љепше у свијету нема!

(С Милутиновић, *Пјеванија црногорска*).

Из народне душе и маште испредена је и легенда о зидању Дечана. Она је, свакако, почела рано да кружи. Вук Караџић је забележио како се у народу приповеда да је ослепљени краљ Стефан Урош III изашао у шетњу изван града, да се на њега сажалио св. Ахранђел и, претворивши се у орла, показати му вид. „Онда краљ прогледа и на оном мјесту начини Дечане“. Исто тако народ приповеда како је кнез Ембар Дечана намеравао да украси храм са 24 кулети, али га је у томе омела смрт Стевана Дечанског.

Сва мишљења наших старих писаца и нашег народног песника, односно нашег народа, о лепоти и величини Дечана, изречена са дивљењем и у народном усхићењу, могу се изразити у две речи које је недавно записао у дечанску књигу један Француз — посетилац: „Дивота, чудо!“

Пре сто година дао је свој суд о Дечанима и њиховом неимару један од главних вођа хрватскога препорода Иван Кукуљевић. „Вити Которанину“ — каже

Кукуљевић — „припада једно између првих мјеста не само међу славенским него свима умјетницима свога времена“, јер је подигао споменик „којему се диве и данас домаћи и инострани свијет... Вити припада највећа слава за подизање овога ријеткога славенскога умотвора.“

После тога изречени су многи судови позваних домаћих и страних историчара уметности. Чула су се мишљења Руса, Француза, Енглеза, Немаца и других. Енглез Еванс истиче Дечане као „најотменију црквену грађевину у унутрашњости полуострва“. Константин Јиречек каже да је то „сјајна грађевина“. Руски научник Кондаков сматра да је друга половина XIII и прва половина XIV века „сјајни период српске архитектуре“. Опсежну монографију о Дечанима написала су два наша позната стручњака. Један од њих истиче да су Дечани „најмонументалнији од свију очуваних српских и јужнословенских средњовековних споменика“, да Витина грађевина „остаје сва складна, мирна хармонична и снажна, којој се дивимо и данас“. У томе се слажу сви наши стручњаци. Један каже да дечанска црква заузима „изузетан положај у историји српске уметности“, јер је на њој срећно спроведена „синтеза романских, готских и византијских елемената“, и да су њене одлике изражене „у монументалности и мирноћи облика и површина“.

Као што смо видели, нарочито се истиче монументалност, висина и пространство, мирноћа линија и површина Високих Дечана. Вита је, очигледно, веома водио рачуна о томе. Као сваки велики уметник, он је настојао и успео да што боље усклади своју грађевину са околином.

Архитектура и скулптура нису једино уметничко достигнуће Високих Дечана. Знаменит је и дечански

живопис, који је одуховио, озарио и још више оплеменио Витино дело, исклесано од камена. Пошто су прави и вешти мајстори длета, протوماјстор Вита и његови приморски сарадници, завршили своје дело, дошли су прави и вешти мајстори кичице и боја. Међу њима је било и грчких мајстора из Котора и њихових ученика. Србија је тада била већ избила „на чело сликарства на хришћанском истоку“, како по богатству иконографских тема и оригиналности мотива тако и по множини сликарских школа, по изразитости уметничких личности, по висини заната и естетичкој вредности дела.

О средњовековном српском сликарству много се писало и код нас и на страни, нарочито у новије време. Да се о њему пронесе глас по свету много су допринели Рус Окуњев и Француз Мије, познати византолози. Нови радови на откривању и чишћењу старих фресака све више откривају њихову уметничку вредност. То се односи и на фреске из Дечана. Отуда је ту недавно могло бити речено да „сликар фресака у Милешеви није ништа мање изразита личност него Тицијан, ни сликар из Сопоћана мање слободан стваралац него Тинторето“. Знаменити византолог Анатољ Фролов, следбеник Габријела Мијеа, назвао је наше средњовековне фреске „делима која данас после толико времена задивљују свет“. „Фреске из Сопоћана“ — каже један наш писац од укуса — „представљају највеће достигнуће средњовековног сликарства у Србији, по мишљењу многих зналаца оне су и најлепше од целокупног сликарства насталог у XIII веку у Европи уопште... Сопоћани су Сикстина средњег века“.

Дечанска црква је сазидана од лепог тробојног мрамора, шароликих вијуга, савршено углачаног. Наизменично се нижу редови: бели — ружичастоцрвени — бели — загаситоплави. Сматра се да је тај мрамор из каменолома из источног дела Шар-планине, одакле је добављан за римски град Улпијану (Липљан) на Косову. По народном предању, главно камење за Дечане довожено је из горњег Полимља. Унутрашња дужина цркве износи 80, а ширина 74 стопе. Њена висина до врха кубета износи преко 29, а до врха великог сребрног крста на кубету преко 32 метра. Црква је првобитно била покривена оловом; оловом су прекривени и темељи унаоколо.

Црква има облик петобродне базилике. Састоји се од три дела — припрате, храма и олтара. Припрата је тробродна, пространа и видна, нижа од храма. Сводове средишног брода, који је шири и виши од спољних, подижу четири танка мраморна стуба облика осмостране призме, висока скоро преко 6 метара; два су од њих целовита. Храм (наос) има пет бродова; његова тробродна основа проширена је са два спољна брода (параклиса), који се завршавају полукружним апсидама. Северни параклис посвећен је св. Димитрију, јужни св. Николи. Спољни бродови су ужи и нижи од суседних, а ови од средишног, на чијем се источном делу издваја квадратни тамбур (прстенасто постоље), на којему се уздиже велико овално кубе. Свод средишног брода испод кубета, односно тамбура ослања се на четири велика зидана стуба, од којих су два централна а два приолтарска. Ребрасти сводови спољних бродова (параклиса) ослањају се на по три стуба уздужно поређана, који одређују простор појединог параклиса према простору суседног, унутрашњег брода. Олтар је тробродан, широк колико и припрата, али нижи од ње. Сваки брод има своју

полукружну апсиду, од којих су две крајње подређене средишној, главној, као што су и спољни олтарски бродови подређени унутрашњем, пространијем. Три унутрашња брода храма (наоса) сведена су под један двосливни кров. Унутрашњи бродови припрате и олтара имају такође двосливне кровове, док спољни бродови сва три дела цркве имају присложене, једносливне кровове, као што су једносливни кровови и свих апсида. Тамбур има четвртасто-прстенаста, а кубе округли кров. Њима су стилизовано подређени сви поменути кровови — три двосливна, шест једносливних и пет апсидних, полукружних.

Посматрани споља, Високи Дечани остављају утисак уметнички спретно стилизоване грађевине, која као целина делује импозантно. Они имају троја спољна врата — западна (главна), северна и јужна, сва су на припрати. Четврта су унутрашња (царска), између припрате и храма. Свака посебно делују изванредно. Прозора има 39, једноделних, дводелних (бифоре) и троделних (трифоре). Сви су правилно распоређени и мајсторски изведени. Од њих су две велике китњасте трифоре — на западној фасади, изнад главних врата, и на главној апсиди олтара; двадесет пет бифора — три на западној, а по две на северној и јужној фасади припрате, по четири на фасадама северног и јужног параклиса (бочних бродова храма), две на главној олтарској апсиди, с једне и с друге стране поменуте трифоре, осам на кубету; и дванаест једноделних прозора, по четири у два реда на спољним бродовима олтара и по један на две апсиде параклиса и на две мање апсиде олтара.

Веома је богата пластична декорација цркве и споља и изнутра. Украшени су сви портали, трифоре и бифоре, капители и консоле, и сви венци фриза унаоколо, испод свих кровова; такође су украшени

и капители великих стубова у унутрашњости цркве, у припрати и храму (наосу), мермерни иконостас и амвон, ниске ограде леве и десне певнице, као и мермерни владарски престо, прислоњен уз југозападни стуб испод кубета. Ту су рељефи, пуне фигуре и главе — људи, лавова, змајева (аждаја), грифона, фантастичних створења, птица и других животиња; ту су и рељефи флоре — лозице, палме, лишће. Све је скоро у чистом романском стилу. То су радили одабрани приморски мајстори Витине екипе; свакако по замисли, нацрту или избору самога Вите.

Нарочито су раскошно и уметнички декорисана троја врата — западна, северна и унутрашња. Њихови довратници, по пет-шест с обе стране, са коринтским капителима увлаче се унутра степенасто, да би се испољила и лепше деловала њихова декоративна стилизација. Изузетак чине спољни, слободни довратници (стубови). Скромнија су јужна врата, са по три једноставнија довратника. Сва су врата засвођена архиволтима, чији се лукови ослањају на капителе довратника, дајући оквир тимпану над улазом (простору изнад надвратника и испод архиволта). Тимпани спољних врата украшени су рељефима. У тимпану западних врата обрађена је сцена из Страшног суда: Христос на престолу. У руци држи књигу живота; поред њега су два анђела, од којих један оглашава трубом час Страшног суда. Изнад, у архиволту, рељефи четири апокалиптична коњаника. С једне и с друге стране тимпана, над капителима спољних довратника, израђене су консоле у облику две крупне животиње, које представљају, ваљда, чуваре улаза. У тимпану јужних врата, изнад Витина натписа, израђено је крштење Христово; а у тимпану северних врата крст на Голготи, украшен цветном орнаментиком. И унутрашња врата (храма) имају своје велике

консоле. Изнад капитела спољних довратника налази се по једна консола — лево грифон са зецом стегнутим у канцама, десно лав разјапљених чељусти, који међу шапама држи главу овна. Доле, испод спољних довратника, два лава отворених чељусти држе под својим шапама по једну људску главу.

За трифоре дечанске цркве поодавно се рекло да су највећег техничког савршенства. Дивно стилизована трифора изнад главних (западних) врата изванредан је украс челне фасаде. Засвођена је архиволтом. Два слободна спољна стубића (колонете) почивају на консолама у облику људских фигура у клечећем ставу. Они су исто тако елегантни и са лепо израженим капителима као и четири унутрашња мермерна стубића — два оквирна и два слободна у отвору, који деле прозор у три дела. У тимпану је рељеф Св. Ђорђе на коњу убија копљем аждају. С једне и с друге стране лука постављена је по једна консола у облику пуне фигуре звера. — Још лепша је китњаста трифора главне олтарне апсиде. Њени елегантни бели стубићи исто су тако углобљени као и они са трифоре на западној фасади. Спољни се ослањају на консоле у облику људских бића у клечећем ставу, са рукама опртим о колена. Са страна су издвојене веће консоле са пуним фигурама лавова. Оквир трифоре украшен је са две лозице, лева излази из чељусти змаја, десна из уста змије, и сплећу се у врху архиволта око људске главе. Обе имају по тринаест поља украшених рељефима. На десној су рељефи лишћа (као на лозици трифоре которске катедрале), осим деветог поља, на коме је крилата сирена. На левој су скоро све рељефи бића: птица зобље грозд, дивљи вепар, двоглави орао, дивокоза (?), дечак се држи рукама за лозу, срна окренута главом к репу, сирена раскречених ногу, орнамент, мушка брадата сфинга, орна-

мент, Симсон разврнуо вилице лава. У тимпану трифоре је лозица са четири поља украшена лишћем. С десне стране је базилиск с круном на глави (птица змијског репа, која усмрти погледом), а с леве змај, који у канцама држи жену и гризе је за ноге, окренуте горе. Можда је то симболизација мука паклених.

Бифора има двадесет пет, већих и мањих, ширих и ужих — према месту где се налазе. Њихови витки унутрашњи стубићи врло су елегантни, како оних већих на фасадама, тако и оних мањих на кубету, нарочито стубићи осам дугачких бифора на фасадама северног и јужног параклиса, по четири у једном реду, од којих су две унутрашње дуже. Све бифоре припрате, по две око троја врата, имају своје конsole, осим оне изнад трифоре. На свакој од њих, као и на другим већим, тимпан је украшен рељефом. У тимпанима бифора челне и бочних фасада рељефи се овако ређају, полазећи од главних врата лево: два змаја окренута један к другом, орао носи у канцама змију, испод њега птица на гнезду и полетарац, две птице зобљу плодове на дрвету живота, две велике змије држе у зубима мању, јагње; а полазећи од главних врата десно: два загрљена младића, јагње посматра троугласту заставу са крстом, осмолисна розета, базилиск и змија, двојна вишелисна розета.

Капители великих стубова у припрати, поред акантусовог лишћа и згрчених људских тела, украшени су и фигурама. Капител североисточног стуба има са сваке стране по једног грифона, а југоисточног стуба по једног лава; капител југозападног има са сваке стране по једну велику птицу; на капителу северозападног стуба извајане су четири велике птице полураширених крила, а између њих четири апостола: Тома, Вартоломеј, Филип и Јаков. — Мермерне ограде певница, које их одвајају од параклисног

простора, оперважене су венцима акантусовог лишћа. Орнаментика мермерног амвона интарзирана је оловом. Украшен је и мермерни иконостас, чији су капители веома слични појединим капителима на циборијуму у цркви св. Трипуна у Котору.

Потребно је приказати укратко и дечански живопис, који много доприноси унутрашњој лепоти Витине грађевине, предвиђен истовремено с њом. Рађен је 1335—50 године. По мноштву фресака, то је једна од најбогатијих цркава у Европи. Има их преко хиљаду, међу којима доста композиција, — преко двадесет самих циклуса из Старог и Новог завета и из црквеног календара уопште.

У припрати је велика композиција Лоза Немањина (2.55 м × 6 м), 22 портрета, од којих су 9 у стојећем ставу. Владаоци и св. Сава приказани су у целој појави, остали чланови у попрсју; мушки чланови су без супруга. Ктитори Дечана, Дечански и Душан, заузимају видно место. Они су овде боље индивидуалисани него на фрескама породичне лозе у Патријаршији и Грачаници. Оба ктитора израђена су и изнад врата која воде у храм, у покрету један према другом, Дечански са натписом: „Свети краљ Урош Трећи све србскије земли и поморскије и ктитор места сего светаго“, а Душан: ... „цар грчкије и краљ все србскије земли и ктитор места сего светаго“. Над њима је лик Христа Пондократора, коме је црква посвећена; у левој руци држи отворену књигу, а десном руком благосиља ктиторе Дечана. Обојица су израђени, али посебно, и у храму (наосу). Душан је израђен још на једном месту у припрати (у стојећем ставу), заједно са Јеленом и Урошем. У олтару, изнад гроба Дечанског, приказан је Дечански

као ктитор, са задужбином у наручју. То су верни портрети ктитора Дечана — радили су их њихови савременици.

Многобројни су појединачни портрети. То су, разуме се, скоро све сами свеци, мученици, апостоли, проповедници и богословски писци. Поменућемо само личности из наше народне историје. Св. Симеон — Немања израђен је на два, а св. Сава на три места. Остали су: св. Арсеније, први игуман Дечана, Арсеније, други архиепископ српски, патријарх Јоаникије, (на два места), Данило, други игуман Дечана, краљ Милутин, царица Јелена са сином Урошем и девером Синишом, Ђурађ Остоуша Пећпал (?). — Нарочито треба истаћи призоре из обичног живота, углавном детаље из појединих композиција: ратара за плугом, пастира са стадом, зидара на грађевини, ратнике под оружјем (копља, лукови стреле, мачеви, оклопи, штитови, шлемови), као и болеснике од разних болести.

Од уметничког значаја су и велике композиције; неке су великих размера. У припрати су разрађена три циклуса: Легенда о св. Ђорђу (у 16 сцена), Васељенски сабори, од првог до шестог (у своду), Црквени календар по месецима. У храму је илустровано осамнаест великих циклуса: Страдања Христова (у 43 сцене), Чуда Христова (22), Делатност Христова, Пароболе Христове, Причешће апостола, Дела апостолска (21), Живот Богородице (14), Акатист Богородице, Легенда Јована Крститеља, Легенда св. Николе (17), Страшни суд, у два дела (26 сцена, на простору 5.30 м X 8.76 м), Легенда о св. Филипу, Праотац Јесеј и његова лоза, итд.

Посебно истичемо фреске које је радио „грешни Срђ“, једини познати сликар дечанског живописа. Потписао се на стубу у параклису св. Димитрија. Сматра се да је он грчки сликар из Котора или ученик грчке

сликарске школе которске. Он је обрадио Легенду о св. Димитрију у 12 сцена; ваљда и свих 46 сцена Стварања света и Потопа у параклису св. Димитрија. Обрадио је библијске приче: о Адаму и Еви и њиховом потомству, о Каину и Авељу (Зачеће Каина, Авељ пасе овце, Каин оре земљу, Каин убија Авеља, Каиново потомство итд), о Ноју и потопу (Ноје прави ковчег, Ноје с породицом и животињама пред ковчегом, Ноје отвара ковчег и пушта гаврана — гавран над лешем, Ноје излази из ковчега, Ноје обрађује виноград, Нојево пијанство итд.). — Мајстор Срђ познавао је свакако фра Виту, као што је цар Душан познавао њега и његова уметничка дела у Дечанима.

Дечани имају велики број икона од уметничке вредности; као и сребрних црквених утвари. Поменићемо овде само оно што је из времена ктитора Дечана и оно што се односи на њих. Од првобитнога иконостаса сачувано је пет великих икона из прве половине XIV века, Христос, Богородица, арханђел Гаврило, Јован Претеча и св. Никола. Ту су и три велике иконе (композиције) које приказују живот, погреб и успење Стевана Дечанског, првог ктитора Дечана. Радио их је „расоноша и зограф“ Лонгин, један од најистакнутијих домаћих сликара друге половине XVI века. На првој великој икони (1.50 м × 1 м) Дечански је приказан на престолу, са круном од сребра, у одори византијских царева, украшеној златом и драгим камењем. Иза њега су два војника са шлемовима; један држи мач, други шестоперац; изнад су Христос и два анђела у лету; испод је битка на Велбужду; са страна су по осам сцена из живота Дечанског по биографији Цамблака; виде се Високи Дечани.

У цркви има и доста сребрних крстова (ручних радова). Најстарији је крст св. Саве, који је Сава

донео из Јерусалима (?). Дечански га је дао оковати сребром и златом, у њему су израђени ликови св. Симеона (Немање), св. Саве, краља Милутина и четири еванђелиста. Крст Стевана Дечанског, од ливених плоча, украшен је светлозеленим емаљем, са кубетима и птицама на крајевима, са грчким ознакама на „часном дрвету“. На крсту је натпис дародавца: „Ми Стефан Урош трећи, Немања пети... цар всесрбских и поморских земљ“... Крст цара Душана је од позлаћеног сребра, из 1348. Неки стручњаци сматрају да то није онај првобитни. Осим „часног дрвета“, у њему су у ситном рељефу распеће, крштење (у средини) и васкрсење Христово и Благовести, затим сreteње и васкрсење Лазарево, и по два еванђелиста. На стопици је израђен двоглави орао и неколико анђела. Натпис дародавца почиње: „Ми Стефан Душан... цар всех србских и поморских и греческих земљах“... О овом крсту много се писало. Ношен је у Русију; држао га је Његош на Цетињу.

3.

Манастирска здања — никољска црква — волница
— испоснице

Дечанску грађевину Вите Которанина и његових приморских сарадника истовремено је уоквирио венац манастирских здања, конаци, ћелије, трпезарија, кухиња, оставе; унаоколо високи зидови и тврде куле. Њих је изводио протомајстор Ђорђе са својом браћом Доброславом и Николом. Они су били из унутрашњости Србије. О њиховим градитељским способностима и искуству најбоље сведоче трпезарија, игуманија и пирг, који се уздизао над вратима порте и који више не постоји. Судећи по бакро-

резу из 1748. године, пирг је био лепо изведена грађевина. Досезао је висину кубета цркве. Његов танки струк носио је складно проширену осматрачницу и звонару. Високим планинама разлегао се звон са пирга, а пространа котлина Метохије пунила се сребрним звуком „доброгласних“ звона.

Савременик подизања Дечана пише да Стеван Дечански „распространи велики манастир, оградивши га зидом окол, слично великоименитим и славним манастирима царским. А на вратима тога града сазда велики и достохвални пирг, и ту постави доброгласна звона“. Исти писац каже за архиепископа Данила да „овај просвећени сазда трпезарију, да је дивно онима који гледају, и друге остале велике палате, постављене у један ред“. Значи, протомајстор Ђорђе сазидао је манастирски пирг и бедеме за живота Дечанског, до краја 1331. године, а трпезарију, игуманију и остале манастирске зграде после смрти ктитора, за даљег руковођења архиепископа Данила, пошто је млади Душан преузео владу и ктиторство Дечана. Други биограф Дечанског, Григорије Цамблак, који је могао бити обавештен од дечанских калуђера и старца из народа, овако описује рад на подизању манастирских зграда од стране ктитора односно протомајстора Ђорђа: „Прво окол подиже град, довољно дуг и широк, утврђен честим кулама; а врата манастира, наспрам црквеног лица, мало се клоне ка јужној страни. А поврх ових превелику кулу утврђену, тако да је по висини равна црквеноме врху. А по зидовима града окол приљубљене ћелије иноцима, као нека птичија гнезда... А начини и велику трпезарију, по здању највећу, уметништвом делатеља, мађере и мађупницу (кухињу), устројено у пространство. Па начини игуманију, неко чудно дело и до-

стојно повести. И све саздавши, по реду и лепоти, покри многим оловом“.

Протомајстор Ђорђе није се потписао на својој грађевини. Не помињу га ни биографи Дечанског. О њему и његовој браћи Доброславу и Николи, који су „градили и украсили многе цркве по српској земљи“, сазнајемо једино из дечанске повеље Стевана Дечанског, јер они у Дечанима „трапезарију здаше и велики пирг над портом... зато им краљевство и потврди село Манастириц да им је и них племеневи во веки амин“. Тако да није било потврде власништва овога поседа, не би се уопште знало ко је био протомајстор манастирских зграда у Дечанима и манастирског пирга, који би се можда приписивао протомајстору Вити. Ђорђе, Доброслав и Никола добили су село Манастирицу (у околини Призрена) од краља Милутина, које им је потврдио Дечански. Својом повељом Душан им је још додао село Влахињу, положио их манастиру Дечанима по њиховој вољи и дао им неко земљиште под гором, да могу имати „кућу при манастиру“. Отуда можемо с правом претпостављати да су сва тројица, или некоји од њих, учествовали у подизању Милутинових задужбина, Бањске, Грачанице и Богородице љевишке. У Богородици љевишкој, довршеној 1307, откривен је делимично очувани запис у коме се помиње протомајстор Никола.

Григорије Цамблак наводи да је Дечански подигао цркву св. Николе „близу манастира, споља, за свакидање слављење његово“. Вероватно је она првобитно била намењена богослужењу у годинама подизања Дечана (као и Никољска црква при манастиру Морачи). У њој је служио први дечански игуман Арсеније, који је био постављен неколико година пре довршења велике манастирске цркве св. Спаса

Р.
р
О
у
ф
а
е

(Пандократора). Није искључено да је у њој вршена служба и за приморске мајсторе римокатоличке вероисповести; можда је вршио службу и сам фра Вита, јер заједничких олтара било је за оба обреда. Та црква, са кубетом, види се на поменутом бакрорезу из 1748. године, у пристранку, између прокрчене шуме у непосредној близини с јужне стране манастира. Њене рушевине су откопане. О њој се већ писало у неколико наврата. Има крстообразну основу типа источних цркава. С правом се може претпостављати да Вита није имао никакве везе са пројектовањем и подизањем ове цркве. Биће то, можда, дело прото-мајстора Ђорђа и његове браће Николе и Доброслава, а по договору архиепископа Данила и фра Вите.

Дечански је подигао манастирску болницу близу Дечана, свакако на Бистрици, у непосредној близини лековитог извора удаљену од манастира око пола километра. Биће да су то развалине у гробљу између манастира и села Дечана. По речима Цамблака, болница је подижена одмах после победе на Велбужду (1330), у време кад је писана дечанска повеља. Победника је — каже Цамблак — народ „сретао и венчавао победним песмама.“ Дошао је у манастир са „славним кнезовима и са многим десетинама тисућа“ (војника), и видевши колико је напредовала његова задужбина, „испуњаваше се неисказаном радошћу“. Вероватно, пред њега су тада излазили по путу и болесни људи (богаљи, грудоболни, губавци и други). Можда је Дечански и подигао болницу из захвалности за победу. „Стеван Дечански“, пише Цамблак, „начини и други манастир, три стадија далеко од велике обитељи (Дечана), ћелије учишћене и добро саставне, и украшен редовима одара и снабдевен свима другим потребама. И тамо сабра по целој његовој области братију који се налазе од свештене

болести, довољну множину по броју; оне који су имали изједено лице узаврењем крви, пошто је месо отпало, и пошто су се прсти отргнули од самих околних костију, и разделили се од члановног састава; оне који су се сасвим савили и нису могли ништа радити; и оне који нису могли слободно дисати, услед љутине која је излазила изнутра... Тамо устроји да добијају одмор какав ко хоће, дајући свакога дана обилно што се нашло за њихово умирење. (Приложи) копрена ткања, ради мекоће, ради лежања оних свештених тела, и мирисна мира ради хлађења огња који се диже. А постави њима и стројитеља од двора, блага и добра мужа, заповедивши да свима овима угађа и да им ублажава болове који долазе од болести“.

Болница је, дакле, била за болеснике од неизлечивих болести. Писац књиге „Медицина код Срба у средњем веку“, тумачећи поменуто место код Цамблака, сматра да су то били болесници од еписилепсије, од губе (лепре), рака и кожних болести, од парализе, од туберкулозе и других грудних и срчаних болести и богаљи. Он претпоставља, такође, да је „управник болнице (стројитељ двора) био лекар, за разлику од хиландарске и студеничке болнице, где је управник био један од монаха“. Лекара је тада имала и Милутинова болница у Цариграду.

Овај други знаменити споменик српске средњовековне културе подигнут је у време зидања Дечана, на очиглед фра Вите Которанина. Тешко је што рећи о томе да ли је Вита имао каквог удела у изградњи болнице на Дечанској Бистрици или који од његових сарадника из Приморја.

Подижући болницу Дечански је пошао за примером својих предака, у првом реду свога оца. Немања и Сава основали су концем XII века болницу при

Хиландару. У Типику хиландарском Сава је прописао извесне одредбе за болницу, болничаре и калуђера-управника. Краљ Милутин је проширио ту болницу; Душан је подигао нову зграду (која постоји и данас) и опремио је; кнез Лазар и његова кћи Мара, жена Вука Бранковића, обдарили су је годишњим приходима. Другу болницу, прву у Србији, основао је Сава при манастиру Студеници почетком XIII века. Милутин је основао велику болницу у Цариграду код манастира св. Јована Претече, у близини царског двора. Његов биограф архиепископ Данило II пише ово: „У самом граду Цариграду, на месту званом Продром, сазда божанствену цркву давањем безбројнога злата свога, и начини многе и дивне и прекрасне палате и постави ксенодохије, то јест болнице, и ту начини мноштво одара ради почивања болнима, меке постеле поставивши поврх њих... Многа изабрана села такође прикупивши од грчке области и ту приложи, од којих ће се данак давати ка томе месту; и многе веште лекаре нашавши, даде им много злато и што им је на потребу, да непрестано надзиравају болеснике, лечећи их... Колико је небројно мноштво који лежаху (који су већ лежали) у таквој спреми“. О Милутиновој цариградској болници говоре и два наша летописа, цетињски и студенички. Према византијским изворима — на које указује писац поменуте медицинске књиге — у XIV и XV веку постојала је при овој болници медицинска школа, у којој су предавала два чувена професора, од којих је један, Јован Агринопулос, био медицински писац а после пада Цариграда (1453) професор универзитета у Фиренци и Риму. Другу болницу основао је Милутин у Јерусалиму, при својој задужбини манастиру св. Арханђела, у коме се 1678. године помиње српски „даскал“ Јеремије Херцеговац. Њу је богато обдарио Душан, што

се види из његове повеље (1349). Кнез Лазар је подигао болницу при манастиру Раваници, а његов син деспот Стеван болницу у Београду, о чему пише Константин Филозоф.

У Косовско-метохијској области била је у XIV веку још једна болница. Подигао ју је цар Душан, други ктитор Дечана, при својој задужбини манастиру св. Арханђела на Призренској Бистрици (1347). У почетку је имала само дванаест постеља, што се види из Душанове повеље, која прописује да се хроми и слепи не држе у болници него да се примају на лечење само они који се разболе.

Изнад Дечана, у кањонима Бистрице, налазе се неколике испоснице. На један час хода од манастира налази се испосница Дечанскога. Имала је четири спрата над приземљем и била доступна само преко покретних лествица. Није познато кад је сазирана; можда у време подизања Дечана, после смрти Дечанског, настојањем архиепископа Данила, који је стварао мученичко-светитељски култ Дечанског и старао се о потребама дечанских монаха и у том погледу. — На размаку од пола часа хода налазе се остаци друге испоснице, која је била призирана уз литичаву стену са пећином. — Трећа је у пределу Белаје на два часа хода од манастира. То је права пећина — испосница живописана посвећена Богородици. Да ли је живописна кад и Дечани, не знамо. У једној од ових испосница можда је провео једно време и први дечански игуман Арсеније, за кога Цамблак каже да је био „довољно претруђен испосништвом“. У једној од њих — као што каже Жиречек — живео је у доба цара Душана црноризац Јефрем, доцније српски патријарх и светитељ. Поједини дечански црнорисци, сањајући о загробном животу, проводили су, још од самог оснивања манастира, повремено у

овим испосницима пустињачки живот, поједностављен до крајње мере, посвећујући се посту и молитви; у тежњи да се одухове, неки су ту читали и писали.

У дечанским испосницама црнорисца Арсенија и св. Јефрема треперио је жижак на маслиновом уљу из Котора и Бара, као у кандилима Дечана и Патријаршије. У ћелији средњовековнога которског глагољаша на Тројици треперила је воштана свећа из Призрена, као што је треперила у цркви св. Николе, седишту стародавне братовштине которских морнара, задужбини Трифуна Буће, државног судије и дипломате Стевана Дечанског, као и у доминиканском манастиру св. Николе на Шкурди, задужбини Душанова протовестијара Николе Буће, и у два фрањевачка манастира на Гурдићу, манастиру св. Фрање, задужбини краљице Јелене Урошеве и у манастиру св. Марије, опатији фра Вите Которанина, неимара Дечана.

4.

КТИТОРИ ДЕЧАНА (ДЕЧАНСКИ И ДУШАН) — АРХИЕПИСКОП ДАНИЛО II

За оснивање и подизање Дечана заслужни су Стеван Урош III назван Дечански, његов син Душан и архиепископ Данило II. Са њима је сарађивао Вита.

Дечански је столовао повремено на Призренској Бистрици, у Призрену, повременој престоници свога оца; Данило у манастиру на Пећкој Бистрици, у Пећи, резиденцији својих претходника-архиепископа и својих следбеника-патријарха, где је окруњен Стеван Урош III (1322) истовремено са својим сувладаром младим престолонаследником Душаном, управником Зете. По примеру свога оца краља Милутина и својих

предака, Стеван је хтео да подигне себи задужбину у којој ће се сахранити. И Данило је то желео као глава цркве, као културни радник, као државник и присталица Стевана Уроша III, коме је помагао да дође на престо. Он је био први и главни саветник Стеванов у потхвату зидања. Заједно су изабрали место за подизање манастира; ту, у средишту државе. Место је било предодређено, неодољиво привлачно по свему. Отуда је Дечански у својој повељи могао написати: да је св. Сава то место благословио за подизање храма. По свој прилици је Данило први указао прстом на предео Дечана. „И тако“, пише биограф савременик, „подигавши се господин краљ са овим преосвећеним (Данилом) и са неколицином своје властеле пође тражити такво место на коме ће сазидати овај храм. И ходећи нађоше равно место на обали реке зване Бистрица, и видевши господин мој (архиепископ) рече: „Ево место изабрано!“ И прихвати господин краљ“. — Седамдесет година доцније биограф Цамблак је написао: како Дечански „тражаше прикладно место за такво дело. И нађе неко место у пределима хвостанским, звано Дечане... И сам, поставивши шаторе, ту пребиваше, дивећи се красном месту“. Усхићен лепотом природе, Дечански је — као што каже биограф — узвикнуо, као пророк Мојсије у сличној прилици, да је то „божанствено место“ само по себи „дом божји“. Тиме је писац, средњовековни теолог, рекао све.

Послове око подизања Дечана Стеван је поверио Данилу, човеку одану, искусну и просвећену. Данило се сав заложиио, не само из оданости према владоцу, не само као слуга цркве него и као страстан стваралац и велики љубитељ уметности. Отуда га његов ученик и настављач назива другим ктитором Дечана. „Хоћу да начиним храм“, рекао је Стеван Данилу, „но

потруди се са мнош о сазидану и утврђењу такве цркве... Ево ћеш бити други ктитор са мнош... уписујем и сина мога такође у део ове свете цркве". Тако се и збило. Дечански је широке руке дао средства, имао је и одакле; Данило је, као добар организатор и посленик, руководио пословима; Душан је такође постао ктитор, јер се после смрти оца заузео и омогућио да се грађевина достојно доврши и украси живописом. Допринос Котора није био мали — дао је неимара, клесаре и најмање једног сликара.

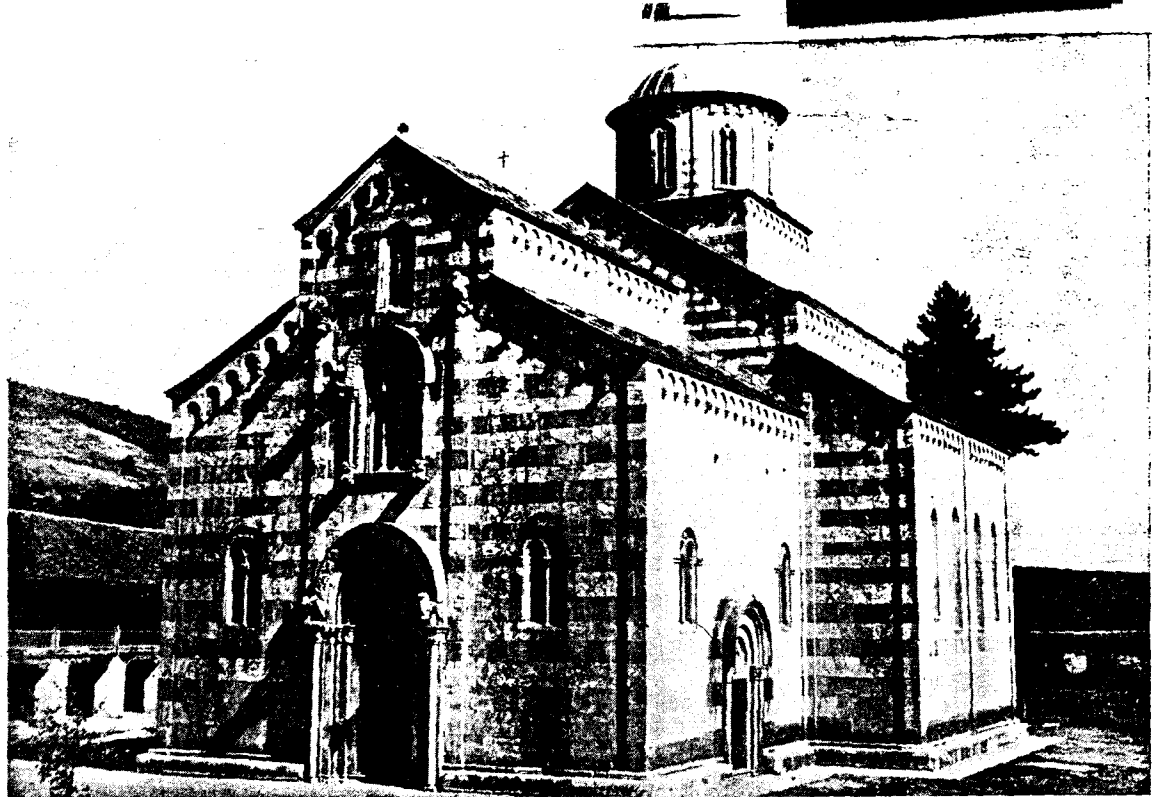
Дечански је сахрањен у својој задужбини на Дечанској Бистрици; Душан у својој задужбини на Призренској Бистрици; Данило у својој задужбини на Пећкој Бистрици, припојеној манастирској цркви, подигнутој у време зидања Дечана, у уметнички израђеном каменом саркофагу. На свим овим споменицима радили су мајстори из Приморја, у првом реду которски мајстори.

Стеван Урош III (око 1285—1331) трагична је личност наше историје из доба феудализма. Као и у многим другим земљама, и код нас су вођене крваве борбе о престо, које су раздирале земљу. Устајао је брат на брата, син на оца, отац на сина подстицани личним амбицијама и властољубивом властелом. Стеван је устао на оца, моћног и окрутног Милутина, који га је казнио страховитом казном ослепљења и послао у заточење (1314). Сам Стеван наводи у неким повељама да су „безбожни људи посејали зло семе“ и навели оца да га „света очију лиши“. Архиепископ Данило пише отворено да је Стеван био окован у ланце, одведен „у славни град Скопље“, камо су дошли Милутинови посланици и „ухвативши ослепише га“. Стеван је водио борбу са

братом по оцу Константином и братом од стрица Владиславом. Коначно, на њега је устао син, одважни и славољубиви Душан, и бацио га у тамницу тврдог Звечана, у којој је изненада умро новембра 1331. Сматрало се да је удављен. Црква га је убрзо прогласила мучеником и светитељем (1339), а народ осуђивао Душанов поступак. Григорије Цамблак изрично каже да је Душан осудио оца „на најгрчу смрт задављења“. У Дечанском летопису наводи се да се представи „напрасно изненадеж, краљ Стеван трећи, удави бо јего у Звечану граду“; а у дечанском запису из 1742. да је Дечански настрадао од оца лишењем очију, а од сина „удављењем“.

У раној младости Стеван је „много времена“ провео као талац код татарског цара Ногаја. Избавио се 1299. На повратку оженио се кћером бугарског цара Смилца, Теодором, с којом је имао два сина, Душана и Душицу. Од оца је добио на управу Зету (са Приморјем и Требињем), којом је управљао 1309—14. Стао је на чело зетског устанка против Милутина. Иако се на Бојани покорио, отац га је свирепо казнио.

Са женом и два мала сина Стеван је послат у Цариград, у заточење, поверен надзору цара Андроника II Палеолога, чију је наклоност задобио. Становао је у царској палати код манастира Пандократора, једног од најлепших манастира блиставе престонице богате Византије (данас Зејрек џамија), у коме је сахрањено више царева из династије Комнена и Палеолога. При томе манастиру била је болница са пет одељења, од којих једно очно. Ту се лечио Стеван. Вид му је или сасвим, или упола повраћен, јер му при ослепљењу није био уништен. У Цариграду је изгубио млађег сина.

ВИСОКИ ДЕЧАНИ — ЗАПАДНА И ЈУЖНА ФАСАДА

Сликач Републичког завода за заштиту споменика културе — Београд

После шест или седам година Стеван се вратио у отаџбину са више знања, цивилизованији, обогаћен утисцима и извесним познавањем цариградских грађевинских споменика. Услед личне несреће постао је мекши и духовнији. Измирио се са оцем и добио на управу Будимље. Дао је богате прилоге манастиру св. Петра на Лиму (Бијело Поље), где је из Стона пренесена столица Хумске епископије (1318—21). Отуда је, можда, и његова фреска у манастиру Никољу. Да ли је тада путовао у Италију, тешко је рећи. Италијански историчар Антонио Беатило, из прве половине XVII века, каже да је српски краљ Урош (Милутин) провео 1319. године неколико дана у Барију са својом другом женом Јеленом и синовима Стеваном Урошем и Константином. Стеван је веома уздизао култ св. Николе; он је објавио народу да му је св. Никола повратио вид. Зато је обновио, подигао и помогао многе цркве посвећене томе свецу. Можда је ишао са оцем да се лично поклони гробу св. Николе у Барију. Као и његови преци, и он је давао прилоге тамошњој базилици св. Николе, између осталог и једну икону, која је сачувана. Ако је заиста ишао с оцем на ходочашће, онда је Стеван Урош имао прилике да се упозна са неким знаменитим споменицима архитектуре у јужној Италији.

Убрзо је постао краљ (1321), наследивши проширену државу, снажну војску и богатство. Своју задужбину Високе Дечане, при којима је подигао и болницу, посветио је Пандократору (Спасу), захвалан за повраћени вид у болници манастира Пандократора у Цариграду. Цамблак говори да је Дечански давао обилну помоћ и милостињу црквама у Александрији, на Синајској гори, у Јерусалиму, Цариграду и другим местима Египта, Палестине и Тесалије, „а нарочито много блага добила је обитељ Сведржитеља (мана-

стир Пандократора) у Цариграду, па и Света Гора атонска“... На Велбужду је извојевао сјајну победу над Бугарима 28. јуна 1330, а затим над војском византијског цара Андроника III — и тиме утврдио државну власт у Повардарју и Македонији. Његов биограф-савременик упоредио га је са Александром Великим, који је победио персијског цара Дарија.

Као краљев намесник у Зети, доцније у Будимљу, Стеван је упознао Зетско приморје и његове културне споменике и знаменитости. Он је, свакако, зимовао негде у Приморју, у Бару или Будви, на Превлаци или у Котору. Скадар је био политичко средиште Зете, Котор главна лука и средиште духовног и уметничког живота. Током десетак година управљања Зетом и Будимљем Стеван је, свакако, долазио у Котор више пута и ту се задржавао; можда и доцније као владалац. Он је познавао которске грађевинске споменике, улазио у цркву св. Луке, у катедралу св. Трипуна, поготово у манастир св. Фрање, задужбину своје бабе (Јелене), као и у друге њихове задужбине у Зети. Стеван је знао за которске архитекте, клесаре и сликаре, за златаре и коваче оружја. Милутин је преко Стевана за своје бројне задужбине и друге потребе добављао мајсторе из Приморја. Нема сумње, Стеван је лично познавао многе угледније Которане, као Трифуна Бућу, познатог привредника и дипломату Милутинова, његову Браћу од стрица, Николу и Михаила, Балдвина и Тому Павла Томина Драга и многе који су долазили и живели на Милутиновом и његовом двору. Могоао је видети истакнутога которског сликара Николу Грка. Вероватно је и лично познавао градитеља Обрада Десиславина, Которанина, коме је краљ Милутин поверио извођење радова у крипти базилике св. Николе у Барију (1319), где је постављен умет-

нички израђени олтар од тешког сребра, дар Милутинов. Приликом својих посета Котору и манастиру св. Фрање он је могао лично упознати фра Виту, пре него што га је видео на Дечанској Бистрици. Стеван је, можда, сам одредио Виту за неимара Дечана.

Стеван Душан (око 1308—55) преузео је на себе да достојно доврши Високе Дечане (1332—5) и да их достојно украси фрескама (1336—50). Било му је око тринаест година када се са оцем вратио у отаџбину, после шест-седам година проведених у Цариграду, где је добио прво образовање. Сјај византијске престонице на Босфору, њених цркава са мозаиком и фрескама, лебдео му је доживотно пред очима. Отуда и његова тежња за освајањем Цариграда и настојање да његова задужбина, манастир-маузолеј на Призренској Бистрици, добије сјај цариградских цркава, да буде као манастир-маузолеј византијских царева Комнена и Палеолога на Босфору, како по скулптурној декорацији, тако и по раскошном мозаику и живопису.

Душану је било око петнаест година када је 6 јануара 1322. крунисан у Пећи за „младога краља“. Ускоро је добио Зету на управу, место Милутинова сина Константина, који је као престолонаследник управљао том покрајином, ковао у Скадру свој новац и погинуо у борби са братом Стеваном Дечанским приликом преотимања престола. Скоро десет година управљао је Зетом као сувладар. Прославио се јунаштвом на Велбужду (1330), заједно са својом телесном гардом, коју су сачињавали добро наоружани Которани на челу са Николом Бућом, будућим протовестијаром. У пролеће 1331. дигао се на оца, јер је Дечански, изгледа, намеравао да престо остави

млађему сину Симеону, од друге жене Марије Палеолог. Измирили су се на Бојани посредовањем Дубровчана. Истог пролећа Душан је из Требиња посетио Дубровник. Поново је устао против оца, преотео му престо и крунисао се у Сврчину на Косову (8. IX 1331). У Скопљу се крунисао за цара „Србљем и Грком“ (1346).

За време управљања Зетом Душан је имао прилике да упозна грађевинске споменике у Котору, као и извесне радове которске сликарске и златарске школе. Которски мајстори радили су не само на Дечанима него и на Душановој задужбини крај Призрена. Душан је познавао многе привреднике и уметнике которске. Можда се и пре Дечана срео са фра Витом. Видео га је на Дечанској Бистрици можда пре или одмах после битке на Велбужду. Записано је да је Дечански са великом војском, при повратку са Велбужда, дошао у Дечане, свуда поздрављен као победник. Вероватно је с њим био и млади Душан. Которане са Велбужда, у оклопима, са штитовима, шлемовима, копљима и луковима, са ратним трофејима које су носили свом родном граду, могли су поздравити на Дечанској Бистрици њихови завичајци, пратомајстор Вита са својом екипом мајстора.

У новембру 1350. цар Душан је посетио Дубровник са женом и сином у пратњи протовестијара Николе Буће. Дочекан је веома свечано. Том приликом видео је и цркву св. Влаха у изградњи. Радове је изводио пратомајстор Анђел Ловров Задранин, которски мајстор из времена подизања Дечана, на којима је, све околности говоре, радио као сарадник Вите. Душан га је могао видети на Дечанској Бистрици, можда и приликом подизања Арханђела призренског. Душан се из Дубровника вратио преко Боке. Жиречек каже да је посетио Котор, али нема

изричитих података о томе. Тешко је претпоставити да га Никола Бућа није свратио у свој родни град. У том случају Душан је поново могао видети старога протомајстора Виту, ако је био још у животу.

Архиепископ Д а н и л о II (око 1270—1337) крупна је личност наше културне историје средњег века — најкрупнија после личности Саве Немањича. На културном пољу он је био најјачи, најизразитији представник свога времена у унутрашњости Балкана и један од најактивнијих. Писац и мислилац, политичар, дипломата и државник, био је угледан и утицајан. Његов утицај осећао се и на двору. Ценили су га краљ Милутин и Душан, а нарочито Дечански, чији је био главни саветник. Милутин га је сматрао својим „вођом душевним“, а Дечански „својим учитељем“. Данило је био, може се рећи, дворски човек, човек свога времена. Са пуно похвала и ласкања пише он о владарима свога времена: о Урошу и Јелени, Драгутину и Милутину, о Дечанском и Душану, нагињући обично тамо куд нагињу интереси државног јединства и јачања. Добија се утисак да је он то радио из патриотских побуда. Са општега гледишта, његова делатност била је позитивна. „У њему су заиста биле сједињене најбоље особине источног и западног монаштва“ — каже један наш историчар. Био је човек даровит, интелектуалан, просвећен, добар говорник и добар организатор. Сви његови ликови са фресака одају човека снажна, пробуђена и живахна духа, врло енергична.

Данило је најплоднији наш средњовековни писац-историчар. По богатству историјских чињеница његова дела долазе на прво место; по стилу и језику Данило долази одмах иза Теодосија. „Тако

су њих двојица постали учитељи српског књижевног језика и стила“. Истина, Данило често замори читаоца излишним оптерећењима — сручи понекад читаво точило цитата из Старог и Новог завета на оно што је битно, историјски изворно, давајући сведочанство о својој богословској начитаности. Ипак, нека његова теолошка размишљања мисаона су и поучна, а поређења умесна, згодна и књижевна. Сматра се да је био хезихаст, присталица учења Григорија Синајског, оснивача реформисаног хезихазма, противник учења фра Варлаама из Калабрије, Петраркина ученика грчког језика, који је боравио у Цариграду, Солуну и Светој Гори и тамо раширио своје учење почетком XIV века, које је оглашено као јерес. Данило је написао десетак биографија српских краљева и архиепископа. Отуда је назван „српским Нестором“ и, са претеривањем, „српским Плутархом“. Његова дела су проучавали или писали о њима многи истакнути југословенски историчари и филозофи: Јован Рајић, Фрањо Рачки, Иларион Руварац, Ђуро Даничић, Ватрослав Јагић, Стојан Новаковић, Павле Поповић и други; а од словенских научника да поменемо само двојицу најпознатијих, Павла Шафарика и Александра Гиљфердинга.

Као човек шире културе свога доба, Данило се разумевао у многе вештине и гране уметности, нарочито у грађевинарству. Један његов биограф каже за њега да је имао „разум многообразан“, да је знао „приче и вештине уметности у сваком делу земаљском“. Била је срећна околност што су њему поверени послови око организовања подизања Дечана и старање о извођењу радова.

Рођен је у властелинској кући. У својој раној младости показао је склоност за духовним уздизањем. Његов биограф каже да је сам нашао учитеља,

да је „учио дан и ноћ“ и да „боље успеваше од свију својих другова који су били у том училишту... тако да су се сви дивили“. Једно време провео је на двору краља Милутина. Тај живот, пун сјаја и лепих обећања за лако напредовање, није одговарао његовим духовним склоностима. „Имајући духовна крила“, каже његов биограф, „да прелети мреже лукавога ловљења“, он се одлучио да пође стопама Растка Немањића. Из краљеве пратње побегао је једне ноћи у манастир Сопоћане, а одатле пошао у манастир Кончул, где се замонашио и постао „образац свој братији“. Архиепископ Јевстатије II позвао га је у Пећ, где Данило „из руке његове би постављен за пресвитера“. Ту је остао годину и по дана. У присуству краља Милутина изабран је на сабору за игумана манастира Хиландара (1306). Тамо је проживео три тешке године (1307—9). Каталански најамници пустошили су по Грчкој и по Светој Гори. Опседали су Хиландар. Данило је организовао одбрану и повео огорчену борбу. Показао се храбар и упоран. Организовао је исхрану одбране и народног збегача. „Те године“, каже Данилов биограф, „дође љуће зло на ово зло, да је цео род људски (у тим крајевима) гинуо од глади, и цео такав многобројни народ за дуго времена хранио се од тога славнога манастира Хиландара;... умрлим матерама деца сисајући дојке сама умираху“. Драгоцености манастира успео је да пренесе у Скопље и склони код краља Милутина. После успеле одбране манастира повукао се у Кареју, испосницу св. Саве, где је отпочео свој књижевни рад.

Кад је Драгутин, као сремски краљ, ударио на брата Милутина, Милутин је позвао Данила да дође у домовину. Тада је постављен за епископа Бањске (1311). Милутин му је поверио своје злато на чување и старање о зидању нове цркве манастира Бањске,

„за подизање и устројство уметности црквене лепоте“. Сам Данило каже за себе у биографији краља Милутина да „веома имађаше крепку и вишу мудрост... за подизање цркве и да је он заповедао уметницима и многоизабраним вештацима који зидају како ће постављати ступове и надступља, и лучне сводове и црквене преграде“. После смрти краљице Јелене (1314) дошло је до измирења њених синова Драгутина и Милутина на састанку у Паунима, највише заслугом Данила, који је пре тога ишао к Драгутину у Срем. Пошто је довршио цркву манастира Бањске и манастирске зграде, Данило се повукао у Хиландар (1315), где је живео у ћелији пирга. Вратио се поново у отаџбину, на позив краља Милутина, да преузме управу цркве по смрти архиепископа Саве III (1316). Али властела је одлучила друкче. Није прихватила Данила, јер је био против властеле. „Замерали су му свакако и његову попустљивост према католицима“ — каже један познавалац наших старих писаца. За архиепископа је изабран Никодим, који је окунио Стевана Дечанског. Данило је добио столицу епископа хумског (1317), чије је седиште био Стон, а затим манастир св. Петра и Павла на Лиму. Заузимао се код Милутина за повратак Дечанског из Цариграда; био је крај Милутинове постеље кад је овај умро у Неродимљу (1321). По налогу Дечанског ишао је у Бугарску и Цариград у дипломатској мисији (1323).

Данило је изабран за архиепископа септембра 1323. Окунио је Душана за краља. За цркву је учинио много у погледу организације, подизања, обнављања и снабдевања књигама, иконама, уметнички израђеним сасудима, одеждама и другим потребама. „Саставио је“, каже његов биограф, „многобројне књиге и изналазио је оне које пре никада нису биле,

и њима као лепотом звезда обасу храмове... собом све чинећи и друге учећи“.

Данило је оснивач прве хуманистичке књижевне школе код нас у унутрашњости Балкана, школе манастирске, поред оне световне која је постојала у Витином граду. Он је додао у Пећ грчке калуђере, за које се сматра да су ту помагали преводити са грчког. „Постави устав у њој (цркви Богородице)“, каже биограф „да га држе доброразумни црнци (црнорисци) грчкога народа, да се све врши по закону у тој цркви, да по његову уставу врше божанствену службу и све остало... и обично у њој постави грчке књиге и све црквене потребе... имајући у себи обилну ризницу: умност разума и мудрости, и причом загонетке речима, чији доброглагољиви језик је сличан хвали пророчкој, као и перо књижевника... и обилан постаде у духовним поукама“. Истина, ту су набављане и превођене грчке књиге и за архиепископа Никодима, што се види из његова записа из 1319. године.

Данило је нарочито био активан у подизању грађевинских споменика. Био је заузет изградњом манастира Бањске и Дечана. Дечани још нису били довршени кад је Данило почео рад на подизању своје задужбине, Богородичине цркве у Пећи (око 1330), која има две побочне капеле. Своју задужбину повезао је са храмом апостола и св. Димитрија пространом припратом, „достојном многога причања“. Кад је црква била готова „до мере красоте и дивнога благолепија... изнутра је украси ишараним лепотама, да је дивно гледати“ — каже биограф. Исто тако дао је „изоографисати“ и припрату. Поред лозе Немањића, ту су многе композиције и портрети од велике уметничке вредности. У цркви Богородице израђена је ктиторова фреска са задужбином, коју Данило при-

носи Богородици, предвођен пророком Данилом, са натписом: „Данил, преосвештени архиепископ всех србских и поморских земљ“. Ту је подигао црквицу св. Николе и манастирски пирг са капелом на врху посвећену св. Данилу и живописану. Дао је направити за себе уметнички украшени саркофаг од камена. Све су то радили мајстори Дечана, а цркву и пирг изводио је, можда, протомајстор Ђорђе. Није искључено да је фра Вита, као вешти архитекта, израдио план припрате, „достојне многога причања“, којом је тако срећно решено обједињавање Данилове задужбине са две раније цркве. На порталима и саркофагу очевидни су трагови дјела приморских мајстора, свакако оних из Витине екипе. Грчки сликар Јован, који је радио у Даниловој задужбини, био је, можда, из Котора. „Издавањем многога свога злата начинише му у приморју звона доброгласна, и њих донесе са многим трудовима, и постави их ту“ — пише Данилов биограф и савременик. Поред тога, Данило је обновио манастир Жичу, опустошену најездом непријатеља; саградио пирг, „дрвену палату“ и трпезарију са живописом; цркву и пирг покрио оловом. У Јелашцима је подигао цркву св. Михаила, украшену фрескама, и „сјајан“ двор са лепим и високим палатама. Проширио је и живописао цркву св. Саве (српског) у Лозници и доградио кулу пред црквом. Подигао је лепе палате у граду Магличу над Ибром и цркву св. Ђорђа снабдео књигама и потребама.

Као епископ хумски (1317—23), Данило је имао прилике да се упозна са архитектуром нашега Приморја, свакако и са неким приморским мајсторима-грађевинарима и сликарима. Његова епископија обухватала је и северну Боку до Рисна. За његово време, изгледа, живописана је Богородичина црква у Бијелој, у Боки, која је подигнута за владе Милутина

или Дечанског. У цркви се налази фреска-портрет епископа Данила из прве половине XIV века, са грчким натписом. Мисли се да је то портрет архиепископа Данила II, који је као хумски епископ долазио у Боку, можда и у пратњи краља Милутина 1319. године. Данило је, дакле, имао прилике да се упозна са которским споменицима архитектуре, као и са которским мајсторима, сликарима и грађевинарима у самом Котору, вероватно и са Обрадом Десиславиним и са фра Витом.

Данило II помиње се као српски архиепископ у судско-нотарским списима которским јула 1335.

5.

ДЕЧАНИ ТОКОМ ДАЉИХ ВЕКОВА

Дечани имају бурну историју. Кроз дуги период тешког живота и борби нашега народа манастир је страдао много пута, нарочито 1389, 1520, 1574, 1645, 1690. и 1817 године. Многи записи, који обично завршавају са „уви нам, велике туге“, сведоче о томе. Страдала су манастирска здања и манастирска имовина, скупоцене црквене утвари и посуде, делимично и иконе и фреске; страдали су и нестајали драгоцени рукописи; страдали су игумани и калуђери. Али сама дечанска црква, упркос свих вихора и недаћа, прошла је срећно. Витино дело је сачувано новим поколењима.

Ђурађ Остоуша Пећпал, за кога се мисли да је Душанов логотет Ђурађ, убраја се у манастирске ктиторе. Његов гроб налази се у припрати цркве. Манастир је страдао после косовске битке од најезде освајача (1389). Заузимањем кнегиње Милице, ране су биле брзо залечене. Својом повељом (1397) повра-

тила је она манастиру отете поседе. Зато се и она убраја у ктиторе манастира.

Током даљих векова (XV—XIX) манастирска здања су обнављана и принављана. Игуман Атанасије довео је са Бистрице воду у манастир 1613. године; игуман Кентирион покрио је кубе оловом 1666, а игуман Захарије обновио оловни кров 1751. Архимандрит Данило (јеромонах и игуман 1764—1811, архимандрит до 1820) подигао је осамдесетих година XVIII века град около манастира и неколико здања. У његово време направљена су двокрилна бронзана врата на јужној фасади (1790) трудом јеромонаха Атанасија и иконостас у параклису св. Димитрија трудом игумана Захарија, који је постао рашко-призренско-скадарски митрополит. Године 1834. подигнута је „горња палата“, а 1836, за време игумана Теофила, један манастирски конак о трошку кнеза Милоша Обреновића. Током три наредне године игуман Герасим назван мали подигао је два конака са по десет соба; а после њега игуман Антоније један спрат над конаком архимандрита Данила. О трошку српске владе обновљен је 1857. године, за архимандрита Серафима Ристића, оловни кров цркве, осим кубета.

Богата дечанска ризница често је страдала али и често обнављана. Сачувано је доста старих икона од уметничке вредности. На врху монументалног иконостаса, израђеног у другој половини XVI века, постављена је велика икона Распећа са две наспрамне иконе, Богородице и Јована Богослова, и са једном у постољу, Скидање с крста. Све су уоквирене богатом резбаријом. Из тога су времена и две велике иконе, Христа са апостолима и Богородице са пророцима; стављале су на иконостасу; скинуте су после првог светског рата, а на њихово место враћене су оне из XIV века. Распеће и обе престоне иконе радио је „изван-

редан иконописац“. Претпоставља се да их је радио јеромонах Лонгин, један од најистакнутијих иконографа обновљене Патријаршије. Поред три поменуте иконе Дечанског, Лонгин је израдио и неколико обостраних икона и велику икону св. Николе, са преко двадесет сцена из његова живота. Велику пажњу привлаче Гостољубље Аврамово, с краја XIV века, Богородица умиљенија из XVI, Крштење Христово од мајстора Козме и Благовести на дверима олтара из XVII, Св. Ђорђе из почетка XVIII века. Новијег је датума живопис у храму, рад Симеона Бјелопољца и његовог сина Алексија (1814); радили су и у Боки.

Од уметничких радова из области примењене уметности треба истаћи грандиозни бронзани полијелеј, који је приложила кнегиња Милица, украшен орловима, грифонима и другим животињама. Неки сматрају да је то обновљени полијелеј Стевана Дечанског. Велику вредност представљају и радови златара Конде Вука из друге половине XVI века, једног од најзнаменитијих српских златара. Израдио је две рипиде и сребрни путир у позлати. На рипидама, с једне и с друге стране, израђени су рељефи: Христа, Богородице, апостола, анђела, херуфима и серафима. Рукописно јеванђеље, које је писао црноризац Никандар у дечанској испосници Белаје (1494), повезано у црвеној кожи, оковано је сребром, у њему је израђено Распеће, а у четири угла симболи јеванђелиста (људски лик, лав, орао, во). Непознати златар оковао је 1644. године, трудом јеромонаха Кентириона, једно јеванђеље штампано 1570, уз које су раније биле Приче Соломонове и Песма над песмама. У средини сребрне корице у позлати израђен је (куцањем) лик Христа Пандократора, с десне стране Богородица, с леве Јован Претеча; изнад арханђели Михаило и Гаврило, испод попрсје св. Николе и св. краља Де-

чанског; у четири угла четири јеванђелиста. На другој страни: Вазнесење Христа, доле Богородица, а са страна по шест апостола. Драгоцене су и две сребрне чаше, поред осталих. Једну је приложио митрополит Новог Брда 1593; на њој су израђене многе животиње: орао, лав, јелен, срна, зец, пас и разне птице. Друга је са израђеним стрелцем и јеленом на појашу; унаоколо човек, кентаур са мачем, камила, змија, сова и друге птице. Ту је и петохлебница од сребра из 1663, са готским поклопцима, на којима су израђени Дечани; и један тас од сребра са ликом Богородице у средини и ликовима дванаест светитеља унаоколо. Дечански кивот од тешког сребра, са многим кубетима и рељефима, по свој прилици из XVI века, врло драгоцен, није више у Дечанима; однео га је непријатељ у доба аустроугарске окупације. На једном орару, из времена патријарха Арсенија, припојени су златарски радови са ликом св. Ђорђа. Чува се ту и једна стара сребрна челенка са једанаест пера и сребрним трепетљикама.

Од резбаријских радова и веза треба поменути ковчег за мошти Дечанског, поклон кнеза Александра Карађорђевића, рађен 1848. На његовом поклопцу израђени су ликови Немањића, у пратњи коњаника и пешака, и ликови српских патријарха са свештенством. За ковчег је употребљаван златоткани покривач „зготовљен 1743. године у Карловачкој резиденцији сремској“. То је дар патријарха Арсенија IV Јовановића, раније архимандрита Дечана, под којим је извршена друга сеоба Срба из Метохије и са Косова (1737) са једним делом Арбанаса католика. Можда тај рад има неке везе са фрушкогорском школом везиља из прве половине XVI века, која је настављала традицију школе монахиње Јефимије, прве наше књижевнице, односно школе краљице Јелене

Урошеве и кнегиње Милице, преко фрушкогорске монахиње Ангелине (Бранковић), чији су радови допирали до Сентандреје и Братиславе, и преко њене следбенице монахиње Јелене Црнојевић; јер су у Фрушку гору доспеле две везене плаштанице из XIV века, са ковчега краља Милутина и ковчега кнеза Лазара (рад Јефимије). Уметнички рад је и везени дечански епитрахил са двадесет пет светитељских ликова.

Дечани су током векова (1336—1860), поред Патријаршије, били важно књижевно-преписивачко средиште. Ту је написано доста књига. Сви дечански рукописи, написани у манастирским ћелијама и испосницама, нису сачувани, као ни они што су набављани из других манастира и крајева. Ипак, у ризници је остала доста богата збирка рукописа, око 200 србуља. Са патријаршијском, то је најбогатија рукописна библиотека сачувана у једном српском манастиру, после богате библиотеке рукописа манастира Хиландара. У једном запису помиње се „многогрешни“ Добрета, који је ту написао књигу Пандократору у доба „великога краља Стефана Душана и повеленијем првога игумана Арсенија“. Ту су написане четири књиге 1389, за владавине „кнеза Стефана, сина великога Лазарја“. Ту се чува Ж и т и је С т е в а н а Д е ч а н с к о г од дечанског игумана Григорија Цамблака. У дечанској испосници Белаје написао је црноризац Никандар две књиге крајем XV века, од којих једно јеванђеље. Ова испосница, по односу према манастиру и намењеној улози, подсећа у неку руку на хиландарску испосницу Кареју, коју је основао Сава Немањић, и која је имала поседе у близини Дечана, подложене од Јелене Душанове. Оснивач српске књижевности написао је у њој прво своје дело. У Кареју, „у велику тишину смерног мудровања“, повлачили

су се из Хиландара и Савини следбеници. Доментијан је у њој написао Живот св. Саве, а архиепископ Данило II отпочео свој плодни књижевни рад. У другој дечанској испосници, изнад манастира, написао је један дечански триод „грешни Григорије јеромонах, за старца Арсенија, јеромонаха, у красној пустињи Папратишту“ — како сам каже. Поред осталих, у Дечанима је писао и поменути иконограф Лонгин, чије књиге одају доброг стилисту. За архимандрита Данила и игумана Захарија написано је неколико књига, од којих Служба и акатисти св. краљу Дечанском; у њој су израђене слике Данила и Захарија (1805). Да поменемо и једну од последњих ту написаних књига — Кодекс терапијске медицине из 1859. Архимандрит Серафим Ристић (упок. 1867) написао је две објављене књиге: Споменици дечански и Плач Старе Србије.

Значај Дечана у историји нашега народа није био мали. Дечани су одржавали и будили народну свест; били чувари културних тековина, прави народни музеј. Убрајали су се у први ред „великих лавра Немањића“. Кроз цео XIX век то је био најугледнији српски манастир и највише поштован; к њему су долазиле поворке поклоника из свих крајева српских. Некада је имао десетине и десетине калуђера, можда и преко стотине, а некад свега неколицину; некад би и сасвим опустео. Душан је законом прописао ограничења: на хиљаду подложених кућа могло је у манастиру живети 50 монаха. Манастири богатих поседа, као што су Дечани, имали су понекад и по неколико стотина калуђера. Доласком Турака манастири су страдали; обновом Пећке патријаршије поново су оживели; али крајем XVII и у првој половини XVIII века

много су опустели или пропали. Калуђери су одвођени, мучени и убијани, јер су Турци знали да су они главни покретачи или распиривачи народних устанака, немира и покрета. Дечани и Студеница, чији су калуђери ишли у Цариград, израдили су у XVI веку за велике новце султанов „берат“, те су били унеколико заштићени. Но ни то им није помагало, остајали су без имовине и скупљали су милостињу по свим српским крајевима; одлазили за помоћ и у Русију.

Дечански игумани уживали су велики углед, раније у држави, доцније у народу. Из XIV и XV века позната су имена само четворице, из XVI века дванаесторице, из XVII и XVIII века такође дванаесторице. Барски надбискуп Вицко Змајевић Пераштанин наводи у свом извештају да је концем XVII века у Дечанима било свега три калуђера, у Патријаршији седам, док је раније било у Дечанима око педесет, а у Патријаршији око сто. Можда; али године 1720. помиње се дечански игуман Мелентије са дванаест јеромонаха дечанскога братства, а 1747. архимандрит Јосиф, игуман Захарије, десет јеромонаха (ваљда монаха) и један јерођакон. — Докад је радила манастирска болница и докад се одржала њена зграда, не зна се. Судећи по запису на поменутој икони Дечанског од Лонгина, изгледа да је радила у другој половини XVI века, ваљда по обнови Пећке патријаршије (1557).

Витино дело пркосило је вековима. Високи Дечани остали су необорени. Над њима је бдио читав народ. И Арбанаси насељени ту после велике сеобе под патријархом Чарнојевићем (1690) — пружали су у разним приликама своју помоћ, често и сами одвра-

ћали опасност. Уколико домаће снаге нису биле довољне за одбрану манастира, притицале су на поклич оружане чете из суседних крајева, највише из црногорског племена Васојевића и из Куча Марка Миљанова.

Од турског поробљавања па све до 1912. године, током пет векова, Дечани су из века у век постајали све више циљ народних ослободилачких тежњи и покрета, ослободилачких планова и потхвата. Цетињски митрополит Петар I писао је 1804. године дечанском игуману Данилу: „Имамо намјереније, ми Црногорци и са београдске стране Срби, скочити на оружје против... Турака, ако можемо да вас избавимо“. Та мисао живела је вековима у срцима и тежњама широких народних маса.

Онамо, онамо — за брда она,
казују да је зелени гај
под ким се дижу Дечани свети...

— певао је у заносу под Ловћеном, у свечаном тону нове народне химне, млади црногорски господар Никола Петровић Његош, инспирисан кликтањем орла испод Кома, Марка Миљанова са Медуна. Ретко је која песма тако брзо освојила народне духове свих крајева. Постала је узбудљиви ослободилачки поклич. И не само нашега народа него и свих Словена под туђином.

Дечани су привлачили својим импозантним размерама, својом лепотом архитектуре и живописа, својим положајем, својом традицијом везаном за доба државног и културног успона, иза кога ће настати катастрофа и пад, расуло и слом, распадање и пропадање, ропство и тама. У тој тами робовања ниједан необорени српски споменик материјалне културе није

оличавао у себи то старо доба уздизања као Дечани;
нити је у толикој мери зрачио светиоником поноса и
надања колико Дечани. То сведочи и народни песник:

Отидите у Васојевиће,
доведите тридесет Брђана,
нек чувају Високе Дечане,
нек чувају манастир и цркву,
нек чувају наше јарко сунце,
да нам сунце Турци не помраче.

(Перо Васојевић и тридесет Скадрана).

Сва чувања нису могла увек да помогну. Дечани су остали необорени и стицајем околности. Пред величанством Високих Дечана застајале су непријатељске војске иновераца, које су носиле огањ и остављале пустош за собом. Застајали су зломислени појединци, одметничке и отимачке дружине у доба турске владавине, ношене верском мржњом или околним рушилачким нагонима. Застајали су обесни завојевачи злих ћуди и злих намера, дивећи се лепоти грађевине и лепоти живописа. Одлазили су безоружани као онај паша што је жарио и палио, а у Ђурђевим Ступовима узвикнуо: „Овде је заиста бог!“ И поклонили се богињама Уметности, настањеним у храму Дечана, које су ту довели, увели и устоличили, уз помоћ својих достојних сарадника, два Которанина, — фра Фита, протомајстор, и „грешни“ Срђ, зограф.

ВИТИН ЗАВИЧАЈ

1.

КОТОР

У сучељу чудесних контраста природе, на подножју горостасног Ловћена, а на крајњем рубу најраскошнијег рукава Јадранског мора лежи град Котор, који је дао Виту, неимара Дечана. Над њим стреме к небесима два стравична врха сурог планинског масива, Пестинград (1100 м) и Штировник (1750 м), сијамски близанац Језерскога врха, на чијем смену Његош вековечи.

Наш староставни град стешњен је и склештен, притиснут и згрчен. Са запада га притерало море уза саму стену; са истока приклопило брдо Свети Иван (260 м), одваљено од ловћенског масива, оивичено високим гребенима и ограђено вртоглавим провалијама — јединствени природни заштитници утврђеног средњовековног града, вековима неосвојивог. С једне и с друге стране прикљештила су га два снажна врела подловћенских река понорница, са севера Шкурда, чије је име, вероватно, илирског порекла, а са југа Грудић, чије је име романског порекла, изведено од латинског „гургес“ (вртложни вир). Стегнут је циновским зидинама, јединствено стилизованим према сурим стенама и одсечним литицама на којима стоје као саздане. Запасују и сежу високо, до врха самога

брда, на којему је глава тврђаве. Необичне су и веома ретке по своме захвату, по својој висини, по својим импозантним и вешто изведеним утврђењима и кулама. Дужина њихова обима износи преко 4 км, висина 8—20 метара. Својим размерама задиве очи свакога путника, домаћег и страног.

Шкурда има своје корито, широко и кратко. Снажна река, због понора на Његушима, пресуши преко лета. Гурдић нема корита; извире испод отсечне високе литице наднесене над морем, из подморске пешине на самој ивици морске обале. Над њим се високо уздиже угаона кула из XV века, чије су основе из доба Немањића. На њу се надовезују високе зидине које висе над Гурдићем. У време великих киша Гурдић се распомама — кључа, скаче и ковитла. Из свога језивог гротла, као из подземља, избацује огромну количину воде, која снажном и дугом струјом тече кроз море. У време сушнога лета воде Гурдића пресакну. Онда његово гротло десетак дана гута морску воду — морска река потече обратно. Својим тајним подземним ходником избацује прогутану воду с друге стране града, у корито Шкурде, неколико метара изнад морске површине. Кад Гурдић поамно витла воду, стравично је наднети се над њега. Отуда сматрамо: да његово име долази од грчкога „горγός“ (страховит), на што нас наводи име митолошког чудовишта Горгоне.

Својим стаситим огранцима Ловћен је сасвим ошапио Которски залив и пригрлио га чврсто к себи. Тако му је дао изглед чаробног језера које непрестано мења своју боју, према добу и светлости дана, према стихијама мора, према изгледу околне природе. Далекосежним повијарцем Врмцем (770 м) Ловћен и са запада запасује Котор. Отуда византијски историчар Константин Порфирогенит каже за стари град

„Декатеру“ да „око себе има тако велика брда, да само лети види сунце кад је наспред неба, а зими никад“.

Нису само усхитни контрасти Боке у односу морске пучине према висинама планинских врхова над пучином; или у живописној конфигурацији Боко-торског залива (дужине 33 км бродске линије), раз-рукављеног ка Херцеговном, Тивту, Рисну и Котору, према необичној појави врхова и брда, него су усхи-тни и контрасти поднебља и пејсажа, особито зими. Док су Ловћен и Орјен (1895 м) месецима под снегом, Бока је сва у зеленилу и цвећу. Горе, на Ловћену и брдима наднесеним над Котором пуцају од мраза и леда распукле кречне стене и једре планинске букве; а доле, у Котору и дуж залива цветају током зиме разноврсне руже, црвене и беле камелије, љубичице, зумбули, приморски нарциси и зеленкаде, бадеми, ми-мозе и јуке, лимуни, наранче, мандарине и крупни цитрони; и шире опојни мирис цветном котлином. Зими узревају тешки увеси златних плодова палме и дозревају златни плодови јапанских јабука.

Јутром, Ловћен дуго задржава сунце; дуго и дуго држи Котор у својој циновској доподневној сенци. — Витином граду доцкан се рађа сунце.

Узани усек изнад Котора сунце превали брзо. У тим часовима Витин град блиста у сјају и жару, ублаженом лети пријатним дахом маестрала. Блеште голи кршеви и врхови, блеште стари кровови, зидине и куле, високи звоници старих цркава, плоч-ници малих тргова; блеште стасити млечни цветови сребрних агава и сребрне витице голубастих маслина.

И звездане ноћи без месечине чаробне су у Ко-тору. Нигде се, ваљда, на мањем простору небосклона не угрозди толико јасних звезда као над Котором, и не заблистају тако усхитно као над Котором и пред Котором. Сруче се звездани ројеви у залив и

ускипе понекад у њему. Млади Његош је, пре једног века, певао под палмом на сунчаној обали Которског залива том звезданом окиту над завичајем малог брата Вите — над Боком:

Над њом звезде ројевима брилијантна кола воде...

Ту, на Гурдићу фра Вите, которски песници-хуманисти доживљавали су јединствене звездане призоре; доживљавали су мит и надахњивали се њиме. Јер озвездани небески свод над Котором заблиста у огледалу Которског залива засенченог Ловћеном и Врмцем, и његова звездана кола, осимболичена митом, осијају Гурдић најлепшом поезијом људског духа — поезијом мита. Зато се Витин град, са наслагама старе грчке културе, не може приказивати без поетичне чари нити се може осетити класична старина његова. — Такав је Витин завичај.

Медаља има своје наличје. Витин родни град није увек осунчан и озвездан. Наличје которског поднебља сиво је, суморно и тешко. Ловћен се умота у стравичне црне облаке. Прима ударце громава у теме и од њих задрхте чак и стародревни темељи вековима утврђиваога града на Гурдићу. Видик се стисне и замрачи; приклопи се Врмац уз Ловћен; море се изврне горе, данима и ноћима пљушти и лије као из кабла. Гурдић заурла стравично; испод града шикну потоци, а кроз град, ту и тамо, ускључају врела и човек је у недоумици: да ли је Котор постављен на камену или на води. Котор је онда затворена мишоловка. Завлада сумор, меланхолија или очај. Али не и код песника и вајара.

Ту на Гурдићу, двеста година после Вите, которски песници-хуманисти доживљавали су митска збивања и лепоту митске поезије. Гурдић је био „оми-

љено место Мнемосине“, кћери Урана и Геје (Неба и Земље) и њених девет лепих кћери. На Гурдић су силазиле с Врмца и Ловћена „илирске“ виле, и долазиле на воду лепе Которанке. Ту је добијао надахнуће Бернард Пима (упок. 1517), први наш песник овенчан ловоровим венцем — „поета лауреатус“ — како се то каже у писаним споменицима которским. Исто тако и Људевит Пасквалић, познати петраркиста, кога су савременици називали „Орфејем“ или „Арионом“, другим легендарним грчким певачем и музичаром, који је са харфом скочио у море, и њоме узбудио морски свет. Поред Петрарке, угледао се на Вергилија, Овидија, Тибула и Проперција. Ту су добијали надахнуће и други которски петраркисти: Ђорђе Бизанти, Камило Драго и Илија Загуровић. Ту је добијао надахнуће снажни песник Иван Бона-Болирис, „звезда домовине“, како га назива Пасквалић, који се угледао на Виргила и Овидија. У елегантним латинским хексаметрима опевао је Котор (Descriptio Acriviensis urbis), Которски залив, Ловћен, Пестинград и Врмац, на коме станују „илирске музе“. На Гурдићу се надахнуо Вита за своје монументално класично дело подигнуто на Дечанској Бистрици. Јер Вита је био песник иако није певао сонете као Микеланђело. На сунчаној обали завичаја Вита се надахнуо митом о Дедалу, као Фидија на сунчаној обали Јеладе; и митом о Персеју, оличеном у легенди о св. Ђорђу, којом је украсио прочеље Дечана; и митом о Орфеју, који га је подстицао к стваралаштву, с тежњом да пробуди живот у камену, обликујући лепоту људског тела, обликујући лава, бика, орла, овна с роговима, којима ће украсити Високе Дечане свуда унаоколо, споља и изнутра.

Уметник је израз средине, комадић завичаја. Он уткива душу у своје дело. У својој души Вита је

носио поезију завичаја. Распеваоог срца, он је њоме озарио горски ток Дечанске Бистрице, дечанску планину, гору и равницу.

2.

ЛЕГЕНДЕ О ПОСТАНКУ КОТОРА

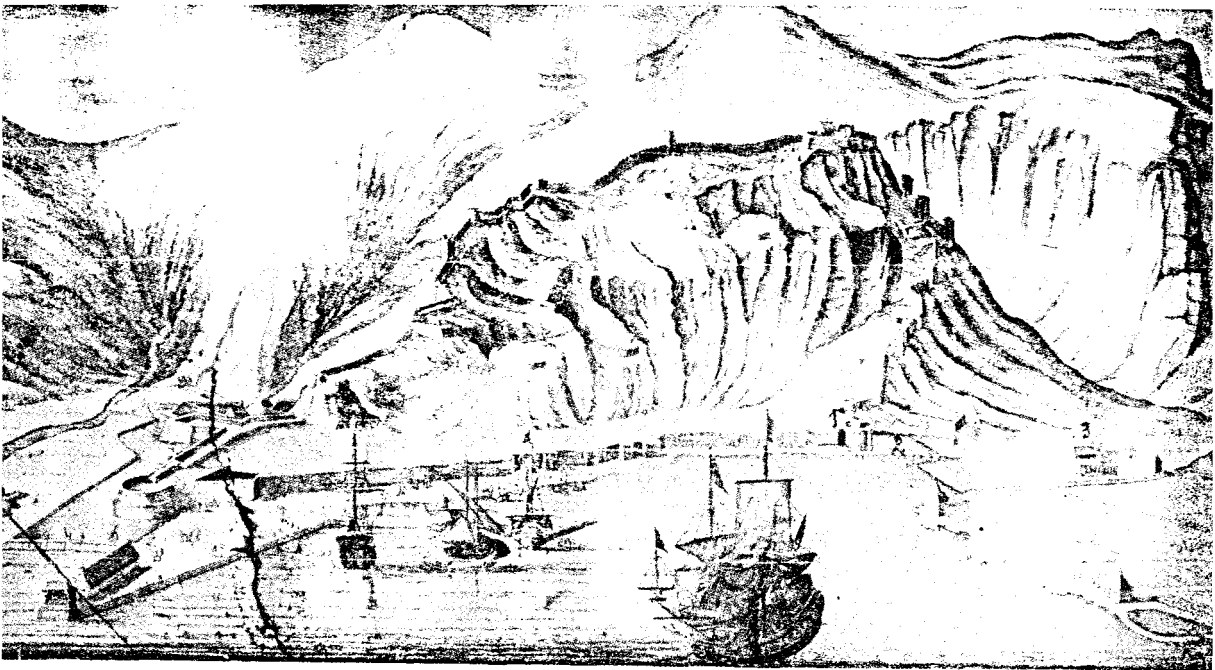
Давно се рекло: „Град који нема своје легенде нема своје историје“. Мисли се ту на прошлост давну, стародревну. Котор има три легенде о свом постанку; све три су давне. Када су постале, не може се знати. Једна говори о стародревном времену; везана је за личност из грчке митологије, за претхомеровско доба. Друга је такође стародревна; није везана ни за једну легендарну личност; она допуњује прву. Трећа је везана за личност из наше историје, за преткосовско доба, доба Вите Которанина. Поред ових, Котор има још две легенде које немају везе са његовим постанком. И оне су давне. Везане су за две личности из наше историје косовског доба, за два легендарна јунака из нашег епа. Све ове легенде говоре о двома великим ерама из историје Котора — о јелинској (односно феничанско-јелинској) и о словенској ери. Само славни стари градови могу имати сличне легенде о свом постанку. Сетимо се легенде о оснивању Картагине, Рима, Цариграда... ниједан други наш град не може се у овом погледу равнати са Котором.

По једној легенди су Колхиђани подигли град Котор по завршеној поморској потери за Јасоном, који им је преотео златно руно са својом дружином, највећим грчким јунацима, чија су имена овековечена у сазвежђима, као Херкул, Тезеј, Кастор и По-

лукс и њихов пратилац Орфеј. То је позната митска прича о Аргонаутима.

У свом опсежном епу, Аполоније са Родоса (III век пре н. е.) описао је повратак Аргонаута Дунавом, кроз земљу Синда, по којима је добио име град Сингидунум (Београд). Код стене Каулијака (данашњег Калемегдана по мишљењу историчара), на домаку планине Ангурона (Авале), Аргонаути су упловили у „други рукав Дунава, који увире у Јадранско море“, мислећи ту на реку Саву. Песник се у географији и историји ослањао на Херодота (V век пре н. е.); а Херодот пише да је Кадмо путовао по Илирији и да су Кадмејци пошли ка илирском племену Енхелејима, који станују око Рисанске реке“ (Которског залива).

Легендом се хтелo рећи да је Котор основан у прастара времена, у доба кад су Грци преузимали поморско-трговачку превласт од својих учитеља Феничана; односно да су Грци у време стицања своје превласти нашли ту, у земљи старих Илира, насеља малоазијских поморских народа који су пре њих развили своју трговачку мрежу по Средоземљу и дуж Јадрана. Оснивање тих поморских насеља, по легенди, губи се у далекој прошлости, у доба пре тројанског рата, јер су очеви најхрабријих тројанских јунака, Ахила, Патрокла и Ајакса, учествовали с Јасоном у отимању златног руна од колхићанског краља Ејата. Историја зна за грчка насеља на Брачу, Хвару, Корчули и Вису, у Солину и Будви с краја V и почетком IV века пре н. е. Са пуно оправдања, которска легенда иде даље од историје. — Истоветна је легенда о постанку Улциња. И њега су основали Ејатови Колхићани после потере за Јасоном. Добио је име по Колхићанима (Колхиниум, Олхиниум, Олциниум, Дулциниум, Улциниум). Прве вести о томе потичу од

КОТОР (бакрорез, рађен пре 1657. године)
1) Црква св. Марије, резиденција Вите; 2) Гурдић; 3) Манастир св. Фрање

Снимак Поморског музеја — Котор

Плинија Млађег (Olhinium quod antea Colhinum dictum est a Colhis conditum). Грци су сматрали да је то једно од најстаријих јонских насеља. Према старим писцима, најстарији становници Илирије били су Колхи, чије се једно племе звало Ејати. На исти траг наводи и легенда о постанку Будве, која се као насеље помиње у IV веку пре н. е. По легенди, Будву је основао Кадмо, син феничанског краља, оснивач Тебе, чија историја почиње са Кадмом, и оснивач грчке писмености, коју су Грци заиста примили од Феничана, као ми од Грка. — Ове легенде говоре да су наши стародревни градови Котор, Улцињ и Будва стари колико и поморска трговина на Јадрану.

И друга легенда о постанку Котора везана је за доба грчке колонизације. Могла је постати у доба византијске владавине, најкасније у доба хуманизма. У литици ловћенског врха Пестинграда, над Котором, који се тако назива у повељама Немањића, налази се неприступачна пећина Вилница, у којој живи грчка вила Алкима (Снажна), чије име долази од грчкога „алкѐ“ (снага). Дошли људи с мора — прича се — да се настане у пределу Пестинграда. Вила их одвратила, пошто ту нема ни воде ни соли, и рекла им: „Нек морска обала буде ваш стан, јер вам без мора нема живота“. У непосредној близини пећине, са стране врха, налази се природна прераст, као камени мост. То су Вилина врата. Кроз њих пролећу ловћенски орлови и покличи ловћенских пастира. Поред њих, или кроз њих, може се из Котора видети месец, односно месечев срп, који личи на златни чамац. Отуда је поникла бајка о вилиној „златној лађи“. Грчка вила оличава живу традицију о прастарој грчкој насеобини под Пестинградом, о чему сведоче и називи грчког порекла: Котор, Гурдић, Крепис, Плагенте, Пелузица. „Златна лађа“ грчке пестинградске

виле, у којој заплочи Которским заливом преко пучине морске, представља овековечено сећање на прадавна времена поморства Боке.

Пре сто година и више Вук Караџић је објавио млађу легенду о постанку Котора:

... Више Котора, у каменитој гори, види се некаква велика јама, као пећина; онда се приповиједа да је ону пећину био почео копати силни цар Стефан, да ондје гради град Котор, па му казала вила да то не чини, јер му онђе, у оној врлети, нема ни броду пристаништа, ни коњу поитришта, већ нека га гради дође, крај залива. Цар послуша вилу, и с помоћу њезином начини град Котор.

Легенда је везала постанак нашег знаменитог града за име нашег знаменитог владара који је постао легендаран — за доба највећег процвата и успона обновљеног Котора, доба цара Душана, Николе Буће и фра Вите. Из тога проистиче смисао легенде. Иако нетачна у погледу оснивања града, она ипак има историјску подлогу. Немањићи су обновили порушени Котор. У ослободилачкој борби против Византије Немања је порушио све приморске градове од Бојане до Бококоторског залива осим Котора. „Котор остави и утврди га“ — каже Стеван Првовенчани пишући о свом оцу. Дело једног Немањића народ је пренео на другог, на онога који највише оличава једну епоху у народној историји, на онога око кога плете легенде. Јер легенда иде за тим да обједини вишевековне догађаје и збивања, да их згусне у битно и суштинско. Душан је и сам тврдио Котор. То је био „краљев град“, као што је укlesaо и сам Вита на вратима Дечана у доба Душанове владавине. Отуда га Душан и назива у својој повељи „љубљеним, славним и столним градом“. Легенда говори о обнови Котора и обнови његовог поморства. Душан, „цар Срба и Грка“,

тежио је не само за Цариградом него и за обновом грчке поморске традиције; зато му је грчка вила и помогла да подигне (обнови) поморски град Котор.

Четврта легенда везана је за легендарног косовског јунака Милоша Обилића. Развијена је и у десетерцу народног епа. Кнез Лазар посла свога зета Милоша у Котор да подигне државне дажбине. Которани се хвале својим грађевинама, нарочито катедралом св. Трипуна; Милош се хвали црквеним грађевинама Србије, нарочито Високим Дечанима. Опклади се у хиљаду дуката да ће својим тешким буздованом пребацити катедралу. Враћајући се из висина, његов „перни буздован“ порушио је банове (кнежеве) дворе. Вук Караџић наводи да су му Которани показивали рушевине тога двора.

Пета которска легенда везана је за другу легендарну личност косовског доба, за најславнијег епског јунака Краљевића Марка. Она и данас живи у народу. Над Котором, управо над Гурдићем, постоји огромна разломљена стена, а поред ње каменито брдо са дубоком бразготином одозго до доле. Народ приповеда да је Краљевић Марко разломио стену својим тешким топузом, а брдо располутио својим мачем, јер је ту (под Пестинградом грчке виле „Снажне“) хтео да опроба своју снагу и да на извору Гурдића, као Херкул на извору Дунава, испроба своје оружје.

— Ни ова симболична легенда није без извесне историјске основе. Зета је колевка традиције о Мрњавчевићима. Историја зна да је Марко долазио у Дубровник; а врло вероватно и у Котор. По једној народној песми Марко се жени из Котора. У његово време которске ковачнице биле су на гласу. Њихово оружје блистало је на Велбужду и Косову, можда и на Марици и Ровинама. По народној песми Марку је сковао мач Новак ковач — најбољем јунаку најбољи

мачар. Которски писани извори говоре о Новаку мачару, савременику Краљевића Марка, и о његовом сину Марку мачару, који су били најугледнији мајстори међу многобројним ковачима у Котору. Значи, Марко је набавио и испробао своје оружје ту где је била најбоља ковачница мачева, где су били најчувенији мајстори оружја, као што су били и најчувенији мајстори грађевинских споменика, на челу са Витом.

3.

ДРЕВНА ПРОШЛОСТ КОТОРА — ДОБА ЗЕТСКИХ ВЛАДАРА
— ДОБА НЕМАЊИЋА

Котор је стародревни град. Не зна се кад је основан. Легенда га темељи у доба превласти Феничана, пре почетка грчких насебина дуж Јадрана, које се крећу од VII—IV века пре нове ере. Привредни значај тих грчких колонија био је врло велики, а културни утицај веома јак. Тако је културни слој јелинске ере могао прекрити слој феничанске и остати непрегнут наслагама романске и словенске ере.

Као грчко насеље, Котор је постајао у доба највећега успона Илира, кад су у III веку пре н. е. имали јаку државу у областима око Скадарског језера и Бококоторског залива, од Љеша до Неретве, с главним градом Скадром, а доцније утврђеним градом Рисном, престоницом краљице Теуте. У II веку пре н. е. становници Котора и околине називају се Агравонути, вероватно по утврђеном граду Акрувиуму, односно Аскривиуму, како Котор назива Плиније Млађи (II век). Отуда су неки историчари претпостављали да су Котор населили становници града Аскрија, који су побегли са Сицилије од Сиракужана

431. године пре н. е. У доба хуманизма Которани се називају Аскривљанима (cives Ascrivienses).

Име града дошло је, врло вероватно, од грчкога „ката-рео“ (врела, место извора): Катарос, Декатера, Декадарон, Катарум, Котор. Јиречек, међутим, сматра да потиче од староилирскога „кодр“ (брдо). Грчког је порекла и Крепис, узбрдни део града, који се тако назива и у доба Вите. Византијски писац Проконије (середина VI в.) наводи приморски град Катарос међу Јустинијановим обновљеним тврђавама, као што су Београд и Ниш. Географ из Равене (VII в.) назива га Декадарон, а Константин Порфирогенит (X в.) Декатера.

Пропању илирске државе 168. године пре н. ере Римљани су освојену земљу поделили у три самоуправне области, од којих је једна била Зетско приморје, са Рисном, Котором и Улцињем. Тиме је отворена нова ера. Настао је јак утицај латинске културе, која је оставила дубоке трагове, и брза романизација градског становништва и илирског живља уопште. Градско становништво је било тронародно: Илири, Грци, Латини. На освитку нове ере, по новој управној подели илирских земаља, Дукља са Котором припала је Горњем Илирју — Далмацији, која обухвата земље од Раше у Истри до Маће у Албанији и Колубаре у Србији. Концем III века, за Диоклецијана, Далмација је подељена у две провинције: Далмацију са Сплитом и Превалитану са Скадром, повезану са источним Илириком. Бока, са Котором, Рисном и Будвом, припала је Далмацији. Граница између ове две провинције постала је 395. године границом између Западног и Источног римског царства (Византије). Та граница створила је пукотину у нашој земљи. Околу ње и преко ње претезала су се и сукобљавала два политичка и два снажна културна утицаја, која су

стварала нове пукотине и остављала и штетне трагове у духовном развиту наших народа кроз векове. Готи су почетком V века порушили многе приморске градове, међу њима Рисан и Котор. Место порушеног Рисна, обновљени Котор постаје главни град Боке. Припадао је Дукљи, којом су управљали домаћи кнежеви, зависни од Византије. Средином IX века порушили су га Арабљани. Порушена је и црква св. Трипуна, првобитно округла, како каже Порфиригенит. — Са византијском владавином настала је нова ера — обнавља се утицај јелинске културе.

Доласком Словена завршене су сеобе народа у овим крајевима. Тиме је задат „смртни ударац староме свету“. Преовлађује родовско-племенски друштвени поредак. Током VII и VIII века Зетско приморје добија словенски карактер; једино у градовима преовладава романски елемент, а од X века словенски. У Котору је било и даље Грка, староседелаца и новодосељеника — трговаца, занатлија, учитеља и уметника. Родовско-племенска организација, с обележјем словенске зборовске демократије, почиње да опада и пропада. Од краја VIII века ствара се постепено феудално друштво, које доводи земљораднике у све зависнији положај. Занатско-трговачка класа у градовима долази до изражаја у XI веку. Ту долазе у обзир наши приморски градови, у првом реду Котор, који има једну од најјачих културних традиција, нарочито кад је реч о средњовековном грађевинарству.

У области које су настанили Срби Порфиригенит убраја Дукљу и Травунију са Конавлима и Дубровником, помињући град Рисан. Писци Историје народа Југославије сматрају да је српски племенски савез „обухватао подручје од Далматин-

ДЕЧАНИ — ЈУЖНА ВРАТА С НАТПИСОМ ФРА ВИТЕ

ског приморја јужно од Цетине до Рашке и средње Босне“, и да се на том подручју јавља у IX веку „неколико више или мање самосталних области, од којих касније Рашка постаје државно језгро“. Средином IX века помиње се у Дукљи и Травунији кнез Крајина, који је признавао власт свога таста кнеза Властимира, владара Рашке; његов син Хвалимир и унук Чучимир били су такође „подређени српском владару“. Да ли је Котор за сво то време признавао српску или повремену византијску власт, није познато. Познато се зна да је првих деценија X века хумски кнез Михаило Вишевић простирао своју власт на приморје од Неретве до Бара, и да је Котор средином X века, за владавине Часлава Клонимировића, припадао српској држави.

Од почетка XI века Дукља се назива Зетом. Њој припада Котор. Зетом управљају домаћи господари, самостално или као византијски вазали. Јован Владимир (970—1016) ушао је у легенду са својом женом Косаром, кћером македонског цара Самуила, који је завојштио на Зету и спалио Котор и Рисан (1002). Српско становништво из Рисна прешло је у обновљени Котор, и тако је словенско становништво сасвим преовладало у Котору. Травунијом и Захумљем управљао је кнез Драгомир, брат или стриц Владимира, признајући власт Самуила. Њега су убили Которани код Превлаке кад је кренуо да преузме власт у Зети после смрти Владимира. Били су за врховну власт Византије, а не Самуила. Кнез Војислав (1017—50) извојевао је борбом против Византије независност (1036) и присајединио Рашку, Босну и Хум, који ће се одвојити после смрти Бодина. Приморска граница је ишла од Бојане до Неретве. Његов син Михаило (1050—82), први краљ, имао је свој двор у Котору; вероватно и његов син Бодин (пок. 1101),

који је проширио државу са Захумљем, до Цетине. Њихова политика била је оријентисана према Западу.

У време Бодина Нормани су истисли Византинце из јужне Италије и Драча. Византија губи свој утицај. Све то проузрокује ширење католичанства у Зети, која за краља Михаила добија архиепископију у Бару. Њој су припале бискупије у Котору, Улцињу, Дривасту и Пилоту; али ускоро после тога папа је которску бискупију подредио архиепископији у Барију. Зету раздиру два политичка утицаја. Краљ Владимир (1102—14), Бодинов брат, био је под утицајем Рашке; Бодинова удовица Јаквинта, родом из Барија, под утицајем Запада. На зетски престо долази Бодинов и њен син Ђорђе (1114—18), кога помоћу византијске војске обара кнез Грубеша, син Бодинова брата Бранислава. Јаквинту ухвате Грци у Котору и одведу у Цариград. Ђорђе долази поново на власт (1125—31). Котор се придружио општем зетском устанку против њега. На престо долази Грубешин брат Градихна Браниславић (1131—42), који прошири власт на Травунију. Над њом је задржао власт и његов син Радослав. Против њега, византијског штићеника, дигнут је устанак (1148). Устаници су довели из Рашке сина жупана Уроша I Десу, који је завладао Зетом и Травунијом; Радослав је добио на управу Зетско приморје, „од Котора до Скадра“. — То је бурно доба историје Котора.

Победом над Угарском (1166) Византија се поново оснажила. Од Далмације образовала је три управне јединице, око Драча, Котора и Сплита. Котор је, изгледа, био средиште намесника за Далмацију и Дукљу. Те године помиње се у Котору византијски војвода, „дукс кир Исанаџиус“. На челу града био је приор Вита. Смрћу цара Манујла Комнена (1180) престала је заувек византијска власт над Котором, која је

трајала око 400 година непрекидно, а после у два-три наврата преко 100 година.

До доласка Немање Котор је пет-шест година (1180—5) био независан град. Из тога периода помињу се само два кнеза, Трифун и Деса.

Котор је још једном у својој историји био потпуно независан, 1391—1420 године. После владавине Немањића признао је (1371) власт угарско-хрватскога краља Људевита, настављајући нормалан живот. Неколико година доцније освојили су га и запалили Млечићи (1378). Против њих избила је побуна, и они су морали Котор уступити Угарској (1381), чији се утицај проширио на северно и средње Приморје.

Године 1385. Которани су затражили и признали власт босанскога краља Твртка I, за чије владавине Котор ужива исте повластице и слободе као за Немањића. После смрти краља Твртка Котор је 30 година био независан град, слободна република са кнезом на челу, који је биран сваког месеца. Доба Тврткове владавине и доба самосталности наставак је нормалног привредног и културног живота града, али у сталној стрепњи од турске поплаве. Та опасност принудила је Котор 1420. године да прими млетачку власт, под којом ће остати скоро четири столећа, све до пада Млетачке Републике (1797).

Скоро 200 година (1186—1371) Котор припада средњовековној српској држави. То је посебна епоха у историји Витина града, доба његовог мирног живота, процвата, просперитета и највећег успона. Уживао је пуну градску аутономију. Његово општинско уређење било је развијеније од уређења иједног нашег приморског града. Само га је доцније Дубровник стигао и престигао. За све то време Котор је играо

важну улогу у привредном, политичком и културном животу државе. Ковао је свој сребрни новац са ликом св. Трипуна и ликом или именом краља односно цара. Которани су сматрани за добре поморце, привреднике и финансијере, као и политичаре и веште дипломате, уметнике и занатлије. Зато је Котор уживао велики углед у народу и велику наклоност владара. Поседовао је више повеља Немањића, које су млетачке власти склониле у Млетке. Кад су се Которани 1421. године позвали на своја права, „открило се да су нестале из градске канцеларије све повеље ранијих владара“. Враћени су „преписи“ (ваљда преводи) који су сачувани. Према извештају которског бискупа Марина Драга из 1688. године, у древном ковчегу катедрале, у коме су првобитно чуване мошти свеца, налазиле су се тада две повеље Немањића, „удељене од Стефана краља Србије“, писане на пергаменту „српским словима, са два сребрна позлаћена печата“. Једна од њих, свакако, била је повеља цара Душана из 1351. године, у којој се наводе сви поседи Котора — најшире границе которске општине.

Историја Котора у доба Немањића најбоље објашњава сарадњу которског фрањевца са пећким архиепископом на подизању задужбине Немањића.

Немањићи су особили Зету; сматрали су је својом постојбином. Стеван Првовенчани каже да је отац Стевана Немање отишао из Рашке „у место рођења својега, по имену Диоклитија“; да се тамо родио Немања, „у месту по имену Рибница“ (1114), где су били и „латински јереји“, од којих је примио „латинско крштење“; да се поново крстио по повратку у Рашку.

Стеван Немања (1168—96) успоставио је своју власт над Котором 1186. „Подигне своју дедовину, и придоби од приморске земље Зету, а од Рабана Пилота оба, а од грчке земље Патково, Хвосно и све

Подримље“ — каже св. Сава. Други син Немањин пише да је Немања повратио Дукљу са Приморјем, „отачаство и рођење своје, праву дедовину своју, коју је насиљем држао грчки народ, и градове у њој, сазидане од руку њихових, тако да се прозвала грчка област“; да је Немања утврдио Котор и у њега пренео свој двор, а „остале градове пообара и поруши, и претвори славу њихову у пустош, истреби грчко име, да се никако не помиње име њихово у тој области, а народ свој у њима неповређен остави, да служи држави његовој“.

Немања није дирао у аутономно уређење града. Једна од првих одлука Которске општине у доба Немањине владавине (*tempore domini nostri Nemanne, iurani Rasse*) тиче се повластица цркви св. Трипуна. Немањин двор је ту постојао и у доба његових синова. У њему је, можда, зимовао Вукан (пок. 1208), „господар Котора и Бара“, који је од оца добио на управу Зету са Приморјем, Травунију, део Косова и Метохије. И данас постоји у Котору црква св. Луке, подигнута (1195) „у време господина Немање, великог жупана, и његовог сина Вукана, краља Дукље, Далмације, Травуније, Топлице и Хвосна“ — као што гласи латински натпис на pročелу ове цркве (православне од 1657).

Стеван Првовенчани (1196—1224) долазио је свакако у Котор; има трагова о томе. У милешевској повељи од 1233, коју је писао игуман Василије, каже се да је Првовенчани „дошао у град Котор“, и да је „подигао“ цркву св. Марије и цркву св. Трипуна; да је долазио на Превлаку и да је превлачком манастиру потврдио поседе: Луштицу, Кртоле, Љешевиће, Брда и Богдашиће, као и неке поседе манастиру св. Ђорђа на острву крај Пераста. Није тачно да је он подигао две поменуте которске цркве (услед чега

се повеља сматра фалсификатом), али је истина да је црква св. Марије из темеља обновљена у време његове владавине, а да је црква св. Трипуна обновљена у првој половини XIII века, биће такође за његове владавине. Првовенчани је свакако помогао оправке ових цркава, као и цркве опатије св. Ђорђа. Српски калуђери-писци онога времена скоро увек кажу да је владар подигао неку цркву ако је оправка извршена за његове владавине или ако је он помогао прилозима обнову. И Немањин трећи син, Сава, долазио је у Боку, вероватно и у Котор. Он је основао зетску епископију са седиштем на Превлаци. Први архиепископ „Србљем и поморским странама“ поставио је првога епископа у Захумљу, „второга епископа у стану диоклитианскога поморја, на храме св. ерхистратега Михаила и Гаврила“ — каже се у Дечанском летопису. По Доментијану, Теодосију и Данилу, св. Сава се двапут навозио лађом на море из Будве, долазећи вероватно преко Превлаке. У Боки су постале многе легенде о њему. — У Котор су долазили (можда и зимовали) синови Вуканови, Ђорђе, који је столовао у Улцињу, и Стеван, ктитор манастира Мораче; они су управљали Зетом са Приморјем и носили титулу краља. Из тог времена (1195—1220) помињу се которски кнежеви Василије Которанин, Богдан, Бенеша, Десимир, Тупша и Иван Которанин.

Радослав је као престолонаследник управљао Зетом са Приморјем; као краљ потврдио је Котору поседе Луштицу и Пасиглав, које је Ђорђе Вуканов подложио 1215. Исте поседе потврдио је краљ Владислав. Пошто је свргнут с престола (1244), он је добио на управу приморске области Зету и Травунију, којима је управљао преко двадесет година. Ни ови владари, током толико година, нису мимоилазили Котор.

Урош I, „непобедиви краљ“, како је назван у которској повељи, потврдио је Котору (1250) исте поседе дароване од његових предака. Он се помиње у латинском натпису цркве св. Павла у Котору (1266) и у старосрпском натпису цркве св. Петра у Богдацићима близу Превлаке, коју је (1269) подигао превлачки епископ Неофит, поменут код архиепископа Данила као учитељ архиепископа Јевстатија I, раније превлачког епископа. Неофит је присуствовао скупу у которској катедрали 1270. године, када су свештеници са бискупом и властела са кнезом имали, по заповести краља Уроша, да извиде поступак Василија Драга и осуде крађу моштију св. Трипуна. — Урошева жена Јелена Анжујска дуго је као краљица мајка управљала Зетом. Подигла је манастир св. Фрање у Котору. Сачуван је траг њене повеље којом су према Његушима омеђене границе села изнад Котора.

Урошеви и Јеленини синови били су такође наклоњени Котору и као зетски управљачи и као владари. Драгутин је имао двор у Оногшту и у Брскову, развијајући живу трговину са Котором. Он је свакако походио Котор и фрањевачки манастир, задужбину своје мајке, важно седиште фрањеваца, које је он први довео у Босну, тим пре што је нагињао западној цркви и био ожењен католикињом. Милутин је долазио у Котор неколико пута: 1301, 1305, 1307, изгледа и 1319. године. Подложио је Котору Грбаљ (1307). Израду олтара у Барију поверио је Которанину Обраду Десиславину.

Стеван Дечански и Душан, ктитори Дечана, били су нарочито наклоњени Которанима, који су им узвлаћали оданост. Многи су били на двору, многи одржавали везе са њима. Дечански је зидање задужбине — маузолеја поверио Которанину фра Вити;

на судбоносном Велбужду поверио је сина Душана Которанима Николи Бући и његовим копљаницима. — Цар Душан је дао Котору многе повластице и проширио његову територију новим поседима; подложио му је Бијелу, Баошиће и Крушевице и потврдио Залазе и Лединац (Његуше). У својој повељи (1351) нарочито истиче да те поседе даје Которанима „за веру и поштену службу коју приказаше нашијем родитељим и прародитељим и нашем царству“.

Цар Урош је такође био наклоњен Которанима. Он је (1355) потврдио Котору поседе одређене повељом његовог оца. Два Которанина била су његови министри финансија (протовестијари), Петар Николин Бућа и Трифун Михайлов Бућа. Утицај Которана на Урошевом двору, као и на Душановом, може се окарактерисати познатом народном пословицом: „Цар даје, али Бућа не да“.

КОТОР У ДОБА ВИТЕ

1.

ИЗГЛЕД ГРАДА — ГРАЂЕВИНСКИ СПОМЕНИЦИ

Изглед Котора у доба Вите може се реконструирати. На врху окомитог брда уздизала се над градом прастара тврђава. Вероватно је постојала и пре нове ере, у доба трговачког размаха старих Грка и јачања њихових колонија дуж нашег Приморја. По тој тврђави (акрополи) — као што мисле неки историчари — добио је име стари Acrivium. Град је био опасан утврђеним зидовима, подигнутим ради одбране од напада с мора и са копна. Да ли су постојали какви одбранбени зидови који су повезивали (настањени) град са тврђавом (каштелом) као доцније, не може се утврдити. Градски простор је имао углавном облик равнокраког троугла, чија се основица протезала реком Шкурдом, а зарубљено теме сводило на Гурдићу. Источна ивица зидина ишла је брдом Креписом, а западна обалом мора, које је запљускивало зидине и куле (бастионе). Најстарија четврт града Гурдић била је највише прикљештена зидинама. Град је имао око 600—700 кућа, зиданих и дрвених, у којима је живело око 3000—3500 становника.

Опасани град имао је троја врата (осим малих која су водила ка тврђави). Тако је и данас. Северна врата леже на Шкурди, јужна над мостом Гурдића,

западна на обали мора. Северна и јужна врата спајала је уздужна улица, уска и вијугава, дугачка око 600 корака. Делила је град у два неједнака дела. Горњи, мањи део успињао се уз Крепис; доњи део је седео на равној обали. Горе, изнад реда зиданих кућа дуж улице низале су се већином дрвене куће и кућерци у којима је становало сиромашно становништво — радници, ситне занатлије, досељеници са села, слуге, ислужене и удате слушкиње. Доле, у главном делу града уздизале су се палате и мање куће од камена, ту и тамо по која кућа од дрвета. У високим кућама и лепо зиданим палатама у стилу, са декоративним порталима и прозорима становала је властела, богати трговци, домаћи и страни, добростојећи мајстори и занатлије, бројни свештеници и градски службеници, међу којима лекари, апотекари, нотари, наставници итд. Од уздужне улице гранале су се честе и неправилне улицице, као стазе кртичњака. Две су биле главне; једна је водила од северних ка западним вратима преко Трга св. Луке, друга је ишла из катедрале, подаље од јужних врата, ка вратима западним, преко Трга св. Трипуна, на коме се често одржавао скуп Великог већа уз учешће народног збора. Ту је била и једна лока, пред црквом св. Јакова, у којој је почесто заседавао суд, као и у ложи при вратима на обали.

Испред самих северних врата био је мост преко реке Шкурде, која је окретала воденичко камење древних млинова. Мост је изводио на речни камени нанос, на коме се доцније, за млетачке владавине, развио познати црногорски пазар поменут у *Горском вијенцу*. Иза њега су се пружали обрађени вртови, а на њих су се надовезивали виногради. Ту су биле неколике цркве — св. Срђа, св. Духа, чија је верска братовштина, основана 1350, отворила у граду „хос-

питал“ (малу болницу) за сиромаше, и црква св. Николе, из времена Јелене Урошеве. Из закладне испра-
ве (објављене раније) сазнајемо да су цркву подигли
1289. године Балдвин Драго и његов син Драго, по свој
прилици деда и отац првога Душанова протовестијара
Балдвина Которанина. Ту закладницу писао је Тома
из Ферма, которски латински нотар, први познати
учитељ которске градске школе, из које ће убрзо
израсти прва класична гимназија у српским земљама.
Над самим извором Шкурде, на Пацијани, налазио
се од 1344. године доминикански манастир св. Ни-
коле, задужбина протовестијара Николе Буће. По
њему ће се и северна градска врата и мост пред њима
називати често св. Николе. По Фарлатију, Ду-
шан је задужбини свога протовестијара подложио
више поседа. Ту су били усредсредили свој духовни
живот которски доминиканци, који ће дати више
учених људи и писаца, као што су Доминик и Вићен-
ције Бућа, близанци. Манастир је порушен 1537. го-
дине из бојазни да се у њему не утврде Турци, који
су угрожавали Котор. Натпис није сачуван, нити су
прегрнути темељи откопани, да би се могли дати ма
какви подаци о грађевини, на чије се темеље наишло
1947. године. С правом се може претпостављати да
су манастир градили которски мајстори, управо неки
од оних који су радили на Дечанима, и који су га
довршили пре одласка на Призренску Бистрицу да
учествују у подизању монументалне задужбине цара
Душана. Ако је био жив, Вита је свакако узео
учешће у подизању протовестијарове задужбине.
Нови манастир св. Николе, за доминиканце, саграђен
је у граду 1545, при градским зидинама на Шкурди,
између палате Николе Буће и манастира св. Кларе,
наспрам цркве св. Луке.

Крај северних градских врата, унутар града, с доње стране уздужне улице уздиже се колегијална црква св. Марије, стара грађевина потпуно обновљена за владавине Стевана Првовенчаног (1221), односно „у доба краља Радослава“, као што се наводи у исправи о њеном подизању, јер је Радослав тада у име оца управљао Зетом и Требињем. Својим бродом, сводовима и кубетом личи на катедралу св. Трипуна, на Студеницу и на Жичу. Један наш данашњи стручњак сматра да су на тим споменицима радили исти мајстори или мајстори исте школе. „Постоји још један доказ“, каже он, „да су за радове на спољној припрати у Студеници били ангажовани мајстори из Котора или преко Котора“.

С горње стране улице, иза самога олтара цркве св. Марије, налази се знаменити споменик старе културе, зграда најстарије которске апотеке, обновљене 1958, можда најстарија зграда градске апотеке у нашој земљи. Она је у другој половини XIV века припадала которском апотекару Марку Паолу из Млетака, коју је донела у мираз његова жена, а потицала је још из времена цара Уроша.

Идући улицом од цркве св. Марије ка западним вратима, између улице и градских зидина, налазила се палата Николе Буће, протовестијара. Њено место опредељује и један архивски докуменат из 1335. године. Биће да су то рушевине сачуваног прочеља са декоративним довратницима, великим декоративним прозором у романско-готском стилу и декоративном бифором изнад прозора, за које се одавно говори да су остаци палате породице Бућа. Ови остаци неће моћи још дуго бити сведок цветног доба которске архитектуре из времена Вите и његове дечанске екипе мајстора, или из њихове школе. Поред ове палате налазила се црква св. Бартоломеја, која више не

постоји, а испод ње женски манастир св. Кларе, првобитно бенедиктински, одавно већ фрањевачки, са богатом старом библиотеком.

Наспрам Буђине палате налази се црква св. Луке, значајни споменик из 1195. године, из времена „владавине великог жупана Немање“ и његова сина „краља Вукана“, као што се чита из првобитног натписа. И ова црква има извесне упадљиве сличности са црквеним грађевинама средњовековне Србије. По најновијим испитивањима она је слична цркви св. Ђорђа у старој Рибници (Титограду) и цркви св. Михаила на Стону. Њена бифора је као цркве манастира Сопоћана. У погледу једнобродне базилике с кубетом са једном полукружном апсидом, Ђурђеви Ступови на Лиму „истоветни су са црквом св. Луке у Котору“. У близини је црква св. Михаила, која се помиње 1166. године, преправљена у XIV веку; данас напуштена.

Идући уздужном улицом од северних к јужним вратима налази се више грађевинских споменика које треба поменути. С доње стране улице омалена црква св. Мартина, стари манастир бенедиктинаца, који се често помиње у доба Вите. То је данашња црква св. Ане, која је доста слична цркви св. Луке. С горње стране улице, на Крепису, налазила се црква св. Марије Магдалене; затим црква св. Крижа, подигнута крајем XIII века, за време зетско-приморске управе Јелене Урошеве. Она је у току неколико векова била позната по својој верској братовштини основаној 1298, која је 1372. године отворила болницу за сиромаше, чији се првобитни закладни натпис налази у суседној цркви св. Јосипа. Испред ње је црква св. Бенедикта, на којој су радили которски мајстори Петар Которанин и Драгош Баранин, Витини савременици. При њој је било доцније седиште братовштине обућара, најстарије познате цеховске организације у Котору, која

се помиње 1336. године. — Упоредо је стајала доминиканска манастирска црква св. Павла, подигнута 1263. године, „за папе Урбана IV и владавине краља Уроша“, као што стоји у сачуваном латинском натпису. Она је истоветна са црквом св. Ане у погледу решења унутрашњих просторија, а слична цркви св. Луке.

На супротној страни, с доње стране улице, налази се катедрала св. Трипуна, најмонументалнија которска грађевина, најстарија катедрала свих наших приморских градова. Саграђена је 1166. године у романском стилу, на месту истоимене округле цркве из почетка IX века, доцније дограђивана и поправљана. Неке црквене грађевине у Србији доводе се по некој сличности у везу с њом. Ту се чувају мошти св. Трипуна, источњачког мученика из Фригије, донесене 809. године, за коју годину традиција везује зачетак браћовштине морнара — Бокељске морнарице; глава мученика пренесена је доцније из Цариграда (1227). Ту су многобројни уметнички радови которских златара, почевши из доба Вите; ту је дрвено распеће из манастира св. Фрање, које је Јелена Урошева приложила својој задужбини крајем XIII или почетком XIV века; ту се вековима чувао златни крст Стевана Дечанског дарован Которанима са Велбужда (као што традиција каже), данас само факсимил направљен од бакра у позлати (у Поморском музеју), који се стављао на копље заставе св. Трипуна о свечаностима. Цркву су живописали грчки сликари из Котора 1330—1. године, пре одласка за Дечане. Истиче се уметничка вредност олтарске трифоре и мермерног циборија главног олтара. Утврђене су и сличности са олтарском трифором и капителима мермерног иконостаса Високих Дечана. Сматра се да је њихове мотиве пренео фра Вита на Дечане; има стручњака

који мисле да је то обратно урађено. Уз катедралу (са северне стране) налазила се бискупија, а уз њу кућа породице Драго, која и данас постоји, доцније преправљена, са украсним прозором готског стила и бифором с краја XV века; у њеном приземљу била је на почетку XV века апотека.

У непосредној близини катедрале налазила се црква св. Јакова код ложе, коју су живописали грчки мајстори. Идући улицом од Трга св. Трипуна ка западним вратима налазила се с леве стране, крај зидина, црква св. Николе, при којој је било седиште братовштине морнара. Саградио ју је Трипун Бућа, познати дипломата краља Милутина и Стевана Дечанског у време фра Вите, а живописали грчки сликари настањени у Котору. Сачуван је тестамент Трипунове жене Белке из 1353, којим је завештала прилоге овој цркви. Крај градских зидина, између поменуте цркве св. Николе и Гурдића, налазила се црква св. Јована Крститеља, из доба владавине Стевана Првовенчаног (1221).

Крај самих јужних врата с горње стране улице, крај стене, налазила се црква св. Марије на Гурдићу, наднета над вратима и над мостом Гурдића. Њен опат био је мали брат Вита. Пред вратима на Гурдићу, изван градских зидина, крај самог Гурдића, налазио се манастир св. Фрање, обитавалиште мале браће, главне матице фра Вите, неимара Дечана.

2.

УНУТРАШЊЕ УРЕЂЕЊЕ — ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ И ОДНОСИ

Котор је вековима имао своју аутономију као и сви наши стари приморски градови. У општинском управљању, законодавству, судству, ковању свога

новца и привреди Котор је у доба Немањића био широко самоуправан, више него Будва, Бар и Улцињ, више него икоји други наш град. Тако је которска општина представљала посебно правно подручје, издвојено од државног; водило се рачуна о традицијама Котора, о његовим заслугама и улози у културном, привредном и политичком погледу. У доба Вите главни токови живота били су каналисани правним обичајима и одредбама Статута, који је сачуван у три рукописна примерка; штампан је 1616. године. Први сачувани прописи потичу из 1301. Сматра се да је међу састављачима Душанова законика било и Которана, који су неке одредбе пренели из Статута свога града.

Територија Котора била је најпространија у доба Вите. Општину су сачињавали: Котор, Доброта, Пераст, Стрп, Костаница и Ђурићи, насеља полуострва Врмца (Муо, Прчањ, Столив, Веће Брдо, Ластва, Богдашићи, Кавач), Тиват, Превлака, Луштица, Кртоли, Љешевићи, затим Грбаљ (од краља Милутина), Мирац, Лединац (Његуши) и Залази (од Дечанског или раније), Бијела, Баошићи и Крушевице (од цара Душана). На том подручју налазио се метох православног манастира св. Михаила на Превлаци, столице зетског епископа, и метох католичког манастира св. Ђорђа на острву пред Перастом, мањи од превлачког.

Законодавну власт имало је Велико веће, које се помиње 1124. године. Поред властеле, у Већу је било и пучана, све до 1361, кад је статутским прописом одређено да законодавно тело сачињава само властела. Седнице су одржаване у великој општинској дворани под председништвом кнеза, или на Тргу св. Трипуна уз учешће народног збора (*in pleno arengo*), који је санкционисао важније одлуке Великога већа. Такав збор, на пример, одржан је 19. октобра 1327.

Сакупљени грађани изабрали су два главна војна заповедника (*capitaneos de guerra generales*), дајући им пуну власт у војној служби. Можда су они одређивали учеснике битке на Велбужду. Збор се по обичају сазивао звонима. Велико веће бирало је сваке године на Ђурђевдан чланове Малогa већа, три годишње судије и друге општинске службенике. Гла-сало се тајно — куглицама.

Мало веће помиње се у првим одредбама Статута 1301. године, а постојало је и раније. Бирано је 12 чланова, који су полагали заклетву. На челу је стајао кнез, представник државе. То је било управно тело, односно управно-извршну власт вршили су кнез и судије (Управа) по директивама и у сагласности с Малим већем. Исти већник могао је бити биран после три године, као и судија.

Кнез (*comes*) је стајао на челу Управе. Помиње се 1124. године као „приор“, а 1181. као „комес“. Биран је на две или више година, од 1372. на једну годину а за време самосталности (1391—1420) само на месец дана. У доба Вите име кнеза се не помиње у которским судско-нотарским књигама. По свој прилици, кнеза је постављао или потврђивао краљ, и то не увек из редова которске властеле, која је то, изгледа, и сама желела. Отуда је у Сатуту био пропис о дочеку кнеза, постављеног од владоаца, кад дође у Котор да преузме управу града (*Statuimus... quod dominus comes, qui pro tempore ad civitatem Cathari domini nostri excellentissimi regis Rascie, Dioclie, Albanie, Croatie et Chelmie atque totius Meritime regionis venerit ex mandato*). У овом раздобљу кнез није, изгледа, живео стално у Котору. Његов заменик био је под-кнез (*vice-comes*). У време Вите помиње се вицекомес Гојислав.

Суд су сачињавали кнез и три судије. Статут је прописивао да судије имају „владати и управљати градом добро, верно и паметно, по директивама Малога већа“. За судије су бирани најугледнији и најискуснији грађани. У време Вите, за једанаест познатих година (1326—36) били су судије: Трифун Бућа, Марин Голија, Марин Мекша (по три пута), Гргур Гимановић, Паскоје Мартулов, Тодор Гиге, Петар Катена, Нуције Гиле, Гојша Калић, Василије Салве и Петар Белец (по 2), Михаило Бућа, Марко Драго, Никола Цуфети, Никола Петра Симонова, Сергије Трифуна Јаковова ((Јакоња), Тодор Гимановић, Петар Владе, Паскоје Васиљевић и Трифун Сцити. Са судијама је заседавао редовно по један од тројице аудитора, бираних на пола године, који су обично бирани за судију наредне године; да поменемо само тројицу којих нема међу поменутиим судијама: Павле Дабронов, Матеј Абрахе, Марко Симонов. У неким случајевима помиње се и пристав (*pristavus*). Постојала је и порота за спорове изван општине. Которанин је могао бити поротник на ограниченом подручју, до линије Оногошт—Скадар. Бирани су и општински адвокати.

Нотар је водио општинску канцеларију (управу, суд), давао на латинском правну форму свима исправама које су важиле у земљи и изван земље. Которски нотар и которска судска архива помињу се 1200. године. Нотари су били већином Италијани, ређе домаћи људи, обично свештеници. Ђакон Михо Гиге, нотар 1247—68, био је из познате которске породице. Он је водио и которски катастар. У доба Вите изређало се пет нотара (1326—37), два Которанина, Петар Витин и свештеник Марко Петра Витина, и три Италијана, Филипо Матеа из Осима, Пјетро Савињанин из Милана и Ђентил Ђентилеџијев из Осима.

Поред тога бирана су још и два благајника, два цариника соли, два трошаринска службеника за вино, два надзорника тврђаве и градских зидина, два проценитеља имовине, три „словенска кнеза“ (comites Sclavorum), која су се старала за ред и поредак међу сеоским становништвом, три „јустицијара“ за трошарину, за надзор увоза и извоза, за надзор кланице, рибљег трга, дрварâ, мере итд. два надзорника ковнице новца, са платом од 10 перпера месечно и казном од 25 перпера ако се не би хтео примити дужности. Нотар, управитељ градске школе, градски апотекар, два градска лекара, интерниста и хирург, као и берберин (зубар и видар рана) били су обично странци. С њима се склапао уговор. Ако их је било више, онда су и они бирани. На више година бирана су и два војна (ратна) заповедника, између најугледнијих грађана. Године 1327. изабрани су: Паскоје Мартолов (Пасквалић), отац Душанова протовестијара Груба Которанина, и Марин Голија, а 1336. Тодор Гиге и Марин Мекша.

На уговоре града Котора с другим градовима стављан је печат. Најстарији сачувани печат града Котора је из 1279. године, на уговору Котора и Дубровника о пријатељству. У зеленом воску отиснут је лик св. Трипуна под балдахином са три византијске куполе. Можда је то најстарији грб Котора.

Казне је прописивао статут, за убиство, тровање, телесне повреде, разбојништво, крађу, издајство, богохуљење итд. Смртна казна је вршена вешањем, одсецањем главе, спаљивањем. Телесне казне биле су сурове: шибање, жигосање, везивање за стуб, сакаћење (одсецање прстију, руке, ослепљење). Осим новчане казне и затвора, кажњавало се и одузимањем имања и изгнанством.

Друштво је било класно; у граду властела, пучани и робови; на селу слободни сељаци, посадници и влаштаци. Властела је била у свему повлашћена. То је изазивало класну мржњу, која ће букнути у отворену борбу 1380. године, за млетачке окупације, и *пренети се доцније* на село, с тежњом да се сељак ослободи тешког јарма феудалних господара. У првој половини XV века избиле су на подручју Котора три сељачке буне (1421, 1433, 1449). Пучани су били слободни грађани али не потпуно равноправни. Међу њима је било имућних грађана, у првом реду трговци и крупније занатлије. Имали су у граду своје куће, у околини земљу и винограде.

У граду је било и робова. Трговина робљем била је у Приморју развијена од XI—XIII века. Роб је постајао рођењем, куповином и заробљавањем у рату. Највише се трговало богомилима из Босне, које су обично куповали Италијани за кућну послугу или су их одводили на чувена тржишта робљем у Млетке и Ђенову. Године 1279. склопљен је између Дубровчана и Которана уговор о дозволи продаје робља и о висини царине. Нешто доцније су њихови градови повели борбу против трговине робљем. Године 1080. купљен је у Котору роб за три солда. Цена је доцније била већа, 8—16 солди; млада робиња достизала је цену коња, 10-12 перпера (данашња вредност око 70.000 динара). По Которском статуту отац је могао продати изван града своју ванбрачну кћер ако је неморалног владања; грађанин није смео послати роба краљу да га искупи. Током XIV века трговина робљем у Котору била је скоро сасвим ишчезла; нешто је оживела доласком млетачке власти (1420), када су на цени биле младе богомилке и Арапкиње.

У доба Вите још је било продаје робова у Котору, али мало. Робове је замењивала кућна послуга,

с којом се склапао уговор пред судом. Петар Братостин из Котора купио је у Новом Брду (око 1320) за 30 лаката чохе робињу Дражицу и њену кћер Красну. Пријатељ син Дражислава из Требиња продао је (1326) которском властелину Марку Симонову слушкињу Доброславу и два малишана, Прибила и Божила, њене синове ваљда, за 30 перпера крстатих (брсковских). Робиња Теодора даје обавезу да служи доживотно код которског кројача Марина Дубровчанина и жене му Драге, који се обавезују да је хране и одевају заједно са њеном кћери. Обрада удова Хреље даје своју кћер Милу да завазда служи код Беле удове Милослава конатара. Ђон Арбанас и његова жена Марија, са синовима Петром и Николом и кћером Хјуром, обавезали су се Василију Салву да му доживотно служе и буду његови. Хјура из Полога, Арнауткиња, изјавила је пред судом (1336) да је слушкиња Марка Драга, који ју је купио за новац; а две робиње (slave), Мирослава и Радослава, да су слушкиње властелина Илије Загуровића, коме ће служити целог свог живота. Готислав Бољеславић из Конавала продао је за 5 перпера жени Филипа из Осима, которског нотара, своју слушкињу Году (Гордану), кћер слуге му Милоша, да служи доживотно.

Слуге и слушкиње биле су у бољем положају. Мајстор Трифун уступио је Ђорђу Црнели слугу Богоја на две и по године, да тако отплати дуг од 22 перпера. Урош Богдановић био је слуга и посадник цркве св. Трипуна. Боса Градише из Рисна, са мужем Брајком, дала је свог сина Хранислава (из првог брака) да служи осам година. Слуга Петра Катене, Микоје, дао је на добит 50 перпера; а бивши слуга Луке Јаковова, Арбанас Ђон, узео је од Луке 312 перпера да уложи у трговину на добит.

У овом 12-годишњем периоду помиње се преко 30 слушкиња. Све оне имају класична словенска имена, као и њихови родитељи и старатељи и биле су са разних страна: из Мориња, Ратишине, Стона и Градца, из Хума, из Водоваља итд. Властелинка Рада, удова Марка Драга, дала је у мираз једну слушкињу своје зету Матеју Абрахе, трговцу брсковога бакра и сребра. Делећи очевину, синови Марка Гости поделили су и две слушкиње. Прибихвал Хрељић из Требиња водио је спор са которским властелином Петром Катеном око слушкиње Обраде...

Которској општини припадао је далеко већи број сеоског становништва. Био је то углавном српски елеменат, са нешто староседелаца (остатака Илира), нешто Арбанаса, насељених да обрађују земљу, и нешто Влаха, већином по брдима. На селу су живели слободни сељаци, посадници (везани за земљу, меропси) и влаштаци (слуге за пољске радове). Слободни сељак имао је своју земљу, добијену наслеђем, куповином или миразом; или је држао туђу земљу у закуп, црквену, властелинску или пучанску. Земља се узимала у закуп за „вечна времена“, за себе и потомство, или на уговорени број година. Годишња закупнина плаћала се у житу, вину или новцу. Закупац је обично давао власнику и три уобичајена годишња дара, о Божићу, Покладама и Ускрсу (кокош, јагње, јаре, „пршту“, јаја, сир, погачу). Неки су се обавезивали да раде неколико дана у години бесплатно. Иначе, закупца је могао отуђити земљу на било који начин, само се уговорена обавеза према власнику преносила на новог обрађивача земље. Трећи су били наполичари, на уговорени број година, обично с обавезом да засаде виноград и обраде утрину. Слободни сељак био је изједначен пред судом са грађанином. Међутим, влаштаку се судило друкчије. Ако је уда-

рио господара, властелина или пучанина, примењиване су строге казне, у најтежем случају одсецање руке; док је за ударац влаштака плаћао само 3 перпера. У Душановој повељи помињу се влаштаци у Грбљу. — Посадници (*homines, villani aut possanici*) били су везани за земљу коју обрађују; али, онај који би побегао није подлегао казни. Посадник је обично називан „човеком“ земљовласника, као на пример Радоста, „човек Николе Буће“; отуда презиме Бућин, које и данас постоји. Са земљом посадник је мењао и свога господара, било да се имање прода, заложити или да кћери у мираз. Тако су посадници Томе Павла Томина Драга из Кавча постали посадници Михаила Буће. Радомир Богдановић, брат которског обућара Обрада, посадник Василија Салве, заложити је своме господару кћер Болеславу за 12 перпера, а кад врати новац, да буде слободна. Братослав је био „човек“ Петра Бугона, а Сирх „човек“ Богише Арбанаса. — Помињу се и посадници зетског епископа са Превлаке (*homo episcopi sancti Michaelis de Tomba*), Алекса Клинцић, Павле Бартуловић и Братислав Андрије Магурија, сви са Луштице, Братослав Хутановић са Пасиглава, Братихена Ивановић и Стеван Улцињанин са Превлаке, Трудоје Бјелан и Ђон Непојевић (Арбанас). Помињу се и два посадника манастира Сопоћана (1332), Милко и Милбрат.

Земљорадници новопроширеног подручја, Грбља, Бијеле и Крушевица, били су више везани за земљу него земљорадници старога градског подручја. Кад је Котор од краља Милутина добио Грбаљ у посед, онда је (1316) извршена подела земље међу грађанима који су могли да плате општини одређену откупнину. Подела је извршена коцком (жребом), отуда се такво имање називало „ждријоб“, подељен на деонице (карубе). Таква је била подела земље и на

Лединцу (Његушима). Том приликом извршена је „завазда“ и деоба сељака који су живели на тој земљи. Пре тога Грбљани су били слободни сељаци, који су имали обавезу да краљев двор снабдевају морском рибом. Которска општина имала је од Грбља годишњи приход од око 1000 златних дуката, односно 1000 стари жита.

Грађани Котора давали су своју крупну и ситну стоку на пашу и добијали део млечних производа и приплода „према обичају земље“. Трифун Бућа узео је у закуп 1335. године од Которске општине њене „планине с преворима“ на седам година и платио 466 перпера и 8 динара. Димитрије и Гостиша, синови Бардоње из Бостура (catone Bastur) — да наведемо само један пример из данашњег катуна на Ловћену — узели су (1331) од једног Которанина 16 грла крупне стоке на пашу да приход деле попола са власником.

3.

ПРИВРЕДНИ ЖИВОТ

(ТРГОВИНА — РУДНА ТРЖИШТА — ФИНАНСИЈЕРИ —
ЗАНАТЛИЈЕ)

„Први српски трговачки град у време Немањића био је Котор“ — каже Јиречек. То потврђују и которски писани споменици. У доба Вите Котор је био у напону поморске и копнене трговине.

Поморски путеви Котора били су обалски и прекоморски. Градови с којим се највише трговало на северном обалском путу били су Дубровник, Корчула и Задар; а на јужном Будва, Бар, Улцињ, Скадар (Свети Срђ на Бојани), Љеш, Драч, Валона, Арта и Пиргос. Прекоморски путеви водили су најчешће за Млетке, Анкону, Барлету, Трани, Молфету, Бари,

Бриндизи, Таранто и Месину. Котор је онамо извозио разне сировине, а увозио разне прерађевине, тканине, со и жито. Робу су преносили домаћи и страни бродови (једрењаци).

Котор је имао своје бродове, своје бродоградилиште и бродоградитеље. Подаци о бродоградилишту и бродовима из времена Вите доста су оскудни. То не значи да је Котор оскудевао у бродовима. Познати су бројни которски каравани но о њима у которским списима нема ни помена. Помиње се само десетак једрењака (1326—37), од којих је био највећи „Свети Марко“ Трифуна Буће у вредности од 540 перпера.

Копнена трговина Котора у доба Вите била је врло жива и разграната. Приморски градови источне обале Јадрана били су повезани и копненим путем, од Дубровника све до Арте. Три главна трговачка пута — о којима је било речи у самом почетку — везивали су Котор са унутрашњим тржиштима, са рудним налазиштима и даље водили преко Скопља за Солун, односно преко Врања за Средац (Софију) и Цариград.

Которани су продавали у унутрашњости земље вино, јужно воће, со и усољену морску рибу, разне производе својих бројних занатлија, у првом реду златара, ковача, кожара и обућара (сребрно и златно посуђе и црквене твари, разни накит, оружје, обућу, коњску опрему); а од иностране робе чоху, свилу, скерлет и платно, оружје и коњску опрему, накит, бисер, корале и драго камење, чаше и огледала, сапун, шећер, зачине, мирисе, лекове итд. Извозили су из Зете и Рашке руде, стоку, суво месо, коже домаћих и дивљих животиња, вуну, сир, маст, лој, мед и восак, ланено платно, рашу, клашње и друге вунене тканине, рујевину, смолу, дрво итд.

Робу су преносили каравани, о којима је главне одредбе прописивао Статут. Караван (turmu) спроводио је капетан са оружаним спроводницима. Њега су постављале судије, пред којима је полагао заклетву да ће „чувати част Котора“, да ће пазити товарне коње и чувати робу. Гоничи коња и мазги у каравану били су понајвише Власи из сточарских планинских насеља, а онда људи са манастирских и властелинских поседа. Товарне коње изнајмљивала су, углавном, брдска племена, највише са подручја појединих манастира, као на пример на главном путу Котор—Подгорица—Пећ са подручја манастира Мораче, Ђурђевих Ступова на Лиму и Дечана. За напад на караван плаћала се велика глоба. Ипак, није увек постојала потпуна безбедност, иако један податак каже да су од Солила крај Превлаке трговачки каравани путовали без икакве сметње у унутрашњост Србије. Арбанаси су, на пример, 1278. године опљачкали дубровачко трговачко друштво на путу Брсково—Котор. На људе из катуна Калођурђа Црнојева жалили су се неки Дубровчани. Тома Козибрадић од Станца тражио је од Калођурђа одштету за опљачкане ствари; међутим су пронађене и враћене. Радан Продашић тражио је сребро заплењено на повратку из Србије; и пошто му је пронађено и враћено, обавезао се да неће више никога узнемиравати, под претњом глобе од 2.000 перпера, пола за краља пола за Калођурђа. Феудалац Никола са Рибнице, побуњеник против Душана, запленио је „богати караван који је ишао из Бара за царски двор“.

Которани се јављају на свим главним трговима и другим тржиштима Србије. Као и Дубровчани и они тамо имају своје насебине. Дубровчани су у неким местима имали и своје трговачке конзуле, јер нису били држављани Србије, али су имали наро-

чите повластице. Которани су, међутим, трговали слободно. Главни тргови Зете били су Подгорица (Титоград), Оногошт, Скадар, Свети Срђ на Бојани; а Метохије Пећ, Призрен и Хоча, позната још од Немање. Пећ и Призрен, две велике раскрснице и караванска прихватишта, били су од највећих у земљи. Поред домаћих трговаца, Срба и Арбанаса, ту су долазили и страни трговци, Грци и Италијани. Призрен је имао четири велика сајма годишње. Заповедник тврђаве, кефалија, био је домаћи човек, кнез трга обично Приморац, цариник обично Которанин, Баранин, Улцињанин или Дубровчанин. Од призренске царине Дечани су добијали 500, а Арханђел призренски 1.000 перпера годишње. Душановом манастиру Бар је давао 10 товара (око 1.200 фунти) маслиновог уља годишње. Которани су ту имали кућу за прераду воска. Слободна трговина била је загарантована прописима. Ко би изазвао какав неред, плаћао је 50 перпера глобе, а ко би потегао нож или мач, плаћао је вражду.

На свим главним рудним тржиштима у земљи Которани су, изгледа, водили прву реч. Чувено је било Брсково још од Уроша I, који је ту, као и у друге руднике, довео Сасе. Они су ишли трагом Римљана; обнављали рударство, као у Чешкој и Словачкој, и организовали посао и живот рудара по угледу на Кремницу, знаменито налазиште злата и сребра. До успона Новог Брда Брсково је било главно рудно тржиште. Ту се ковао први српски новац, крстати сребрни перпери, које помиње Данте у својој Божанственој комедији. У време Вите они су били у промету више него которски и дубровачки, исто као млетачки, од којих су били за осмину лакши. Которани су ту, изгледа, имали закупљена рудна

окна. Према которским изворима Брсково је имало богата налазишта бакра, а брсковско сребро је имало примесу злата. Виде се и данас многи трагови богато коришћеног рудокопа. То је оличено и у месним називима: Мједено Гувно, Ливница, Рудница (поток), Пржишта, Угљари, Вигњишта. Которани су ту имали и своја имања (куће, земљу, млинове), као породице Бугон, Драго, Абрахе, Гости и Поленари. У Котору се помињу људи из Брскова, трговци и занатлије. — Брвеник заузима видно место у привредном животу Котора у XIV веку. Помиње се которска насеобина још 1280. године. Ту су Которани подигли цркву св. Трипуна, као и у Трговишту. Которске породице Бугон, Црнели и Владо имале су ту куће, млинове и винограде. — Рудник је био исто тако познат. Породица Бугон извршила је поделу тамошње имовине 1327. Петар и Тома поделили су „на равне делове велику земљу у Руднику и кућу у Брскову“; Тома је добио кућу, а Петар виноград у Брвенику; њихов синовац Павле са мајком Братом добио је две земље у Руднику, млин у Брвенику и кућу у Брскову, заједничку са Петром Гости, Которанином. Мирослав из Рудника, зет Градине, настањен је био у Котору и трговао по Србији. Мила пок. Љутомира из Рудника удала се у Котору. Руднички перпери су били такође у промету на которском тргу у првој половини XIV века. — Трепча и Јањево привлачили су многе Которане. Отуда су извлачили велике количине олова. Породице Црнели и Бисте имале су у Трепчи куће и имања. И остала рудна места, Грачаница, Рогозно, Мајдан и Рудник код Пећи, Копорићи и Плана, била су добро позната Которанима. — Ново Брдо, надалеко чувени рудник и балкански трг од средине XV века, јавља се у которским споменицима први пут 1337, а крајем XIV века чешће. Као за-

купци сребра, јављају се браћа Буће и синови Савина Которанина.

Из средњовековних српских рудника ручиле су се у Котор велике количине сребра, злата, бакра и олова у доба Вите. Добављало се за домаћу употребу и израду; или за извоз у Млетке, Фиренцу, Милано и друге градове Италије. Много се помиње злато, које се давало у мираз скоро свакој жени, од кућне помоћнице до властелинке, по 20—500 асагија (100 гр. до 2½ кг); затим разни златни и позлаћени накит, посуђе, украси и други златарски предмети. Један Которанин закопао је злато које је донео из Србије (1331); други је продао злата за 110 златних флорена. Помиње се и многобројни сребрни накит, појасеви, украси, посуде итд. Општина је често сребром подмиривала купљену со. За десетак година у време Вите продато је у Котору око 1.200 фунти сребра, само оно што је уведено у судске књиге. Током осам година (1330—7), продато је у Котору око 900.000 фунти бакра, за које се зна. Тома Бугон испоручио је (1331) једном млетачком трговцу 5.600 фунти олова. Тих година покривене су оловом две которске цркве, катедрала и црква св. Марије.

Которани су се нарочито истицали и као јаки привредници и као добри финансијери. Познати су били: Трифун, Михаило и Никола Бућа, три најјача привредника и финансијера у земљи. Трифун је био познат као дипломата краља Милутина и Стевана Дечанског; био је Милутинов посланик (1308) код папе и Карла де Валоа, брата француског краља, претендента на цариградски престо; затим изасланик Милутинов и Дечанског код Дубровчана. Никола се прочуо као протовестијар цара Душана. Његов брат

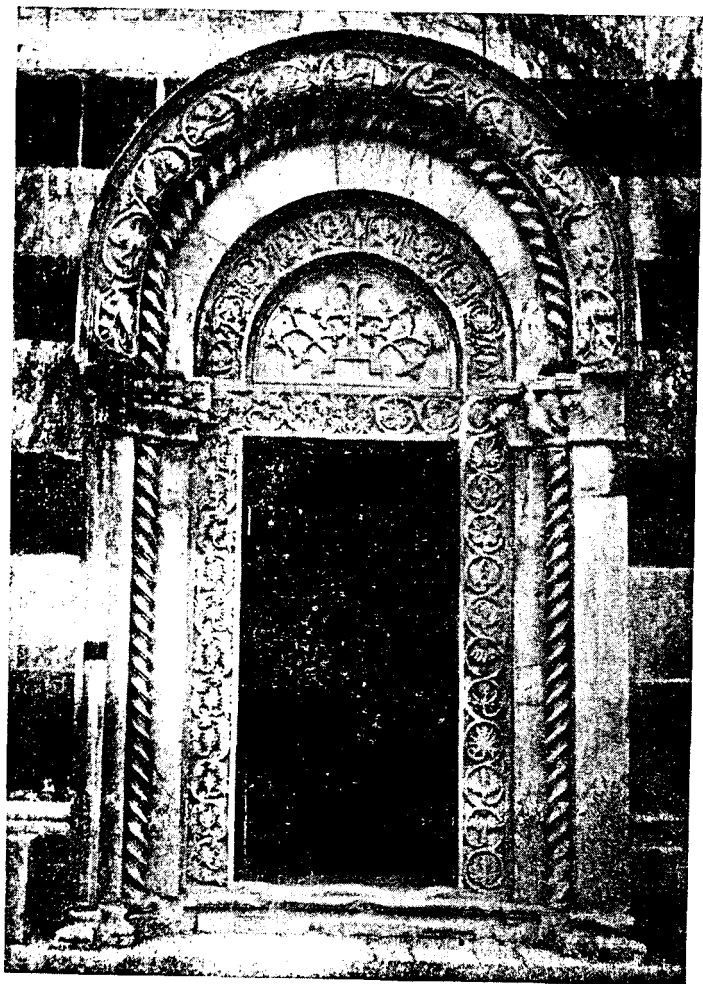
Михаило ишао је у Млетке (1350) да тражи млетачку помоћ за Душанов поход на Цариград. Ипак, о њима се као привредницима није много знало. Которски извори пружају о њима доста података у том погледу. Овде се дају само најкраћа обавештења, која знатно осветљавају доба и средину фра Вите у време подизања Дечана.

Трифун Михаилов Бућа (пок. пре 1352) био је врло угледан грађанин. Око 1326. био је државни судија на двору Дечанског, а можда и Милутина (*in Curia Domini Regis*). У десет година био је три пута которски судија. Имао је куће у Котору и бројне поседе у околини. Његов виноград у Шкаљарима вредео је 400 златних дуката, а у Касестрама 1.500 перпера или 150 волова (око 10 милиона динара). Био је један од најјачих закупаца на рудним тржиштима Србије; трговао је сребром и златом, оловом и бакром, свакако и за рачун краља. Оснивао је трговачка друштва са Которанима, Дубровчанима и Млечанима, која су имала високи обртни капитал. Заједно са синовима Павлом и Петром одржавао је живе трговачке везе са свим крајевима отаџбине, затим са Дубровником, Задром и многим градовима у Италији. За поменутих дванаест година он је са синовима уложио у промет око 80.000 перпера (око 600 милиона данашњих динара). То је само оно што је забележено у књигама. Са Бистом Прумути купио је (1329) од Томе Бугона и његова друштва 25.000 фунти бакра (око 8.000 кг), по 45 перпера 1000 фунти. Једном је купио 22 фунте сребра за 260 перпера, други пут 12 фунти новобрдског сребра са одговарајућом златном примесом. Од општине је узео 1.760 модија соли по 14, да је може продавати по 18 гроша модију; затим је узео удео у неким општинским приходима, који је платио 1.090 перпера и 353 златна

флорена. Јула 1336. уложио је 1.000 крстатих перпера за жито купљено од трговаца из Месине и Таранта. Његов син Павле уложио је заједно с браћом Тудешевих из Дубровника и са Јунијем Соркочевихем 8.000 перпера. Једном је купио 100 фунти сребра за 600 златних дуката. Други његов син, Петар, основао је трговачко друштво са Орсатом Пријевићем, Дубровчанином, у које је уложио 11.350 перпера.

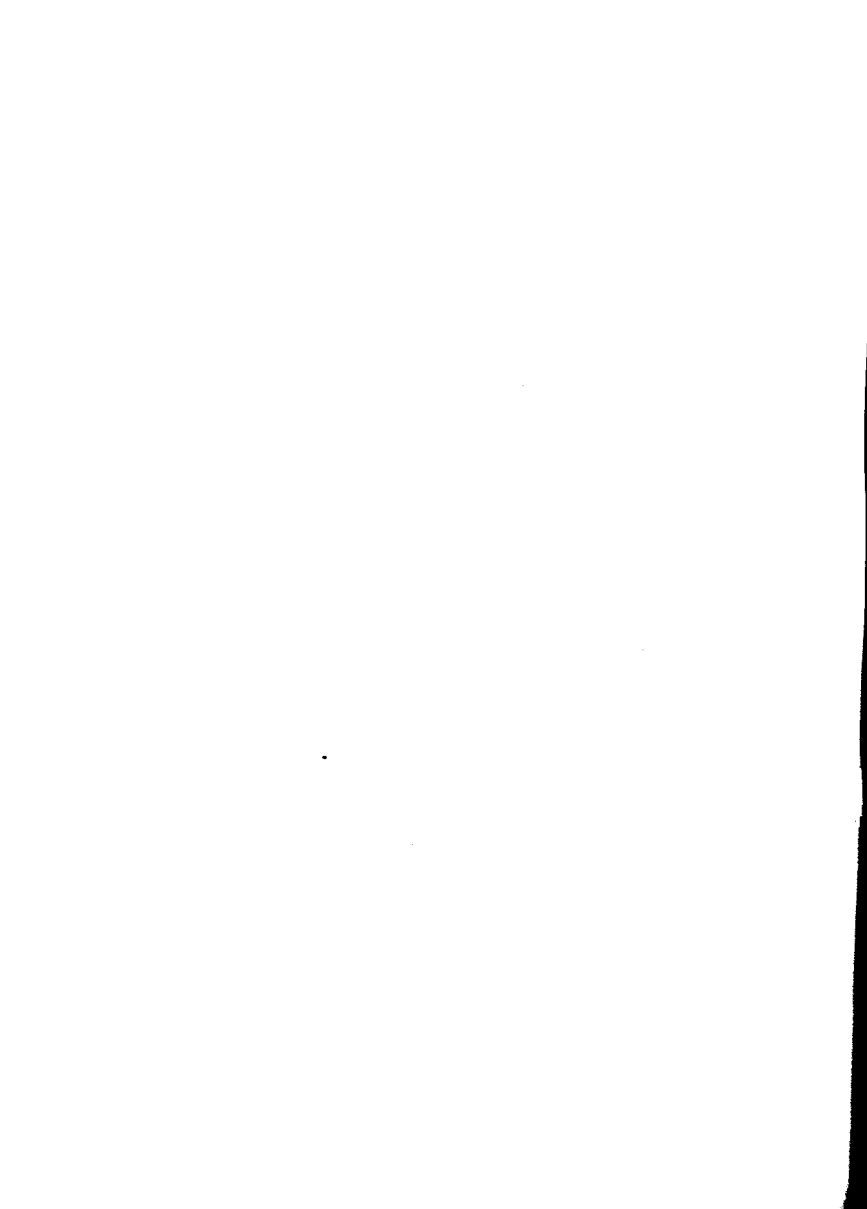
Никола Петров Бућа (пок. 1354), протовестијар, и његов брат Михаило познатији су од Трифуна. Њихов отац, који се помиње 1305, био је по свој прилици брат Трифунова оца, по коме је Михаило (Петров) и добио име. Обичај је био да један син добије име деде, други име стрица. Никола се помиње у которским изворима од 1326, сам или с Михаилом, с којим се поделио 1335. Он је убрзо заузео високи положај у држави, зато га нема међу градским службеницима. Био је прво Душанов цариник, затим дугогодишњи министар финансија. Надживела га је жена Добра, Дубровчанка, сестра Климента Гучетића. Имао је сина Петра (пок. 1360), који се до 1337. године не јавља у јавном животу Котора. Петар је био Душанов цариник, затим протовестијар цара Уроша. Имао је два сина, Трифуна, који је био протовестијар босанског краља Твртка I, и Ивана, који се такође помиње као протовестијар, вероватно за владавине кнегиње Милице и деспота Стевана. Никола Бућа био је богат. Подигао је манастир св. Николе у Котору. Био је и дубровачки грађанин. Дубровчани су му поклонили једну палату, из захвалности што се заузимао код Душана да Дубровнику уступи Стон (Пељешац). У околини Котора имао је велике поседе, „села“, како се каже у латинском документу. Највише је улагао у трговину рудним благом из Србије. За двадесет година уложио је у ко-

торску трговину око 40.000 перпера (скоро 300 милиона динара). Пословао је са многим трговцима из Котора, Бара, Улциња и Скадра, Дубровника и Задра, са трговцима из Млетака, Фиренце и других градова Италије. Године 1327. јавља се као „цариник господина краља“ (Дечанског), заједно са Грубом Паскоја Мартолова, који ће га наследити на протовестијарском положају, са Томом Бугоном и Климентом Црнашем из Улциња. Они су пријавили Которској општини да су им Дубровчани „са многим бродовима и оружаним галијама“ насилно одузели со коју су превозили на тржиште и тако их оштетили за 14.000 перпера (скоро 100 милиона динара). Сакупљени на глас звона, кнез, судије, Велико и Мало веће донели су одлуку на народном збору да се од имовине Дубровчана „где било у Србији“ и где било на „подручју краљевине Рашке“ изврши заплена да би се намириле ове штете нанесене которским грађанима. Никола Бућа, Тома Бугон, Трифун Паскоја Мартолова, брат протовестијара Груба, и Петар Савин примили су од Луке (Климова?) из Котора 2.779 млетачких перпера да му испоруче сребра по 12 перпера фунту (око 80 кг). Само у два пута, јануара 1333. и децембра 1334, Никола је купио 350.000 фунти бакра из Брскова, за 14.000 перпера млетачких (скоро 100 милиона динара). Никола и Михаило основали су са Николом Соркочевићем из Дубровника трговачко друштво, у које је Соркочевић уложио 8.000, а браћа Буће 3.000 перпера, уз обавезу да Соркочевићу испоруче у Дубровник 250.000 фунти бакра по 40 перпера 1.000 фунти, и да му дају у готовом 2.000 перпера. Према дубровачком извору, дубровачко Велико веће zaloжило је (1344) велику кућу Петру Николину Бући за 10.000 перпера. Само у три пута Никола Бућа је погодио 600.000 фунти брсковога бакра (око

ДЕЧАНИ — СЕВЕРНА ВРАТА

Снимак Републичког завода за заштиту споменика културе — Београд

200.000 кг). Ако је коњ преносио од Брскова до Котора или Дубровника 80 кг на смене, онда је било потребно око 2.500 коња, да пренесе тај бакар, што значи десет каравана по 250 коња.

Михаило Петров Бућа (пок. иза 1361) заузимао је све највише положаје у родном граду. Имао је и дубровачко грађанство. Више пута је био которски изасланик. Предводио је которско посланство цару Душану у Приштину (1351), а затим са синовцем Петром Николиним у Неродимље. Оба пута донео је Котору по једну царску повељу. Са женом Славом имао је два сина, Трифуна и Марина; први је био протовестијар цара Уроша, други дипломата Твртка I. Кћер Ружу удао је (1336) за Василија Николина Цуфетија, которског властелина, уз мираз од 1.000 перпера, 100 асагија злата и властеоску опрему; друга кћи била му је удата за Ивана Павлова Гундулића. Имао је више кућа у Котору и више великих поседа у околини. Пословао је заједно с братом Николом, с Трифуном Бућом и његовим синовима; оснивао је трговачка друштва с Которанима, Дубровчанима и Млечанима. Са својим друштвом кредитирао је которску општину. За поменутих дванаест година уложио је у трговину око 30.000 перпера (око 200 милиона данашњих динара). Једном је продао злата за 400 перпера.

Ова три привредника и финансијера из породице Бућа нису били једини велики капиталисти из редова похлепне властеле, која се сва бавила трговином, као и дубровачка властела и властела других приморских градова. Било их је доста; многи су већ узгред споменути. Да поменемо, примера ради, још само тројицу од најутицајнијих. Сва тројица се помињу у историји нашега народа, али доста неодређено. Тома Павла Томина помиње се као набав-

љач оружја за Стевана Дечанског (1321); Балдвин Которанин и Грубо Которанин као Душанови протовестијари.

Тома Павла Томина Драго припадао је најугледнијој которској породици после Бућа. Његов отац је био изасланик краља Милутина у Француској (1308), заједно са Трифуном Бућом, с којим је био у неком сродству; помиње се и 1313. године као Милутинов посланик. Тома Павлов био је и државни судија код Дечанског, заједно са Трифуном Бућом. Из которског Статута види се да су њих двојица, под претњом глобе од 2.000 перпера, били одговорни ако би се неком Которанину учинила неправда и нанела каква штета у Србији. Имао је куће у Брскову и Призрену.

Балдвин Драго, Душанов „казнац“, мало се бавио у Котору током 1326—37. Биће то унук Балдвина Драга, односно син Драга Балдвина, који су подигли цркву св. Николе у предграђу Котора. Синови старога Балдвина, Драго и Марко, били су дужни неким млетачким трговцима и дужд је тражио од которске општине (1326) да се дуг подмири. Један Марко Драго примио је од таста, Русина Пиме, 4.000 перпера мираза за своју жену Раду (1335). Исте године помиње се Рада кћи покојног Балдвина Драга Балдвина, која се удаје за Петра Панграцова Бенешу (Дубровчанина?), доносећи му у мираз „сва своја добра и добра свога оца и мајке“. Не може се утврдити да ли је овде заиста реч о кћери Душанова казнаца Балдвина, у чијем је присуству Душан потписао познату повељу о уступању Стона Дубровчанима (1333). Ова Рада била је тада и без оца и без мајке, јер је сама склопила брачно-миразни уговор.

Грубо (Пасквалић) Которанин помиње се као „кнез благајник“ (comes camerarius) цара Душана —

исто као и Никола Бућа — једино у повељи папе Иноћентија VI, издатој у Авињону 24. децембра 1354. Значи, Грубо је постао протовестијар после Николе Буће. Которски извори откривају овог непознатог министра финансија цара Душана. Неоспорно, то је Грубо Паскоја Мартолова (Пасквалића), врло угледног которског властелина. Грубо је био цариник краља дечанског заједно са Николом Бућом. Подузимао је веће трговачке и финансијске послове са Николом, Михаилом и Трифуном Бућом, као и са Томом Бугоном, који су, као и он, били блиски двору, радили за двор, бавили се на двору. Пословао је и са страним трговцима. Стекао је велико финансијско искуство и дорастао за протовестијара. Његов деда Мартол Паскојев помиње се 1279. године међу представницима Котора који су уговорили мир с Дубровчанима. Грубов отац добио је име деде, по којему се, изгледа, прозвали Пасквалићима. Грубо је имао три брата: Трифуна, Марга (Маргоција, Мартола) и Василија, свештеника. Као и Грубо, и Трифун је предузимао веће трговачке послове са Николом и Трифуном Бућом, Томом Бугоном и Петром Савиним, који се такође бавио на српском двору. У дубровачким изворима јавља се 1378. године Стипко Рибица, који се налазио у служби протовестијара Груба (*pro servitiis Grupce protovistiarii*).

И међу пучанима било је добрих трговаца, јаких привредника и финансијера. Примера ради ћемо навести неколицину најистакнутијих и најупливнијих.

Тома Бугон је уважаван као властелин; ожењен је био властелинком. Био је судски аудитор, которски цариник и цариник краљев на тржиштима у Србији. Имао је куће у граду и бројне поседе с виноградима у околини, као и деонице земље на Његушима (Јединцу), заједно са братом Петром и

синовцем Павлом Паскојевим; имао је имање у Брскову, Брвенику и Руднику. Пословао је највише са Буџама, с Дубровчанином Рађином, Шибенчанином Михаилом Брчићем, са трговцима Богани из Млетака, Барнисом из Милана, Содеринијем из Фиренце. Честа су била његова путовања у Србију. Задржавао се на двору Дечанског. Априла 1330. тражио је судски од Петра Савина да му надокнади губитак који је имао у Србији, јер га је краљ задржао по Петрову наговору, пошто је „већ био уредио своје рачуне с краљем“. Имао је — каже „велике трошкове око краља и његових великаша“ и претрпео велике губитке на краљевим тржиштима, које је због тога морао напустити. Петар је морао да му надокнади штету. При склапању једног уговора у Котору, октобра 1331, захтева се да Тома дође у Котор на месец дана; пошто је била у питању набавка олова, јасно је да се Тома тада налазио у Србији. Током дванаест година Тома је уложио у трговачки промет преко 11.000 перпера, за које се зна.

Петар Бугон, брат Томин, био је општински благајник, а једно време и члан Малог већа. Са својим братом развио је врло широку трговачку мрежу по Србији и по градовима Приморја и Италије. Тома и Петар имали су брата Паскоја, чија се удова Брата помиње са синовима 1326. Имала је куће у Котору, поседе у околини и на Његушима, имања у Брскову, Брвенику и Руднику и обавезе према италијанским трговцима, што сведочи да је Паскоје Бугон био угледан трговац на рудним тржиштима Србије у време краља Милутина. Помиње се и Вита Бугон с мајком Богданом.

Петар Савин био је моћан привредник и финансијер. За познатих дванаест година уложио је у трговину око 12.000 перпера. Марта 1336. основао је

трговачко друштво са Занином Георги из Млетака, у које је са својом мајком Станом уложио 6.000 перпера. Највише је пословао заједно с братом Фрањом. Обојица се јављају на рудним тржиштима Србије и у трговачким пословима за рачун краља. Један Которанин тужио је суду (1327) Фрању Саве Петрова да га је оштетио за 400 перпера у отетом сребру. „Кад је умро господин наш краљ Урош“ (Милутин) — каже Матија Трифуна Јаковова — била је послата његовој кући већа количина сребра, у бисагама, по неком Максиму, а Фрањо је насилно отео сребро на путу, у Рачици. По одлуци суда, Матија је ушао у посед Фрањова винограда на Мулу.

Ђорђе Црнели имао је кућу у Брвенику и трговао са Трепчом; бавио се у Србији; трговао је племенитим металима и воском; пословао је са трговцима из Млетака и Фиренце. Пословао је и са Радославом Дудековим, и са Обрадом Десиславиним, градитељем сребрног олтара у Барију.

Михо Спица је био један од најбогатијих пучана у Котору. Свакако је имао своја рудна окна у Брскову, као и Матеј Абрахе, с којим се трговачки повезао. С њим је склопио (1331) трговачко друштво, у које је уложио 2.700 перпера. За дванаест година уложио је преко 14.000 перпера (скоро 100 милиона динара). Пословао је највише са Николом, Михаилом и Трифуном Бућом, са браћом Бугон и другим привредницима у држави. Са Матејом Абрахе испоручио је у два маха скоро 400 фунти сребра за 2.000 златних дуката (1331—2), а бакра из Брскова за 350.000 фунти, тј. 14.420 перпера (1334—5). Кредитирао је которског каменоресца Марина Дубровчанина, по свој прилици приликом Маринова одласка за Дечане. Сахрањен је у манастиру Мале браће у Котору, где је откопан његов гроб са натписом.

Барани су мало трговали преко Котора; трговали су непосредно и са унутрашњошћу земље и са Италијом. Властелин Илија Николин Загури преселио се у Котор и постао которски грађанин. Оженио се Ружом Нуција Гиле и добио у мираз 1000 перпера, 50 асагија злата, винограде на Пучу и Тивту, властеоску девојачку спрему од свиле, скерлета и саје, огртач постављен крзном од куне златице и једну слушкињу. Он је оснивач которске породице Загуровић, која је дала песника Илију и познатог штампара Јеронима Загуровића. Пословао је са домаћим и страним трговцима; био јак привредник. Которски грађанин био је и Иван Баранин, који је имао деонице земље у Грбљу. Можда је његов син Драгош Иванов, которски грађанин. Вита Тодоров из Бара дао је обавезу (1331) да ће подмирити 145 перпера Нуцију Гиле, под претњом казне од 200 перпера, од којих би имао платити пола краљу Рашке, пола Барској општини. Симо Перучов Гамуч ожењен из Котора, пословао је са Симоном Вукали из Задра, Петар Гамуч са Трифуном Бућом, а Храно зет попа Радована из Бара са Трифуном Петра Катене. Трговали су ту и други Барани, као Тодор Николин Балаци, Ђорђе Сиња и Срђ Рино. У Котору је умро (1330) презвитер Марко Станополи, каноник цркве св. Марије у Бару, из чијега тестаментa дознајемо о барским маслињацима и о неким црквама за које се досад није знало. Учинио је нека завештања црквама св. Фелиција, св. Тројице, св. Петра, св. Илије, св. Ђорђа и манастиру Мале браће (св. Николе).

Од Улцињана највише се истичу Климо (Климент) Црнаш и његов син Лука. Он је био цариник краља Душана, заједно са Николом Бућом. За неколике године уложио је са сином у которску трговину преко 8.600 перпера. Имао је кућу поред

куће Трифуна Буће, коју је уступио Михаилу Бући и његовој жени Слави у размену за њихову кућу у Улцињу. Године 1333. добио је право наплате свих дугова Влаха Мелиора из Дубровника које је овај имао у Србији. Основао је трговачко друштво са Михаилом Спицом и Матејем Абрахе, уложивши 1.100 перпера. Добио је удео соли од Илије Загуровића. Пословао је са Петром Катеном и Трифуном Бућом, коме је једном остао дужан 460 златних дуката, а Николи Беланђелу из Млетака 1.000 перпера. После његове смрти његова удова Уро, са синовима Луком и Валом, удала је кћер Мару за Тому Петрова из Дубровника и дала јој у мираз 750 златних дуката, према обичају которске властеле. — Срђ Татапоне и Јулије Талијафер највише су пословали са Николом и Михаилом Бућом; Русо Трифуна Рустова трговао је житом из Романије (Грчке). Андрија Маринов Белце оженио се Првославом Шарани из Котора, добивши мираз од 1.000 перпера и 50 асагија злата, а Вал Николин Баше Владом Трифуна Гргурова Белеца, уз мираз од 300 перпера, 50 асагија злата, поред куће и девојачке опреме. Даље се помињу Владо Трифуна Толислава, Алешије Ивана Синте, Симон Петраха, фра Сергије из Улциња, приор доминиканаца у Дубровнику, и свештеник Марин Валдацита, који се задужио удавајући своју нећаку у Котор и давши јој у мираз 115 перпера, две куће у Улцињу, четири винограда и три комада земље у вредности од 250 перпера.

Спомињу се неки Скадрани, који су пословали са Николом Бућом, као Андрија Спан, Дукеша, зет Спана, Петар Бркан, Мојсије Травило, Петар Бон, Бивеч и Гин, нећак Петра Хранимира, који су пословали и са Фраћевском Скарпачи, настањеним у Котору. Највише се истицао Гин Дукаћин. Затим

се спомиње и неколико Драчана, као и Никола Јунијев из Скопља (Скуби).

Дубровчани су у Котору били бројни. Као главна лука средњовековне државе Котор је био главни посредник, без такмаца, између српске државе и Италије; Дубровник је, међутим, био главни трговачки посредник, без такмаца, између Италије и читавог Балкана, у првом реду између Босне и Србије и Млетачке Републике. „Не можемо живети ако не тргујемо, а већим делом тргујемо у рашкој држави“ — кажу дубровачки посланици угарскоме краљу. Дубровчани су уживали нарочите повластице у Србији. Дечански се окренуо против Дубровника 1324, због дубровачких закупаца у српским областима под управом Владислава Драгутинова. Трговина је била обустављена. Млеци су повукли своје трговце из Србије, према томе и из Котора. Околину Дубровника стао је пустошити Браноје Бранојевић, одметник Дечанског, који је ухваћен, окован, бачен у которску тврђаву и најзад погубљен 1326. Исте године Дечански је успоставио нормалне односе са Дубровником — потписао је уговор с дубровачким посланицима у Дању 25. марта. Дубровчани су добили раније повластице, али затегнутост између Котора и Дубровника и даље је потрајала. У марту 1327. которска општина је донела одлуку да се ниједан Дубровчанин не може настанити ни бавити у Котору, нити Которани смеју склапати трговачка друштва с Дубровчанима или ићи у Дубровник ради трговине. У новембру исте године општина је на јавном збору одобрела да се Грубо Божић из Дубровника може настанити у Котору. После тога многи Дубровчани долазе у Котор, склапају с Которанима трговачка дру-

штва и улажу свој капитал. Неки се жене, неки остају на миразним имањима и постају которски грађани.

Током дванаест година (1326—37) помиње се преко 60 Дубровчана, углавном властеле, који су трговачки пословали у Котору. Не може се знати колико су за то време уложили новца у трговину, јер се наводе само задужења потврђена пред судом. Њихов скупни капитал уложен у Котору, оно што је забележено, износио је око 70.000 перпера (око пола милијарде динара).

Јуније Гундулић пословао је највише с Трифуном Бућом и Томом Павла Томина Драгом, јер је био ожењен Дејом Драго, ћерком Медоша Томина, стрица поменутога Томе. Деја је остала удовица; трговачки је пословала у Котору, заједно са својим зетом Јунијем Соркочевићем. Која је од њених кћери, Рада, Тамара или Мара, била удата за њега, не знамо. И Нифик Николин Гундулић, ожењен которском властелинком, пословао је с Которанима. Никола Лукаревић, зет Николе Буће, и његов брат Јуније, који су иначе били у служби цара Душана, највише су пословали са Бућама. Паскоје Лукаревић држао је новобрдски трг за Дечанског и пословао с Которанима, а Марко Лукаревић повезао се у свом пословању са Томом Павла Томина Драгом; Иван Марков пословао је с Трифуном Бућом, а Андрија Лукаревић с Марином Мекшом. Паскоје Гучетић основао је трговачко друштво са Бистом Прумути и уложио 8.000 перпера. Општина му је једном дуговала 3.000 модија соли, по 25 дуката 100 модија (1 модиј скоро 9 литара); доцније се јавља као пуномоћник Петра Николина Буће, „цариника краља Рашке у Дривасту и Дубровнику“; продао је у његово име 1341. године Јакети Николину Соркочевићу царину краљевог тржишта

соли у Дубровнику за 450 перпера и 100 перпера које је имао давати годишње манастиру св. Кларе у Дубровнику, помоћ коју је био одредио Душан. Климент Гучетић, цариник многих тргова у Србији за време Душана, пословао је са зетом Николом Бућом, са Матејем Абрахе и Михаилом Пелегрином. — Вита Бобаљевић, ожењен ћерком Паскоја Калића из Котора, био се повезао трговачки с Марком Драгом. Петар и Иван Тудешевићи склопили су трговачко друштво с Трифуном Бућом и његовим сином Павлом, у које су уложили 11.200 перпера, а Буће 6.000. Основни капитал тога друштва износио је у данашњим динарима преко 120,000.000. Мартол Тудешевић основао је друштво са Франђом Савиним, који се бавио у Србији с братом Петром, и пословао с млетачким трговцем Беланђелом, који је одлазио у Србију ради трговине. Марин Менчетић, становник Котора, основао је друштво с Петром Гости и уложио 3.000 перпера. Паскоје Петров Менчетић, ожењен Которанком, ћерком Славе удове Марина Растислављева, пословао је са Петром Бугоном. Стриц његове жене заложивао је Паскоју свој посед за 1.240 перпера брсковских неисплаћенога мираза, под обавезом да одговара по которском Статуту или по уговору Дубровника са владом Србије (*regnum Sclavonie*). Лампро Менчетић основао је трговачко друштво с Николом Бућом, а Марко Менчетић с Марином Голијом; Ловро Марков оженио се Сејом Раде пок. Трифуна из Котора (сестричином Томе Павла Томина), а Мартинуш Менчетић ћерком Томе Павла Томина Драга и обојица су развила трговачку делатност у Котору и ван Котора. — Јуније Трифунов Ђорђић, потомак которског кнеза Трифуна (Гимана), удружио се са Трифуном Бућом, пословао са Матејом Абрахе, Петром Катеном и Михаилом Пелегрином, а његов брат Павле са сином ко-

торског сликара Николе Грка. Вита Матијин Ђорђић положио је јануара 1335. краљу (Душану) 2.000 перпера за Бисту Прумути; он је држао тржиште соли „господина цара“ (Душана) у Дубровнику, које је продао (1354) Клименту Томе Држића за 2.250 модија соли. — Јуније Соркочевић, зет Деје Драго, прве рођаке Томе Павла Томина, удове Јунија Гундулића, улазио је у трговачка друштва Трифуна Буће и његова сина Павла. Ту су и други Соркочевићи, Степа, Вал Мартулов, Павле Андријин и брат му Ловро, а у првом реду Јаков Соркочевић и његов син Никола, који је основао друштво са Николом и Михаилом Бућом, у које је сам уложио 8.000, а у друго друштво са Матејом Абрахе, Петром Гости и Петром Савиним 5.500 перпера. Михајло Јунијев Бунић, зет Јакова Јакоње, и Марин Лукин Бунић пословали су највише са Матејем Абрахе, а Симон Градић са златаром Радојем. Орсат Божов Цријевић основао је трговачко друштво са Петром Трифуновим Бућом, у које је уложио 7.000 перпера; ту је и његов син Иван, ожењен из породице Прумути, посланик код цара Душана, и Бартол Петров Цријевић, који је постао власник поседа свог которског дужника. Јуније Маринов Рањина, ожењен Радом Марина Калимана, пословао је највише са Томом Бугоном, а Марин Михаилов Геро, настањен у Котору, и Вал Валовић највише са Михаилом Бућом, Павлом Трифуновим Бућом, Томом Бугоном и златаром Савином. Ту су још, између осталих, Петар Пуцић, Јуније Вукашиновић, Грубо Божић, Илија Челник, судруг Николе Буће, Паскоје Ловров Хитуњ, зет Брате Паскоја Бугона, Иван Чилипе, пуномоћник Николе Буће итд.

Задрани су трговали са Србијом преко Котора. За дванаест познатих година јавља се 20 Задрана са трговачким капиталом од преко 13.000 пер-

пера (скоро 100 милиона динара). Довозили су највише со и грађу; куповали бакар, сребро и восак. Истицао се Тодор Фумади и његов син Фрањо, настањен у Котору. Фрањо је продавао општини со и довозио дрвену грађу. Веће количине соли продавали су Григоно Маринов Трогиранин, настањен у Задру, Лука Радосављевић, трговац сребром и бакром, Крешимир Маринов и Симон Бутон Вукал. Дамјан Милославов био се повезао са златаром Андријом; Никола Марка кнеза Николе и Дамјан Доминије, ожењени из Котора, живели су и трговали у Котору. Трговачку делатност био је нарочито развио Андрија Михаилов Варикаша, који је највише пословао са Михаилом Бућом и Грубом Пасквалићем, будућим Душановим протовестијаром.

Италијани су такође много трговали посредништвом Котора. У овом 12-годишњем периоду забележено је преко 50 италијанских трговаца који су становали или привремено боравили у Котору: из Млетака (31), Фиренце (5), из Милана, Падове, Анконе, Осима, Барија, Барлете, Трана, Месине, Писторије, Маркије, Фријулија, Фурлана. За то време уложили су у трговину (са Србијом) преко 100.000 перпера (око 700 милиона динара); од тога износа падало је на млетачке трговце око 80.000 перпера, јер су они имали извесне повластице у српској држави. Куповали су сребро, злато, бакар, олово, восак и разне сировине, а продавали свилене тканине, чоху, жито, со и разне израђевине и прерађевине.

Међу млетачким трговцима највише су се истicali они који су куповали рудно благо и били повезани са Николом, Михаилом и Трифуном Бућом, Томом Бугоном и Петром Савиним. Велике износе

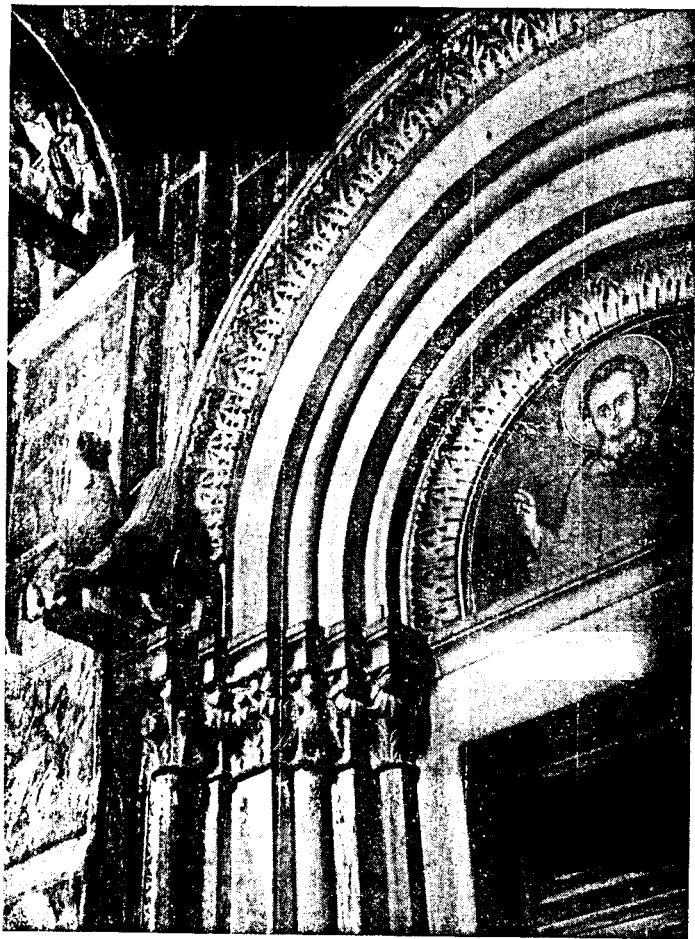
новца улагали су Рамболдо Болани, Перенцоло и Јакобело Болани, Занино Георги, Марко Квинтавало, Франђеско Скарпачо (Карпачо?), Јакобело Томадо и његов заступник у Србији Јакобело Беланђело, из Фиренце Герио Содерини, Бернардо и Липо Катави; из Милана Амброзо де Барнис, из Осима Егидо Мучоли, нећак которског нотара Филипа, из Месине Јакобело Бузаликио итд. Највише су пословали са Трифуном и Михаилом Бућом.

Златарска школа била је у цвату у доба Вите. Њена традиција имала је дубоко корење. Током дванаест година (1326—37) било је 26 златара-мајстора и 25 златарских ученика, који су учили занат најмање 6—12 година. Осим два златара и два помоћника, све су то били људи из нашег народа. Њихова класична словенска имена сведоче о томе. Нетачно је, дакле, тврђење једног италијанског научника да су которски златари у XIV веку били скоро све сами Италијани; то важи и за дубровачке златаре. Сви златарски послови нису долазили пред суд, зато и даље остаје непознат извештај број которских златара. Међу њима је било правих уметника. Код њих су долазили на усавршавање и златари из Млетака, где су биле чувене златарске радионице. Као грађевинари и клесари, которски златари су одлазили у Србију ради посла, ради испоруке својих ручних производа и набавке сребра и злата. Вероватно су одлазили и на позив владара, као што је Трифун Бућа повео (1313) дубровачког златара Петра из Млетака да ради код краља Милутина за храну и 8 лира годишње. На челу которских мајстора стајали су Радоје, Савин и Милко.

Златар Горан помиње се као покојни 1326. и као дужник Павла Трифунова Буће. Његов син Марин Горановић златар обавезао се Нуцију Гиле да испоручи 400 фунти воска (1330). Са својом женом и братом продао је кућу за 800 перпера, наслеђену од оца или од преудате мајке. Била је то једна од најскупљих кућа у Котору. Имао је винограде на Пучу и у Тивту. — Златар Микац куповао је злато од Трифуна Буће. Његови су ученици били Иван и Трифун Бена Прканчата. — Златар Боганец, брат Мишка (златара?), примио је од шурака Богоја 300 перпера на име мираза своје жене Раде. Код њега је учио занат Крајислав Радогостов, син посадника Николе Буће.

Златар Никола Радогостов из Будве оженио се Драгом Брате Трифуна Вали, сестром ђакона Марина, с којом је добио кућу у Котору и виноград на Мулу. Пословао је с Трифуном Бућом; с њим је основао трговачко друштво у које је уложио 14, а Бућа 100 перпера, с обавезом да изради 10 сребрних појасева и добит поделе попола (1331). У његовој радионици изучио је занат Дабоје Богојев Тибојевић из Будве. — Милослав Радогостов, брат златара Николе, такође златар, имао је кућу која је прешла у власништво крчмарице Милославе. Био је ожењен ћерком Ивана Баранина, настањеног у Котору (можда сестром каменоресца Драгоша Иванова).

Медош Драговић из Шишића, ученик златара Радоја, јавља се као мајстор још 1335. Оженио се Славом, ћерком Петра Катене, истакнутог которског властелина, свакако ванбрачном, која му је донела у мираз 250 перпера, 3 свилене тунике, четири пара позлаћених наушница итд. Његови су ученици били Мато Борица и Никола Марчуле ћерке Марка Арбанаса, посаднице Ивана Васиљевића.

ДЕЧАНИ — УНУТРАШЊА ВРАТА (ИЗМЕЂУ
ПРИПРАТЕ И ХРАМА)

Остали су златари били Петар Јованов из Брскова, који је купио кућу у Котору за 130 перпера и подигао другу (1335), затим Доброслав, Будоје, Тодор Чолић, Марин Тотора Побратова и Богдан, код кога је учио занат Јован Богоја Будојева из Спича. — У то време у Котору су радила два Словена из северозападне Италије, Раден из Фријулија и Радован мајстора Марка из Падове. Ту су радила и два млетачка златара, Матео Рипа и Андреја Млечанин, који је имао свој алат код златара Савина, а радио је у радионици Николе Радогостова.

К о в а ч к а ш к о л а у Котору била је развијена у доба Вите, али ће своје цветно доба имати у другој половини XIV и првој половини XV века, кад су јој на челу стајали Новак ковач, прослављен у народној песми и његов син „сер“ Марко Новаковић, мачар, који је опремао Зету мачевима, и још више пронео славу свога оца у постојбини Мрњавчевића. Током дванаест година (1326—37) помињу се два мачара и 11 ковача. Њихови ученици служили су и учили занат за храну, одећу и алат, неки по 12 година. Први познати мачар (spatarius) био је Амадеј, вероватно Италијан пореклом. Пословао је с Трифуном Бућом, коме је остао дужан 230 перпера. Петар Амадијев наследио је оца у мачарском занату. Ради подмирења очеве дуга продао је Трифуну Бући своју кућу за 375 перпера и купио виноград. Имао је земљу у Грбљу. Код њега је учио занат Милат Митишин из Ластве. Пословање ових мачара с Трифуном Бућом говори унеколико о томе да су они израђивали мачеве за Зету и Рашку. — Осим тога, истиче се Радоста Мишков из Љуте, ковач (faber) код кога је учио занат Никола Станков из Спича, који се, пошто је постао мајстор, оженио Ружом Радосте Грданова, добивши у мираз виноград, пола куће и печу свите. Код Николе је учио занат

Ђон Матијев из Бара. Трифун Младенов наследио је радионицу свога оца; од Марина Мекше позајмио је ковачки алат, наковањ тежак 165 фунти, четири чекића, двоја клешта и два меха. Остали ковачи такође су били домаћи људи — Милен, Драгоје, Богоје, Михаило, Влахо, Андрија.

У доба Вите не помињу се изричито бродоградитељи, али се помињу дрводелци, међу којима свакако и они који су правили једрењаке, као Мили и Микоје из Пераста. Неки од њих покривали су куће и правили оловне кровове, као Никола Иванов. Тек крајем XIV века помињу се изричито бродоградитељи (*calafati*). Палин Хранчевић из Котора, протوماјстор Радобрат из Пераста и његови синови Угљеша, Микац и Тодор.

И други занати цветали су у Котору у доба Вите. Било је око 30 обућара, без помоћника и ученика, којих је било доста. Били су организовани у братовштину, на чијем је челу стајао гасталд. То је била најстарија цеховска организација у Котору за коју се зна. Истицао се мајстор Милија Водопија, који се жалио суду на свога таста што с њим није поделио деонице земље у Грбаљској жупи, коју је „наш краљ“ подложио Котору (*dominus noster rex concessit nobis Soram Gherbeli*). Код њега су синови Прида Приконовића из Градца, Братослав и Радош, служили и учили занат по девет година. Бројна имена мајстора и њихових ученика обућара сва су класична имена словенска — од мајстора Озроја опанчара (*orançar*) до истакнутих мајстора: Неготе, Милослава, Радуна, Милоша, Братоње, Милдруга Радослављева, Милена Добромислића, Љупча Обрадова, Божица Гојшинова, Храноја Милтенова из Конавла итд. Таква су имена и осталих занатлија, осим крзнара, међу којима су два Италијана из Фријулија и један Немац. Домаћи људи су били

кројачи, међу којима су се истицали Милен Которанин и Славко Дубровчанин, затим кожари, кожухари, клобучари, ужари (Милко Грубетих и Продан Гојшић, оба из Рисна), котлари, воскари, млинари, пекари (Милоста и Радоста) и рибари, све до крчмарице Милославе, дадиље Обраде и свилопреље Драгославе.

Овим излетом у давну прошлост Витина града примакли смо се неимару Дечана а не удаљили од њега. Котор у доба Вите може се приказати — извори нису тако оскудни као извори о животу и раду самога Вите. Кад се нека знаменита личност не може довољно да осветли непосредно, прибегава се посредном казивању. Оживљавањем свакодневног живота на Гурдићу пре шест векова и више покушали смо да оживимо унеколико и знаменитог малог брата са Гурдића, чија је личност замагљена вековима и забравом.

Привредни живот Котора у доба славнога протомајстора казује много. Пuteви нас воде на све стране. Везе Котора са Грчком, са Западом, односно са Италијом, колевком обновљене класике у грађевинарству, вајарству и сликарству, указују на могућност културног изграђивања и личног уздизања приморских мајстора, — указују на узор и утицаје. Везе са Баром и Улцињем, са Дубровником, Задром и другим градовима Далматинског приморја и далматинских острва осветљавају развој приморских мајстора, њихово узајамно угледање, такмичење и усавршавање, узајамно испомагање и допуњавање, које је оцртано и на Високим Дечанима. Привредна улога Котора у држави

и његов просперитет привлачили су приморске привреднике, у првом реду дубровачке и задарске, који су својим бродовима отварали шири пут приморским мајсторима ка Котору. Которски привредници, финансијери и државници, тако утицајни на двору српских владара и тако моћни у то време на рудним и другим тржиштима земље, стварали су шире могућности и отварали шире путеве приморским мајсторима у унутрашњост Балкана, у средишне области српске државе. Они су припремили пут ка Дечанској Бистрици протомајстору Вити и његовој екипи приморских мајстора. Кретали су се утрвеним путем својих завичајаца и својих претходника.

Овим смо хтели да узидамо још један камен у постамент протомајстора Вите, са кога ће се нешто видније истаћи његова појава, гледана из историјске перспективе.

4.

КУЛТУРНИ ЖИВОТ

У току позног средњег века Котор је био главна вратница Зете и Рашке за њихов додир са западним светом и романском културом, обогаћеном и препрођеном јелинским духом. Сетимо се само Тирила и Методија и охридске школе њихових ученика. Сетимо се Немањина Хиландара, „српског универзитета средњег века“, из кога су изашли наши средњовековни писци, Сава, Доментијан, Тодосије и Данило, који говоре о подизању и лепоти многобројних црквених споменика у нашој земљи, о богатству и лепоти зидног сликарства којим су украшени ти споменици, о мноштву и лепоти предмета из области примењене уметности, у првом реду златарске, о писаним

књигама, о првим нашим болницама на Студеници, на Дечанској и Призренској Бистрици, на Атосу и Босфору. Сетимо се Савине школе у Студеници и Жичи, коју је отворио по угледу на светогорске и цариградске школе, у којој је, по речима биографа Доментијана, учио своје ученике „дан и ноћ да постану превелики светилници“. Сетимо се Мирослављева јеванђеља, захумскога ђака Григорија; грчке школе ерхиепископа Данила у Пећи; ресавске школе Стевана Лазаревића, Григорија Цамблака и Константина Филозофа у Манасији; београдске школе и „странопријемнице за болне“ деспота Стевана и Константина Филозофа.

Котор је вековима био у непосредном живом додиру са Грчком, прво неколико векова под њеном владавином, затим неколико векова док је био под владавином Зете и Србије, као и доцније у току неколико векова док је био под владавином Млетака. Још више је био у живом додиру са Италијом, колевком препорођене науке и уметности, великим европским расадником магистара класичних језика, медицинских, астрономских, филозофских и правних наука, јер по речима Хорација „освојена Грчка освојила је свога освајача“. Током двеста година владавине Немањића Котор је био најкултурнији град српске државе, која је у другој половини XIII и првој половини XIV века била најмоћнија на Балкану. Са њиме су се могла такмичити само два града на нашем Јадрану, Дубровник и Задар.

Сачувани писани споменици которски сведоче о развијеном културном животу Котора у доба Вите. Привредни размах стародревнога града, са завидном културном традицијом и наслагама старе цивилизације, омогућио је његово културно уздизање. У доба Вите Котор је имао своју градску апотеку, град-

ске лекаре и апотекаре, латинске нотаре. Имао је своју градску школу, свакако граматикалну, нижу средњу школу, најстарију у Југославији поред дубровачке и задарске. Имао је знамениту сликарску школу грчких мајстора, која је утицала на формирање рашке и дубровачке сликарске школе; имао знамениту златарску школу, са мајсторима-уметницима; имао ковачку школу, која се убрзо развила у највећу и најславнију у нашој земљи, из које ће изаћи Новак ковач, мајстор мачева, савременик Марице, Косова и Краљевића Марка; имао знамениту грађевинарску школу, на челу са фра Витом и Обрадом Десиславиним, која је утицала на развој рашке грађевинарске школе.

У доба Вите Котор је имао градског апотекара, изгледа и приватног, и три градска лекара истовремено, интернисту, хирурга и берберина-зубара. Они су, осим једног, били Италијани, свакако ученици Салерна, Болоње или Падове, Фераре, Сијене или Фиренце. Било је и наших људи. У кратком периоду (1326—37), за владавине Стевана Дечанског и младог Душана, служило је ту пет лекара. Први двојица су били Италијани, један из Ферма, други из Осима, из два стара града јелинско-латинске културе, са којима је Котор одржавао живе културне везе у средњем веку. Оба су града била у близини Анконе, недалеко од тадашњих универзитетских градова Перуђе, Сијене, Фиренце и Болоње. Из Ферма је био први познати наставник которске градске школе; из Осима је био Филипо Матијев, которски нотар и наставник 1326—35, и више њих после њега. Трећи лекар био је из Бара, четврти из Рима, а пети по свој прилици из Падове.

Филипо из Ферма био је хирург (*medicus plagarum*), настањен у Котору. Своју кћер удао је (1326) за каменоресца Петра Ловрова. Исте године помиње се Јакобо из Осима, лекар интерниста (*medicus de fisica in Cataro*). — Магистар Марин Баранин, хирург (*magister Marinus de Antibaro, cirusico in Catharo*) у Котору је 1332. становао на Тргу св. Трипуна, у кући Груба Стругоње, и био у пријатељским односима са Илијом Загуровићем Баранином, претком Јеронима Загуровића, познатог штампара ћирилских књига у Млещима, које су преко Котора преносене за Црну Гору, Херцеговину и Србију. То је, без сумње, онај „старосрпски лекар“ Менча (Марин) Баранин из 1330. године који се у *Историји Срба* од Јиречека—Радоњића помиње са другим старосрпским лекаром Првославом из 1298. године и Душановим лекаром Антонијем. Он је (1330) лечио у Дубровнику ћерку Мартола златара, као што је тамо (1349) лечио болеснике Милчин из Призрена, „човек“ цара Душана; и као што су у то време лечили у Котору дубровачки лекари Бартоломеј (1313), професор медицине Ђермани (1332) и лекар Антонио (1333). — С Марином Баранином био је градски лекар магистар Пиетро Валенс из Рима (*de Urbe*), интерниста. — Лекар Никола помиње се 1337, односно његов виноград поред имања сина сликара Николе Грка. Можда је то Никола Минор из Падове, интерниста, који је био лекар у Дубровнику 1342—9. На то нас наводи једна нотарска которска исправа из 1333. године, кад се у Котору налазио Гиљермо из Падове, који је Занину из Удине плаћао један грош дневно све док лекар није издао потврду да је оздравио.

Которски апотекар (*spiciarius*) од 1326—37. био је Албергето из Млетака. Током 1335. године помиње се још један апотекар у Котору, Енрик Бонанини из

Барлете, града јаким грчко-романских традиција, с којим је Котор одржавао живе трговачке и културне везе. Магистар Ђурик био је подмирен у јулу те године од которске општине у погледу плате и осталог. Изгледа да је на његово место дошао Ђовани Анђелов из Барлете, али није довољно јасно да ли је он заиста био апотекар. Његов отац, магистар Анђело, био је наставник которске школе.

Јасно је, дакле, да је у Котору постојала апотека још у другој половини XIII века, чим су ту 1326—37. године била истовремено три градска лекара и два апотекара, градски и приватни (?). Према томе, са трогирском и дубровачком апотеком, које се помињу 1271—2, вероватно и задарском заједно, которска апотека је најстарија у нашој земљи, једна од најстаријих у Европи, после првих апотека у медицинским центрима и цивилизованим градовима Италије.

Котор је један од првих наших градова који је отворио јавну, градску школу, односно прву граматику школу, тип средње школе која је одговарала данашњој гимназији. Тај тип школе може се пратити пуних 25 векова кроз културну историју човечанства, од грчког законодавца Солона и државника Перикла до Доситеја Обрадовића, оснивача београдског лицеја у Карађорђевој Србији. То је још један врло значајни културни споменик Котора у доба Вите. Рад граматикалне школе може се пратити непрекидно пуних пет векова. Судићи по неким чињеницама и околностима основана је у XIII веку, за владе Уроша I или краља Милутина и његове мајке Јелене Анжујске. У XV веку прерасла је у вишу средњу школу, граматику школу-реторску, која је имала своје учене ректоре, а у XVI веку у пуну средњу школу, врсту лицеја, у којој се предавала филозофија и астрономија; у XVII веку је почела опадати, а у XVIII спала опет на нижу

средњу школу. Према томе, ово је најстарија јавна школа и најстарија средња школа (граматикална) на подручју уједињене Зете и Рашке, један од најважнијих средњовековних историјских споменика — са дубровачком најстарија гимназија у нашој земљи.

У време Вите често се помињу Никола „Грасо“, син пок. маистра Томе и „Никола брат покојног маистра Томе, стриц Николе Граса“. Сматра се да је овај маистар Тома, који се помиње у Статуту, био наставник градске школе у Котору. По нашем мишљењу, то је маистар Тома из Ферма, нотар которске општине, који се помиње 1285, кад су Дубровчани тражили од Котора повратак депозита жупана Десе; други пут 1289, приликом освећења задужбине Трифуна Буће; трећи пут 1294. године, кад је писао уговор између Которана и Дубровчана, на коме се и потписао. У многим градовима Италије, доцније и у градовима нашег Приморја, нотар је често вршио и дужност маистра-наставника, као познавалац латинског језика. Томин син Никола, у заједници са својим шураком Матејем Матијевим Абраха и Трифуном Бућом, трговао је рудним благом из Зете и Рашке. У Статуту је било прописано да људи са Прчања имају држати ноћне страже на линији „од винограда Николе маистра Томе до стражарске линије људи Николе Буће“, протовестијара. Брат маистра Томе завештао је тестаментом по 10 перпера Малој браћи и свом духовном оцу презвитеру Вити (неимару Дечана), који је могао бити ученик његова брата. Тестамент је писао пред Михаилом Бућом, судијом, који је врло вероватно заједно са својим братом Николом, будућим Душановим протовестијаром, учио которску школу маистра Томе из Ферма. — Которску школу у доба Вите водила су два Италијана, нотар Филипо Матијев из Осима, који је постао которски грађанин,

и магистар Анђело из Барлете (од 1335), код којих је вероватно учио Петар Николин Бућа, протовестијар цара Уроша.

Историјску улогу одиграла је грчка сликарска школа у Котору. У которским списима из XIV века помињу се три грчка сликара, Никола, Манојло и Георгије. Не помиње се сликар Срђ, који је „у великој групи дечанских сликара“ радио фреске у Дечанима после 1336. За њега се мисли да је „без сумње *pictor graecus* которске сликарске школе“. Не помиње се ваљда зато што нису сачувани списи из 1338—94. Которској сликарској школи придаје се велики значај. „Добија се утисак“ — каже један наш истакнути историчар — „да је Котор био стари сликарски центар, богатих и снажних традиција, можда у почетку важнији и од самог Дубровника“. Наш савремени историчар сликарске уметности истиче „јаку групу грчких сликара у Котору“ у првим деценијама XIV века, који су радили у Србији. „Главни споменици старог которског сликарства“ — каже он — „налазе се дубоко у унутрашњости Србије“. Мисли се ту на фреске у Бањи Прибојској, Никољској цркви у Дабру, у Руденици и Дечанима.

Н и к о л а Г р к, сликар (*pictor grecus*), помиње се 1327. године као покојни. У граду је имао куће, у околини винограде. Изгледа да је био ожењен из Котора, јер су његови синови, Стојан, Илија и Десиња, и кћи Илена наследили делове земље у Грбљу, вероватно миразну имовину мајке. Стојан се одселио у Апулију (1330), постојбину грчких сликара на нашем Приморју. Илија се бавио трговином; пословао је с Николом Бућом и Павлом Трифуна Буће. Десиња (Десимир) се помиње као син пок. Николе Грка из

Дубровника. И Илија се на једном месту наводи тако. Значи, сликар Никола је радио и у Дубровнику. Можда је то онај Никола сликар који се помиње у дубровачким изворима 1284—5. Важно је истаћи да је Обрад Десиславин био пријатељ сликара Николе Грка односно његове породице. Њега је могао ангажовати Обрад да изради олтарску икону св. Николе за базилику у Барију.

Манојло сликар јавља се 1336, односно његова удова (ухог quondam Manuelis pictoris). Неоспорно је био Грк. По свој прилици Манојло је надживео Николу Грка. — Георгије Грк припада другој половини XIV века. То не значи да није свој рад отпочео још у време Вите. Године 1398. помиње се Нуце Гизда, жена покојнога Георгија, грчког сликара у Котору. У дубровачким изворима Георгије се јавља више пута, редовно као сликар из Котора. Августа 1377. године ступио је код њега да учи сликарство Тодор Савин из Котора, који је „подигао которско сликарство на завидну висину“. Могло би се закључити да је Георгије радио у Котору пре 1377. и да се вратио 1386. године у Котор, одакле му је била жена.

У доба Вите помињу се у Котору још два Грка можда сликари — Јован (Јања) и Михаило. Ни за једног се не каже да је био сликар, али то се не каже ни при сваком помену Николе Грка или неког другог мајстора. Јован је умро 1330. године. Једном мајстору Јовану с почетка XIV века, који се потписао грчки на својим фрескама у цркви св. Димитрија у Пећи, поклањана је нарочита пажња. Истакнута је сличност између Јованових радова и болоњских минијатуриста. Као што смо видели, син Јована Грка имао је везе са Флорентинцима. — Године 1335. помиње се виноград који је припадао Михаилу Грку. Налазио

се на поседу манастира св. Фрање, задужбини Јелене Урошеве. Као прокуратор Мале браће, односно манастира св. Фрање, презвитер Вита Чучо (неимар Дечана) дао је тај виноград на обраду неком Братану. Ови подаци и неке околности наводе на то да је овај Михаило могао бити сликар „мајстор Милутинове сликарске школе“, можда онај Михаило што је радио фреске у припрати манастира Леснова првих деценија XIV века и који се потписао на мачу св. Михаила.

У которским писаним споменицима из Витина времена помињу се многи радови грчких сликара у Котору. Живописали су цркву св. Михаила и цркву св. Николе, задужбину Трифуна Буће, можда још за живота Николе Грка, цркву св. Јакова и цркву св. Трипуна, после смрти мајстора Николе, у време мајстора Манојла. У време Манојла можда су рађене и иконе Богородице, Јована Крститеља и св. Николе за манастир св. Ђорђа крај Цераста, чију је израду завештао Никола Главати (1327). Фреске у манастиру св. Фрање, које су свакако постојале, рађене су у време мајстора Николе, а фреске у манастиру св. Николе, задужбини протовестијара Николе, које су такође морале бити тамо, рађене су у доба мајстора Срђа и мајстора Георгија. Многе которске цркве из XIV века настрадале су приликом земљотреса, пожара и других недаћа; неке су порушене, као нпр. цркве манастира св. Николе и св. Фрање; са њима су нестали многи радови грчке сликарске школе из Котора. Откривене су само неколике фреске грчких мајстора у катедрали и цркви св. Михаила. Описујући катедралу св. Трипуна, Иван Бона-Болирис, которски песник из XVI века, одушевљено пева да је тешко из бројати њене живописне слике (...labor est pictas memorare figuras).

У Бијелој, недалеко од Котора, у цркви Ризе Богородице из доба краља Милутина, сачуван је „најстарији споменик монументалног зидног сликарства у Боки“. Стручњаци сматрају да је тај живопис из друге половине XIII или прве половине XIV века, и да „мајстор из Бијеле подсећа на сопоћанске фреске“. Од великог интересовања је тамошњи портрет епископа Данила, са грчким натписом. Својевремено се сматрало да је то портрет хумског епископа Данила, доцније архиепископа Данила II, који је као хумски епископ долазио у Боку, можда и у пратњи краља Милутина 1319. Ако су живопис у Бијелој радили грчки сликари у Котору, онда долазе у обзир Никола и Манојло, а исто тако и Јован и Михаило Грк, ако су збиља били сликари. Треба имати на уму да је Никола Грк радио у Дубровнику, да је Данило столовао у Стону, Бањској и Пећи, да му је Милутин поверио зидање и живописање Бањске, а Дечански зидање и живописање Дечана; да је Данило подигао и живописао Богородичину цркву у Пећи. Данило је за све те велике послове позивао мајсторе из Котора и Дубровника. За грчке сликаре которске карактеристични су и поменути грчки потписи и натписи на фрескама.

Которски сликари учествовали су, без сваке сумње, у живописању Дечана. Вита и Обрад Десиславинису их могли заобићи. Нису их могли заобићи ни Дечански, ни Душан, ни архиепископ Данило. „Которско порекло дечанског живописа“ утврдили су неки наши стручњаци. „Которски елементи на дечанским фрескама јакo су уочљиви“ — каже један од њих. Стручњаци се слажу да „грешни“ Срђ, који се потписао испод фреске Каинова зачећа у Дечанима, припада грчкој сликарској школи из Котора и да је

он био један „од главних мајстора у великој групацији дечанских сликара“.

Котор је у првој половини XIV века могао имати приличан број школованих људи, по ондашњем критеријуму. Имао их је и сто година раније — Михаило Гиге, Которанин, био је латински нотар у Котору средином XIII века. Властела и трговци могли су школовати своје синове у Италији, с којом су били у сталној поморско-трговачкој вези. Тамо је већ било више универзитета, најстаријих и најчувенијих — у Болоњи (од 1150), Падови (1222), Ферари (1264), Перуђи (1307) и Сијени (1321), низ академија и теолошких семинара, доста најузорнијих виших средњих школа, граматичко-реторских, са доста домаћих и грчких наставника, учених и чувених. После домаће школе, Которани су ишли на више студије, понеки, ваљда, и на универзитет. У XV и XVI веку највише одлазе да студирају на универзитет у Падови и Болоњи. Поред домаћих школованих људи, ту су и странци, нотари, лекари, апотекари, наставници. Они су претече хуманизма код нас. Међу которским свештенством, манастирским и световним, било је учених људи, не само школованих. У време Вите, у току дванаест година, помиње се око 60 свештеника (46 каноника и презвитера, 14 ђаконa и 4 архиђаконa), без монаха-редовника. Од 1326—52. године изређало се девет бискупа. И међу Витиним фрањевцима било је и школованих и учених; о томе сведоче фра Симон, фра Адам и фра Гргур Которанин, нешто старији савременици Вите, а исто тако и међу доминиканцима. Њихови манастири имали су поседе, приходе и повластице; тако су они могли да развијају своју

делатност и на културном пољу. Имали су и своје библиотеке.

Фрањевачка библиотека у доба Вите имала је доста рукописних латинских књига из теологије, филозофије, канонског права итд., имала је и класичне писце, Овидија и друге. Помиње се и једна србуља (*Liber serbulie*). Фратри овога манастира одржавали су живе везе са Зетом и Рашком. С правом се може претпостављати да је богата библиотека Мале браће на Гурдићу — богата за оно време и за ово место — имала међу латинским рукописним књигама и нешто српских ћирилских књига и књига словенских (српскохрватских) писаних Ћириловом глагољицом. У првој половини XV века помиње се глагољашки поп на Тројици, крај Котора. „С југа“ — каже Бранко Водник — „допираше стари глаголизам преко старе Дукље, данашње Црне Горе и Херцеговине, у Босну и јужну Далмацију, гдје га већ у XI и XII столећу почело потискивати ћирилско писмо.“ Зета је била „расадник глаголице“ — каже Јагић. „Глаголица је најпре“ — каже Павле Поповић — „суверено владала у нашој књижевности. На Приморју... буква је само глагољска. У Зети исти случај; очувани одломак глагољског пракса-апостола (Михановићев) постао је у овој покрајини; оригинал *Живота св. Владимира* и Дукљанинов *Летопис*, претпоставља се, писани су такође глагољицом.“

*
* *
*

У овој културно дозрелој средини, с богатом културном традицијом, заогњиштеној на слојевима неколике старе цивилизације, узрастао је Вита, неимар Високих Дечана. И упутио се на Дечанску Бистрицу кад је дозрео за велико дело.

1.

ИЗ ЖИВОТА НЕИМАРА ВИТЕ

Неимар Високих Дечана потписао је своје дело. Да то није учинио, данас се уопште не би знало ко је градитељ тог знаменитог споменика, као што се не зна ко су били неимари многобројних наших грађевина средњег века. Натпис на Дечанима каже да је цркву сазидао „*Фрад Вита, мали брат, протомајстор из Котора, града краљева*“. То је све што се досад знало о Вити. Дечански старосрпски натпис, који је уклесан ћирилицом по налогу самог фра Вите, био је у току шест векова једини познати докуменат о неимару Високих Дечана.

У најстаријим сачуваним споменицима которским писаним 1326—37: године, за време подизања Дечана, открили смо неимара Виту у личности презвитера Вите Трифунова Чуча, опата которске цркве св. Марије на Гурдићу и старатеља манастира св. Фрање на Гурдићу, задужбине Јелене Уроша I Немањића. Оба та храма држали су фрањевци — Мала браћа которска. Да је то фра Вита неимар Дечана, осветлиће се у даљем излагању низом непобитних доказа и убедљивих околности. Тако из најверодостојнијег извора сазнајемо понешто из живота овог нашег великог неимара, као што смо сазнали и о његовом савременику Обраду Десиславину, о мајсторима његове де-

ДЕЧАНИ — КОНСОЛА УНУТРАШЊИХ ВРАТА

Снимак Републичког завода за заштиту споменика културе — Београд

чанске екипе, о грчким сликарима из Котора, учитељима и сарадницима дечанског сликара Срђа, о бројним мајсторима-златарима, о лекарима и апотекарима најстарије српске апотеке, о наставницима најстарије српске средње школе, о Душановом прото-вестијару Грубу, о Новаку ковачу из народне поезије итд.

Фра Виту можемо пратити само од 1326. до 1337. године, јер су то једина сачувана годишта которских списа из XIV века, до 1395; то су и најстарији сачувани списи которски. Тако не можемо да знамо кад је Вита ступио у јавни живот и кад је умро. Сачувани су само судско-нотарски списи, најкраћи подаци искључиво о оним случајевима који су, по прописима Которског статута, долазили пред суд на озваничење или решење. Списе сачињавају највише признанице, купопродајни и миразни уговори, уговори о ступању у службу и на занат, о узимању земље на обраду и куће у најам, затим тестаменти, жалбе и судске пресуде о споровима и слично. То су мала растурена зрнца мозаика, помоћу којих се брижљивим прикупљањем и проучавањем може ипак реконструисати слика привредног, културног и социјалног живота Котора Витина доба. Можемо бити врло задовољни што се и толико сачувало. Од списа из XIV века не може се више ни очекивати. Важно је да знамо ко је фра Вита, да знамо нешто о његовом животу, о његовом пореклу и широј породици, о његовим сарадницима и пријатељима, о његовом друштвеном угледу и односима.

Приказујемо Виту у светлости доста оскудних али нових архивских података. Идемо хронолошки, да би се лакше пратило кретање неимара Дечана. У начину излагања придржавали смо се углавном извора, у намери да бар местимично и делимично сачу-

вамо извесни дах времена и извесну драж старине и да се виде сви начини изворног помињања Вите.

Први помен о Вити имамо 10. августа 1326. Михаило Сајин предао је тога дана цело своје имање у руке господина Вите Чуча (Vite Ćutii), ректора цркве св. Марије на Гурдићу, и Груба Паскоја Мартолова, у коме смо открили последњег протовестијара цара Душана, да могу њиме располагати по својој вољи и нахођењу. — Исте године, 3. децембра, дошли су у суд „уважени мужеви“, презвитер Вита, опат Свете Марије на Гурдићу, и презвитер Марин, капелан исте цркве, и поднели на озваничење тестамент Богдана Болинова из Мрчевца (код Превлаке), који је за извршиоце своје последње жеље одредио опата Свете Марије (Виту) и клерика Марина. Он је завештао цркви св. Марије „код моста, односно на Гурдићу“ свој виноград у Костањици (при Рисанском заливу). Тестамент је писан у присуству Гргура Гимановића, судског аудитора, познатог которског изасланика код цара Душана у Приштини; оверили су га Марин Мекша, судија, и мајстор Савин, грађанин-сведок, један од најугледнијих которских златара, који је путовао у Србију и задржавао се тамо. — После шеснаест дана презвитери Јуније и Вита помињу се као извршиоци опоруке Стане удове Дружина. Из тестаментa дознајемо да је Вита Станин „нећак“.

Идуће године, 20. јуна 1327, Никола Маринов Главати, властелин, завештао је манастиру Мале браће у Котору и манастиру Мале браће у Дубровнику неке прилоге; которском бискупу и свештенику Сергију завештао је по 2, а презвитерима Ивану, Бони, Паскоју, Доброславу и Вити по 1 перпер, да се моле за његову душу. — Првога октобра презвитер Вита, опат цркве св. Марије код моста (presbiter Vita, abbas ecclesie sancte Marie de ponte), поднео је суду на

озваничење тестамент Двине, ћерке Радована Прибова, која је завештала виноград сестри Радици, с обавезом да плаћа годишње четири перпера цркви св. Марије код моста (на Гурдићу). — Василије Матијев завештао је 22. октобра да се сахрани без свештеника; оставио је извесне прилоге црквама и свештеницима которским кад се са њих дигне папско искључење; дао је прилоге Малој браћи у Котору и Малој браћи у Бару. Цркви св. Марије на Гурдићу завештао је 7 перпера, да их опат исте цркве (Вита) расподели по свом нахођењу. — Седамнаестог новембра 1327. презвитер Вита, опат цркве св. Марије на Гурдићу, исплатио је млетачком трговцу Марку Квинатавалу 69 перпера за Михаила Пелегрину, угледног которског властелина, као остатак Михаила дуга од 778 перпера италијанском трговцу Амброзију де Барнис из Милана.

Тек после две и по године, 17. априла 1330, Вита се поново помиње у једном архивском документу, чија садржина нема никакве везе са његовим присуством у Котору или одсуством из Котора. Удова Димитрија Саје, Маргарита, затражила је судски да јој извршиоци опоруке њеног мужа, Паскоје Мартолов и презвитер Вита Чучо (de Çuçol), исплате 490 перпера на име њене миразне имовине. Маргарита је ово могла тражити и у случају да су оба извршиоца, и Паскоје и Вита, били одсутни из Котора. Ни за судску одлуку није било потребно њихово присуство у Котору, поготово не присуство обојице.

Из године 1331. имамо свега два-три документа у којима се помиње Вита. Русин брат Шуманов и његов брат Бране узели су на добит 3. августа 1331. од господина Вите Трифунова Чуча (a dompno Vita filio Triphonis Çuçoli) 276 перпера брсковских, тако да две трећине добити припадну њима, а једна тре-

ћина Вити. — После два месеца господин Вита, ректор цркве св. Марије на Гурдићу, Лука Јунијев Болица, Матеј Абрахе и Михаило Спица поднели су суду на законски поступак тестамент Марина Јунијева Болице, которског властелина, као извршиоци његове опоруке. Поред осталог, Марин је оставио 100 перпера за радове у манастиру св. Фрање у Котору, 20 перпера цркви св. Марије на Гурдићу, 30 перпера цркви св. Марије на реци (Шкурди) да се напише један мисал за цркву, 30 перпера за радове у цркви св. Трипуна, а по 10 перпера манастиру Богородице на Ратацу и цркви св. Марије у Улцињу. Затим је завештао 25 перпера своме духовноме оцу презвитеру Вити да се моли за његову душу. — Крајем новембра 1331. господин Вита, опат цркве св. Марије на Гурдићу, изјавио је да му је Радогост Дудеков Шанта подмирио све дугове, с признаницом и без признанице.

У години 1332. имамо нешто више помена о Вити. Као настојатељ (ректор) цркве св. Марије на Гурдићу, Вита је 16. фебруара 1332. zaloжио Паскоју Мартолову неке приходе своје цркве за 60 позајмљених перпера. Почетком јуна исте године Лука Богдана Добренова задужио се код презвитера Вите Чуча, ректора цркве св. Марије на Гурдићу, 700 перпера, велики износ за оно време. — Вита је био извршилац опоруке Обрада Десиславина Гамбе, градитеља познатог сребрног олтара у базилици св. Николе у Барију, поклоне краља Милутина. Господин Вита, ректор цркве св. Марије, Јуније Гамбе и Марин Обрадов Гамбе поднели су суду Обрадов тестамент 8. јуна 1332. Између осталог, Обрад је оставио которском бискупу 2 перпера, презвитеру Вити перпера ... да се моли за његову душу. Помиње најзад да остаје дужан „фра Вити“ (fri Vite) 13 перпера. — Исте године покривена је црква св. Марије на Гурдићу. Као њен

ректор, Вита је 15. новембра zaloжио Марину Мекши приход са црквене земље на Мулу за 50 перпера, у вези са покривањем цркве. По одобрењу збора манастира св. Фрање, нарочито сазваног у вези са том ствари, старатељи (прокуратори) манастира Мале браће, господин Вита, ректор цркве св. Марије на Гурдићу, и Гргур Гимановић продали су 28. новембра 1332. Трифуну Бући једну манастирску земљу с коштањом за 125 перпера.

Крајем јуна 1333. которски грађанин Никола, брат маистра Томе из Ферма, которског наставника и нотара с краја XIII века, завештао је презвитеру Вити, свом духовном оцу, 10 перпера, а исто толико и Малој браћи которској да се моле за његову душу. Тестамент је озваничио Михаило Бућа, судија.

Из 1334. године имамо неколико докумената у којима се помиње Вита. Из њих се види да се крајем те године налазио у Котору. Марин Вракјен, которски властелин, дао је 25. јула озваничену признаницу на 42 перпера која је дуговао презвитеру Вити Чучу. — Презвитер Вита, Василије Салве и његов син Домања, извршиоци опоруке Раде, жене поменутог Василија, поднели су суду 10. октобра тестамент покојне Раде да га он озваничи и објави. Као сведоци при писању тестаментa наведени су презвитер Вита и син покојног маистра Томе из Ферма, Никола, који је носио име свога стрица. — Вита Чучи, опат и ректор цркве св. Марије на Гурдићу (*Ego dompuns Vita Ćutii, abbas et rector ecclesie sancte Marie de Gurgite*), дао је Трифуну Бући 11. новембра 1334. црквену земљу у Могоришу (код Столива) да засади виноград, од кога ће плаћати десети део. Истовремено Бућа је одредио да после његове смрти пола винограда има припасти истој цркви, која ће се молити за његову душу. — Истога дана ту земљу, примљену од госпо-

дина Вите, ректора цркве св. Марије на Гурдићу, Трифун Бућа дао је земљораднику Неноју, посаднику Петра Катене, да засади виноград у наполицу. — Марин Голија и господин Вита Чучи, извршиоци опоруке жене Марина Панчо, ДOME, поднели су суду на оверу њезин тестамент 30. новембра 1334. Дома је завештала презвитеру Вити, своме духовном оцу, 5 перпера, а Малој браћи 16 динара да се моле за њену душу. — Господин Вита, ректор цркве св. Марије на Гурдићу, изјавио је 27. децембра 1334. да је подмирен од Обрада Гамбе и његових синова у свему што су му договали у прошлости. То се свакако односи и на оних 13 перпера које је Обрад навео у свом тестаменту да остаје дужан фра Вити.

Даљи документи сведоче да се Вита налазио у Котору првих и последњих месеци 1335. године. Господин Паскоје Белоши, господин Васо Јанети (свештеници), Грубо Стругоња и Тодор Кутити, извршиоци опоруке Мариславе, жене Николе Криши, продали су 8. марта 1335. господину Вити Чучу (Custii) и Трифуну Бући, извршиоцима опоруке Мартола Јунијева Болице, свештеника, виноград у Тивту од десет квадрањола, по сто лоза, и кућу у винограду за 180 перпера. Ову куповину потврдили су Михаило Бућа, судија, и Тодор Тиге, аудитор. Истога дана господин Вита Чучо (Cusolii) и Трифун Бућа, извршиоци опоруке Мартола Јунијева Болице, даровали су каптолу катедрале св. Трипуна виноград у Тивту који су купили од извршиоца опоруке Мариславе Николе Криши, да се двапут годишње у катедрали држе мисе за душу Мартола Болице и његовог оца, према Мартоловом завештању. — Господин Вита, ректор цркве св. Марије на Гурдићу, и Иван Сланолe поднели су суду 25. маја 1335. тестамент Иванове мајке, Брате, која завештава господину Вити 12 перпера да се моли

за њену душу. Крајем јула 1335. отворен је пред судијама, Трифуном Бућом и Васом Салве, тестамент ДOME, удове Нуца Гони, која је, поред осталог, завештала манастиру Мале браће у Котору новац за 500 миса, да се фратри моле за њену душу, фра Лауренцију, гвардијану Мале браће которске, за 100, а своме духовноме оцу господину Вити за 100 миса. — Као старатељ манастира Мале браће, Вита Чучо (*Vita Cuscolo, procurator conventus fratrum minorum de Catharo*) дао је у име манастира 23. октобра 1335. Братану, нећаку Дене, и његовим наследницима у закуп завазда манастирски виноград у Фашама (Ластва), који је раније припадао Михаилу Грку, да плаћа манастиру три перпера годишње. — Господин Вита Чучо и Марин Голија, извршиоци опоруке ДOME Марина Панча, продали су Медоју Димитријевићу 3. новембра 1335. Домин виноград у Тивту. Истог дана Медоје Димитровић је дао признаницу господину Вити Чучу и Марину Голији на дуг од 38 перпера. Вита Чучо и Марин Голија предали су тада цркви св. Марије на реци три перпера завештана од ДOME. Истовремено су Вита Чучо и Голија предали Доминој кућној помоћници Поници Домину кућу на Шурању, испод куће Милеша мајстора Тодора, коју јој је Дома завештала. — Јуније Соркочевић из Дубровника жалио се которском суду у име Драге пок. Фрања Василијева и њеног сина, 30. новембра 1335, против Раде, жене пок. Драга Василијева, и њених синова што су бесправно присвојили Драгину земљу у Бобовишту (код Превлаке). Михаило Бућа, који је заступао Раду пред судом, доказивао је да је Рада ту земљу добила од цркве св. Марије на Гурдићу, што ће потврдити опат те цркве. Упитан од суда, присутни опат (Вита) одговорио је да је поменута земља припадала његовој цркви, а затим уступљена Драгу, мужу

Раде. Пошто је саслушао доказе Драге и сина јој да је поменута земља била пре тога њихова, доказе господина Вите, опата цркве св. Марије на Гурдићу, да је та земља коју држи Рада припадала цркви, да је црква уступила Ради, што је потврђено и пред которским бискупом, суд је донео пресуду да Рада са синовима и даље поседује поменуту земљу, према прописима Которског статута.

Крајем јануара 1336. Вита Чучо помиње се као извршилац опоруке Нуце Јунија Качића, заједно са Бланом Груба Муси и Братом, женом Богоја. — Средином фебруара Марин Обрада (Десиславина) Гамбе остао је дужан архиђакону Петру Шарани и господину Вити Чучу 40 перпера, с обавезом да их подмири у току три године. После месец дана презвитер Вита Чучо и презвитер Леуне Матијин Баска поднели су суду тестамент Ђорђа Црнели, који је за извршиоце опоруке одредио њих двојицу, Луку Сисоја (Драга) и своју жену Десу. Поред осталих завештања, Црнели је оставио цркви св. Марије на Гурдићу 100 перпера за сакристију и једну кућу на Шурању, у којој је становао Мароје, да се од прихода те куће купује уље за цркву; презвитеру Вити, свом духовном оцу, оставио је 20 перпера да се моли за његову душу. После смрти његове жене, која остаје господар целокупне њихове имовине, један посед у вредности од 500 перпера имао се предати цркви св. Трипуна за душу његових родитеља. Црнели помиње и своју кућу у Брвенику и своја села са посадницима у Тивту (*et sella mea cum villanis*). Тестамент је писао у присуству презвитера Вите. Озваничили су га Трифун Бућа и Марин Голија, судије. Презвитер Вита Чучо, презвитар Леуне и Деса, удова Ђорђа Црнели, показали су 3. децембра 1336. Луки Јакова Бенова (Бенедиктова) поседе у Думидрани (код Превлаке),

Тивту и Грбљу са посадницима који му имају припасти после Десине смрти, према опоруци њенога мужа. Истога дана презвитер Вита Чучо и остали извршиоци тестаментa Ђорђа Црнели предали су цркви св. Марије на Гурдићу најамнину куће на Крепису (Шурању); од тог прихода имала су да горе кандила у тој цркви. Истовремено су презвитер Вита Чучо, презвитер Леуне Баска и Лука Сисоје (Драго) увели у посед винограда на Мулу (према Котору) Десу пок. Ђорђа Црнели. Почетком јула 1336. презвитер Вита Чучо, презвитер Марин Дракић и Нале Профета, извршиоци опоруке Бена Станимира, продали су Блани Драшка Зоје виноград у Могоришу, поред винограда Трифуна Буће, за 100 перпера, са обавезом да плаћа закупнину цркви св. Марије на Гурдићу. Куповину је потврдио Паскоје Мартолов Пасквалић, судија. — Истога месеца господин Вита Чучо и Паскоје Мартолов, извршиоци опоруке Димитрија Сажина, предали су Димитријевој кћери Ради кућу у Котору која је пала у део њеном стрицу Михаилу, земљу у Димидрани с виноградом на поседу цркве св. Марије на Гурдићу, као и део земље у Ластви.

Сачувано је и нешто мало списка из 1337. године. У њима су два документа која се односе на презвитера Виту. Средином фебруара Иван Сланолe дао је озваничену признаницу презвитеру Вити Чучу да му дугује 54 перпера, уз обавезу да тај дуг подмири у току четири године. — После месец дана, 20. марта 1337. презвитер Трифун Маринов Гачула пренео је своје бенефиције (свештеничке приходе) на презвитера Виту Чуча. Истовремено су то учинили Марко Драго и Драго Иванов. (Драго). — Ово је последњи сачувани помен о Вити.

Потребно је указати на оне Витине суграђане који су били у ближим односима с њим. На основу тога можемо унеколико сазнати о његовим друштвеним односима и друштвеном угледу, као и о неким личностима које су му отварале пут ка унутрашњости државе и ка владару, прво ка краљу Милутину, а затим ка Стевану Дечанском и Душану. То су Трифун Михаилов Бућа, дипломата Милутина и Дечанског, затим државни судија, један од најугледнијих, најјачих и најутицајнијих привредника у држави, који је одржавао живе везе са двором и рудним тржиштима Србије; Михаило Петров Бућа, брат протовестијара Николе, који се истицао у свим функцијама унутрашњег живота свога града, у дипломатији и привреди земље, не мање него Трифун Бућа. Паскоје Мартолов Пасквалић, један од најугледнијих грађана Котора, који је више пута бирао за годишњег судију, исто као и Трифун и Михаило Бућа, јак привредник; Грубо Паскоја Мартолова, који је био државни цариник заједно са Николом Бућом за време младога Душана, а затим Душанов протовестијар после Николе Буће. У тај круг најугледније которске властеле спадају Григорије Гимановић, доцније изасланик код цара Душана, Марин Мекша, Михаило Пелегрин, Лука Јунијев Болица, његов брат Марин, Никола Маринов Главати, Марин Голија и Марин Вракјен. Они су играли видне улоге у животу роднога града у време Вите, организовали пословну мрежу по целој држави, повезали се са Дубровником и Задром, са Млецима, Фиренцом, Миланом, Анконом, а нарочито са градовима јужне Италије.

Остали Которани чије је пријатељство, уважавање и поверење уживао Вита били су Ђорђе Црнели, члан которских колонија у рудним тржиштима

Зете и Рашке; Михаило Спица и Матеј Абрахе, закупници сребра и бакра у Брскову; Радогост Дудиков Шанта, сродник Мирослава из Рудника, судруг Трифуна Буће и Ђорђа Црнели у унутрашњој трговини земље; Радован Прибов, судруг Томе и Патра Бугона, поседника кућа и имања у Руднику, Брвенику, Брскову и Пећи, финансијера краљевског двора и трговаца за рачун двора; Лука Богдана Добренова, судруг Трифуна Буће и златара Радоја; Медоје Шujiћ, судруг најистакнутијих которских златара, Савина и Радоја, који је за рачун друштва путовао у Србију; каменорезац Богдан, који је, врло вероватно, био учесник Витине дечанске екипе приморских мајстора.

Нарочито треба истаћи пријатељство Вите са Обрадом Десиславиним Гамбом, градитељем сребрног олтарa у Барију, поклoна краља Милутина, и пријатељство са Обрадовим синовима. Обрад Десиславин, кога краљ Милутин сматра човеком „верним и поузданим“, утирао је пут фра Вити од Гурдића ка Дечанској Бистрици.

Вита Трифунов Чучо, опат Богородичине цркве на Гурдићу, преживео је 1337. годину. Кад је умро, не може се знати, јер недостају даљи списи писани у његово време. Ако је умро у Котору, као што се може са доста разлога претпостављати, онда је сахрањен у цркви Богородице на Гурдићу, или у цркви св. Фрање, самостану Мале браће на Гурдићу, задужбини Немањића.

2.

ПОРОДИЦА

Отац презвитера Вите, опата цркве св. Марије на Гурдићу, звао се Трифун Чучо. Као што смо видели, он се помиње 3. августа 1331. као Витин отац

(Vita filius Triphonis Çuçolo). После тога помиње се само једанпут, као покојни. Он је умро свакако пре 1326. године, јер се не помиње у годинама 1326—31, а списи из доба његова живота нису сачувани.

Вита је имао сестру која се звала Јака. Брацен Петра Милкова ступио је у брак с Јаком, ћерком покојнога Трифуна Чуча (cum Jache filia quondam Triphonis de Çuçolo) 16. фебруара 1333; добио је у мираз 60 перпера. Брак се склапао пред црквеним властима, о чему нема података. Миразни уговор склапао се пред судом, по прописима которског Статута, јер ако жена умре без порода, њена миразна имовина враћа се родбини, а у случају преудаје, жена је после смрти свога првога мужа могла понети у мираз другом мужу само своју миразну имовину. О Витиној сестри и њеном мужу нема више помена.

Почетком јануара 1333. помиње се Босе покојнога Вите Чуча (ego Bose filia quondam Viti Çuçoli). Она је продала Нуцију Гиле за 50 млетачких перпера половину своје куће у Котору, која се налазила поред куће Петра Гости, изнад куће цркве св. Трифуна, у којој је радио Франце, и изнад куће Николе Гости.

У Котору је био обичај да се сину даје име деде или стрица. На основу тога може се с правом претпоставити да је Босе Вите Чуча била презвитеру Вити Трифуновом сестра од стрица. Много мање је вероватно да је Босе била његова рођена сестра; односно да је нотар погрешно увео „покојног Виту“ место покојног Трифуна. То се не може проверити, јер се Босе више не помиње у сачуваним которским списима. Сви су изгледи, дакле, да је фра Вита понео име свога стрица, према тадашњем обичају.

Видели смо да је Вита имао једну тетку или ујну. То је Стана Дружинова, која је умрла де-

цембра 1326. Својим тестаментом одредила је за извршиоца своје последње жеље презвитера Виту, „свога нећака“ (nepotem meum). Другом свом нећаку, Лауренцију, завештала је половину куће у Котору, а кћери Брати своје дионице земље у Грбљу. Писању тестаamenta присуствовао је каменорезац Богдан, позван да буде сведок као пријатељ породице. На основу ових података не може се знати да ли је Вита био сестрић или братанац Стане Дружинове. Мало је вероватно да је био њен синовац, односно да је Дружин био брат Трифуна Чуча. Станин нећак Лауренције био је, по свој прилици, Витин брат од тетке или од ујака; мало је вероватно да је био Витин брат. Брата Станина, дакле, била је блиска рођака Витина. Једна Брата била је удата за клесара и грађевинара Марина Дубровчанина, настањеног у Котору, учесника Витине дечанске екипе. То име било је тада распрострањено, зато се не може установити која је Брата била Станина кћи. Клесар Богдан, који се нашао крај болесничке постеље Стане Дружинове, можда је био Витин сарадник.

Тих година помињу се још два Витина рођака. Павле Чучо (Çuçolo) наводи се као власник једног земљишта на Крепису, у Котору, поред куће Петра Гости и земљишта Брате, удове Трифуна Вали, и њених синова, које је продала архиђакону Петру Шаранију (1327). Павле Чучо могао је бити брат или братанац Босе Чучо, судећи по њиховом имању, које се налазило у суседству Петра Гости, подељено између њих као наследника. — Медоје Чучо (Medoje de Çaçuli) подмирио је августа 1334. Медоја Шујића, који нам је познат као златар и судруг златара Радоја. Сматрамо да је овде омашком нотара уведено „Чачул“ место Чучул или Чучол.

После сто година јавља се још један Чучо. Никола Радинов Чучо (Nicolaus Radini Čučol), пуномоћник своје жене Иване, уступио је јула 1444. Петру Лардеу, крзнару, своје право наплате признанице на 10 перпера которских, које му је дуговала Рада удова Радослава „епископова“ (или бискупова). После две године Никола Радинов Чучо (Čučol) из Котора, становник Транија (јужна Италија), опуномоћио је Љепоја Бубанића, Которанина, да управља његовом кућом, виноградом и осталом имовином у Котору и околини. Пуномоћје су потврдили Марин Бућа — протовестијар (син протовестијара Ивана Петра Николина), судија, и Иван Маринов Бисте, аудитор.

3.

ЛИЧНО И ПОРОДИЧНО ИМЕ

Име *Вита* уобичајено је код Словена. Од њега су изведени многи облици имена, као Витан, Витац, Витас, Витко, Витче, Витача, Витул, Витоје, Витослав, Витомир, Витовит, Виталије итд. Од задарског кнеза Витаче, средина XI, до српског челника Витана, средина XIV века; или од руског кнеза Витовита, који је за првог кијевског митрополита довео дечанског игумана Григорија Цамблака, па до славонског бана Чеха Јана Витовца, средина XV века, безброј је имењака неимара Дечана.

Ово име прешло је из народа у календар преко св. Вите, а из календара ширило се у народу. Св. Вита живео је у доба цара Диоклецијана (284—305). Као млади хришћанин био је прогоњен. По легенди је прошао многе земље, ширио хришћанство и чудотворно лечио; поднео је страшна мучења, Диоклецијан га је позвао к себи да из његовог сина отера

зле духове. Отуда се у медицини „младићка болест“ назива болешћу св. Вите (*chorea sancti Viti*), а у народу „видовица“. Култ овога свеца био је распрострањен у средњем веку. Цркве св. Вите на обали Преспанског језера и у Задру, као и знаменита катедрала св. Вите на Храдчанима у Прагу припадају средњем веку. Црква св. Вида на Крку помиње се у повељи Стевана Првовенчаног католичком манастиру Богородице на Мљету писаној 1222. године. Црква св. Вите у Ластви бококоторској на Оштром брду (данас Свети Вид) помиње се 1327. а црква св. Вите у Котору 1526. године. Многа брда добила су називе по црквама посвећеним томе свецу, подигнутим на њима, као што су Свети Вит на Пагу, на Крку, на Брачу, и Свети Вит (Сутвид) у околини Дубровника. По храмовима посвећеним овом свецу многи градови добили су његово име, у Италији, Француској, Западној Немачкој и Аустрији, у Југославији (Сан Вито, Сен Вит, Санкт Вит, Санкт Вајт, Свети Вид). Највише их је у Италији, од Сардиније, преко околине Бриндизија, Рима, Анконе и Венеције, до Удина. У близини Љубљане налазе се два Света Вида. Код Светог Вида у Корушкој налази се лековити извор Свети Вита, познат под тим именом још у доба Римљана. Ријека се у стара времена звала Витополис, затим Фанум санкти Вити. У которским споменицима помиње се као Фиуме де санто Вито (1593), јер се писало на италијанском језику. Можда се Вид код Габеле крај Неретве, познато место у доба Римљана, називало Свети Вита, као и грчко острво Видо крај Крфа. — На дан св. Вите, на Видовдан, одиграла се битка на Косову (1389). У нашем народу и данас се каже за два узастопна свеца: „Јелисије просо сије, иде Виде да обиде“.

Витино име било је распрострањено у Приморју, старој Зети, средњовековној Србији и Босни, као и у другим југословенским земљама, било у облику Вита, Вит или Вид. Исто тако и женско име Вито-слава (доцније Видослава). Да је то наше народно име, потребно је указати ради порекла фра Вите Которанина, неимара Дечана, и ради разбијања неких неоправданих сумњи у његово которско порекло. У доба фра Вите помињу се (1326—37) Которани: Вита Петра Витина, син которског нотара (Которанина), Вита Бугон, син Богдане, који је имао своје поседе у Брскову, Пећи и Брвенику, Вита Пима, властелин зетског порекла, Вита Бенџов Бисте, Вита Радунов, ученик каменоресца Милена, Вита Братуја Шафрановића, Вита Салве, Вита Веселков, Вита Матеја Белорада, Вита Премиловић, итд. Њихови савременици су: Вита из Пераста, синовац Милца, ђакон Вита и Вита Тодоров из Бара, Витал Виталдов из Улциња, Вита Вуков Бобаљевић и Вита Ђорђевић из Дубровника, Вита Дринкаш и Вита Вртоглавић, брат Доброслава, из околине Дубровника. — Вита из Ђеклића пословао је са Котором у доба фра Вите, Витоје из Озринића у доба Новака ковача (1396) и Трифуна Петра Николина Буће, Тврткова протовестијара, а Влатко Витојевић из Цуца у доба мачара Марка, сина Новака ковача (1431). Исте године помиње се Витан Дабишиновић, земљорадник из Кавча у близини Превлаке. Можда је његов потомак Брајко Витановић, православни калуђер (превлачки?) из Кавча, који се помиње 1508. године заједно са братом Боглатом. Тада се помиње Витосава Вукана Николића из Пераста, као и браћа Радич и Милин, синови Гојислава Витића. Облик Видо (*maestro Vido caligier*) пише се у которским споменицима почетком XVII века (1602).

ДЕЧАНИ — ЈЕДНА ОД БРОЈНИХ КОНЗОЛА

Снимак Републичког завода за заштиту споменика културе — Београд

Ово име јавља се и у другим нашим споменицима не само у которским. Године 1124. помињу се у Котору Вита Добрац, Витал Грашана Дерча, а године 1166. которски кнез Вита, свакако Которанин. У једном ћирилском документу из 1253. године помиње се Вита Геталдић Дубровчанин, члан Великог већа. У дубровачким изворима помиње се у доба фра Вите много његових имењака, као Вита Соркочевих, кнез, Вита Глеђевић, свештеник, Вита Климентов Гучећих, цариник цара Душана, Вита Тудешевић, посланик к цару Урошу, Вита Растић, Бачанте, Крушић, Богавчев, Вита син Висине и Миле Витин, каменоресци. Удова Вите Кашице продала је 1319. године свој виноград код Цавтата, који се граничио с виноградом краља Милутина. Вита Босанац продао је у Дубровнику робињу Ивану 1372. године; Вита Данилов из Бањана служио је код дубровачког арцибискупа и побегао од њега са мачем на коњу 1428. године. — У задарским споменицима помињу се Вито Бодричић и Витуле Радованов, градитељ из XIV века, Вито Божичковић, резбар, Вито Јакова Николина, сликар, и Витул Лучић, мачар, из прве половине XV века.

У турским изворима из XV века јављају се у Бјелопавлићима: Витомир син Вите, Хлапен Витојев, Никола Витасов, Витко Угљешин, Влад Витојев, Ђурко Витојев, Средоје Витомиров; у Морачи: Витас Витасов, Витас Вукојев, Радоња Витасов, Брајин Витасов; а у Оногшту: Бјеладин Витанов и Вукша Витанов. Сви су они били савременици, чија су имена истовремено пописана. Тако је и у другим племенима црногорским; то посведочавају и которски писани извори.

Историји су познати Витко логофет Балшића (1373) и Витко војвода деспота Стевана Лазаревића. Надгробни натпис крај манастира Бање (Прибој) из

доба цара Уроша носи име Витославе, ћерке војводе Младена, жене великог жупана Алтомана. У Високим Дечанима сахрањена је 1374. године Витослава Бранка Пећпала, ћи Угљеште Ненадића, сестричина деспота Јована Оливера. У запису манастира Леснова, Оливерове задужбине, помињу се деца ктитора, међу којом и Витослав. За деспота Оливера, пореклом Грка, знамо да се први пут јавља у Зети, где се оженио ћерком једног властелина. Можда су из Зете донесена имена Витослав и Витослава.

Од дечанског камена на коме се потписао фра Вита, мали брат из Котора, до хилендарске књиге из XVI века коју је приложио и написао „с грецкаго на словенски јазик“ отац Виталије; од бројних ћириличких књига на којима се потписао поп Вид Иванов Гојковић из Босне, током своје службе 1751—92. године, па до записа манастира Добриловине на Тари из 1827, обновљеног прилозима које је дао поп Вид из Шаранаца под Дурмитором, и до позива војводе Василија Караџића, Гаврила Шибалије и других дробњачких главара упућеног кнезу Милошу Обреновићу 1837, који је писао исти поп Вид Шаранац, постоји безброј писаних споменика у којима се помиње ово име.

Од овог особног имена изведени су многобројни географски називи у нашој земљи и у другим словенским земљама, почевши од Витиног врха старе Драчевице у области Херцеговог, до Витина врха у Чехословачкој, у околини Карлових Вари. У Србији су три Витовца, три Витковца, Витково, Витановице, Витанце, Витојевац, где је манастир Витовница из доба краља Милутина, Витојевци у Срему са истоименим манастиром; у Македонији Витак, Витаково и Витанци; у Босни Витановци, Витиница и Витаковци. Витаљина је у Конавлима, Витајев до код

Превлаке, Витин до у Грбљу, Витов до у Паштровићима, Витоја у Хотима (стара Зета), Витасов брод на Зети, у Бјелопавлићима, Витасовићи у Пјешивцима, можда по војводи Витку (Витасу), који се доселио из Сенице у доба Ивана Црнојевића. Затим Витовина у Његушима, Витине плоче у Бјелошима крај Цетиња, Витина улица у Доњем крају, при Цетињу, куда се, преко превоја, прелазило из Цетињског поља у котлину Скадарског језера још у доба фра Вите Которанина. „Њено име“ — каже Ердељановић — „несумњиво је српског порекла, начињено од српског имена Вита, које Маретић доводи од пунијег имена Витомир“. И тако даље.

Класична словенска имена у Витиној породици, Вита, Медоје, Радин, Босе, Стана, Брата (Братослава) сведоче да је Вита био Которанин, народног порекла. Судећи по имену, Витин отац, Трифун, рођен је у Котору, и отуда је добио име градског патрона, најчешће име у свим которским породицама, несравњено чешће него игде другде.

И Витино презиме Чучо сведочи да је Вита нашег народног порекла. Из наведених которских извора видели смо да се Витино презиме (или нади-мак) помиње више пута. Очигледно је оно за странца било тешко за изговор и за писање, што је такође доказ да је Вита имао наше презиме. Оно је писано недоследно, са извесним малим разликама. Није чудо — писали су га латински нотари. У току дванаест година Витина живота измењало се у Котору више нотара, од којих су троје били Италијани. Вита се помиње у 42, а његова шира породица у 6 докумената. Витино презиме употребљено је 30 пута. Од тога је написано Чучоло (Cucolo) 15, Чучол

(Џуџол) 3, Чуџи (Џуџи) 4 и Чуџоло (Џуџоло) 8 пута. Нема сумње, у последњем облику нотар је једноставно заборавио да испод другог с стави седиљу, као што ју је, на пример, често заборавио при писању презимена Болица (па би се морало читати Болика), које иначе доследно пише (Bolica), или при писању географског имена Луштица, које треба тако читати и кад је латински написано „Луштика“ (Lustica), јер је нотар пропустио да стави седиљу. Нотарева је погрешка и једанпут употребљени облик Чачуло (место Чучоло), које се у которским списима не јавља нигде више. Према томе, сва четири ова облика, употребљена у 26 случајева, истоветна су. Два преостала облика (Џуџи, Џуџти), употребљена у четири случаја, такође су истоветна са првим; треба их читати Чуџи, као што је нотар и мислио, а не као Чуџи. Све те варијације су потпуно разумљиве, јер није било знака (слова) за глас ч. Напомињемо да се у которским списима из XV века јавља италијанско презиме Цуџоло (Zucholo, Zucheli), презиме дубровачког нотара, које нема никакве везе са которским Чучало, што доказује и италијански начин писања.

Витино презиме, дакле, нотар је писао Чучоло. Латински нотар, Италијан, обичавао је таквим и сличним словенским презименима и именима да дода италијански наставак -ло или -но. Тако, на пример, од Гого правио је и „Гоголо“, а од Гачула — „Гачу-лано“. Према томе, Витино право презиме било је Чучо. Можда се тада изговарало Чучол, као сокол, стол, Чучал (Чучало). Оно је могло постати по особном имену, по надимку, а можда и по месту одакле је био родоначелник породице (јер је на неколико места исписано „де Чучол“).

Нашој историји познат је дукљански кнез Чучимир, син кнеза Хвалимира, из друге половине IX века. У повељи Стевана Првовенчаног манастиру Жичи (са почетка XIII века) помиње се особно мушко име Чуч. У дубровачким изворима помиње се Марин Чучуло (Čučulo), кога дубровачко Мало веће поставља 1312. године за кнеза Дубровачког острвља; а у сплитским изворима помиње се 1372. Јаков син Чуча (Čučii). Стјепан Чучевић из Дабра продао је у Дубровнику 1318. године робину Радост неком италијанском трговцу. Презимена Чучић у Мајинама изнад Будве и Чучуки у Бечини јужно од Будве, врло су стара. Чучуковићи у Боки помињу се током XVI—XVIII века. И данас су честа презимена Чучевић, Чучуловић, Чучак, Чучуковић итд.

Има доста географских имена која су сродна овом презимену. У Србији, на пример, има више оваквих места: Чуча, Чучуло, Чучало, Чучанац и слично.

4.

ВИТИНА РЕЗИДЕНЦИЈА (ОПАТИЈА ФРА ВИТЕ — САМОСТАН МАЛЕ БРАЋЕ)

У току дванаест познатих година (1326—37) Вита је непрекидно био опат цркве св. Марије на Гурдињу. Када је црква саграђена, не може се знати. Помиње се у најстаријим сачуваним судско-нотарским списима которским, истовремено са Витом. Године 1360. била јој је придодата капела св. Луције. Да ли је дотада била само црква или самостан монаха франеваца („првога реда“), или самостан монахиња франевачког реда („други ред“), не може се знати.

Можда је ту био женски самостан, јер су монаси живели у великом самостану св. Фрање од 1286. године; можда је постала самостан тек по припајању цркве св. Луције. Године 1436. помиње се као самостан монахиња-испосница (*conventus feminis heremitis*). Две године доцније Стојна, удова Боже Саветића, завештала је тестаментом по два перпера дому губаваца, болницама (хоспиталима) цркве св. Крижа и цркве св. Духа, „цркви св. Луције, односно калуђерицама-испосницама које ту станују“ и испосницима на Тројици. Да је самостан св. Луције истоветан са самостаном св. Марије на Гурдићу, види се из другог документа писаног јула 1439, у коме се каже да су испосници Св. Тројице, губавци, „калуђерица Свете Марије на Гурдићу“ (*caloierica Sancte Marie de Gurgite*), сиромаси болнице св. Крижа и сиромаси болнице св. Духа примили по два перпера од извршилаца тестаamenta пок. Стојне Божове, које им је она завештала.

Ректор самостана св. Марије и Луције био је 1445. године презвитер Драгоје, чији је претходник био архипрезвитер Никола Драго, из познате властеоске породице которске, као и његов следбеник Драгоје, који се раније помиње као ђакон. Према томе, црква св. Марије могла је бити манастирска и пре прикључења капеле св. Луције, још за време фра Вите. Оба поменута ректора (опата), архипрезвитер Никола и презвитер Драгоје, били су свакако фрањевци, школовани монаси „првога реда“, или световни свештеници фрањевачког „трећег реда“, као и Вита. Зато је презвитер Вита Трифунов Чучо могао бити ректор, односно опат цркве женског самостана, исто као и презвитери Никола и Драгоје. Монахиње-испоснице нису могле вршити никакве јавне послове, као ни њихова опатица уколико су је имале; нису могле

заступати ни интересе свога манастира. Из которског Статута се види да се свештеници нису заклињали пред судом; изузетак представљају опати, јер су они управљали црквеном (манастирском) имовином. Опатице нису то могле никако. За те послове и за вршење богослужења у њиховој цркви постављан је опат. Њега је свакако одређивао манастир св. Фране из редова Мале браће „првог“ или „трећег реда“, вероватно у сагласности са бискупом. Можемо претпоставити да је црква св. Марије на Гурдићу била манастирска црква франјеваца када су се настанили у Котору у другој половини XIII века, и да је то био мушки манастир, а да је Јелена Урошева подигла за њих манастир св. Фране на Гурдићу, изван града.

Крајем XVI века (1583) манастир св. Марије и Луције био је напуштен. Црква је служила до краја XVII века, када је бискуп Марин Драго наредио да се затвори и да се преко ње поставе „ратни објекти“, а да и даље служи за костурницу. Ти „ратни објекти“ су вероватно надограђена утврђења над сводовима градских врата на Гурдићу, испод чијих се високих и масивних сводова данас виде неколико преправљених старих прозора, вероватно остаци фасаде цркве св. Марије.

Да је црква св. Марије на Гурдићу била костурница и у време Вите, сведочи један архивски докуменат из 1335. године. Наиме, Братош из Левање (испод Тројице) уступио је своје рођаку Добročину део своје гробнице у цркви св. Марије на Гурдићу, да се он и његови потомци могу ту сахрањивати.

Ако Богородичина црква св. Марије на Гурдићу није била стална резиденција Вите, онда је то био манастир св. Фране на Гурдићу, самостан Мале бра-

ће, изван градских зидина, одмах испред јужних градских врата, на која се улазило преко покретног моста. Манастир је саградила 1286. године краљица Јелена Урошева, која је у име свога сина краља Милутина управљала Зетом. Црква је свакако била живописана. У то време био је на гласу сликар Никола Грк, настањен у Котору. Поред добрих которских грчких сликара Јелена свакако није оставила своју задужбину без живописа. Јелена је подигла самостан за фрањевце јер су били без самостана. Уколико је њихов самостан у почетку био при цркви св. Марије на Гурдићу, он им је био врло тесан; у њему се нису могли развијати. Њихова појава у Котору везује се за 1265. годину, кад им је Богдан Драгов звани Склепо поклонио за становање кућу на Шурању, испред градских врата на Гурдићу.

Уз самостанску цркву св. Фрање налазила се у доба Вите и црква св. Катарине. Подигао ју је Павле Болија, которски грађанин, чији се син Јакша помиње 1327. године. Оправљана је 1397. Михаило Бућа подигао је 1336. године цркву на Пучу и погодио се с мајсторима да буде истоветна са црквом св. Катарине на Гурдићу. Можемо претпоставити да је била узорно саграђена када је богатом Михаилу Бући послужила за углед.

У манастиру св. Фрање на Гурдићу отворена је прва которска библиотека за коју се зна из которских извора. Можемо рећи да је то једна од првих хуманистичких библиотека у нашој земљи. Бискуп Мелицијака завештао је Малој браћи на Гурдићу (1327) Библију, Моналдијев зборник и све своје књиге (omnes libros), с препоруком да буде сахрањен у манастиру св. Фрање, и да фратри те књиге не смеју односити никуд из Котора. Вероватно је Мелицијака припадао фрањевачком реду, пре као члан трећег

реда него као редовник, иначе би одредио да се сачува у катедрали св. Трипуна. Он је био учен човек, писац, и вероватно је имао своју малу библиотеку. — Иван Главати завештао је 1332. фра Лауренцију, гвардијану манастира св. Фрање, 20 перпера за набавку бревијара а у исто време је Грубо Урси завештао бревијар свештенику Паскоју Белошу, Марин Јунијев Болица цркви св. Марије на реци 30 перпера за писање мисала, а Јелена, кћи Медоша Драга, написала је тестамент на бамбусу. — Године 1400. умро је фра Петар Гизда, гвардијан Мале браће. У његовој ћелији пописана је цела библиотека, 47 рукописних књига — 14 из манастирске библиотеке и 33 његове. Да поменемо само неколике које је могао читати фра Вита, неимар Дечана. *Liber Ovidii Methamorphoseos*, *Liber Lucani*, *Erunt Signa in sole et luna*, *Liber qui incipit: Carissimus frater noster*, *Liber qui incipit: Andreas frater...* Међу Гиздиним књигама налазиле су се: *Liber expositionum vocabularum*, *Liber de papiro Signa Solis et lunae*, *Liber Paladii de agricultura*, *Legenda beati Francisci*, *Liber speculi fratrum minorum*, *Liber papiri voraginis dominicanis*, *Liber fratris Bonaventure*, *Liber nomine Caura*, *Liber Testamenti novi...*

По налогу млетачких власти, самостан св. Фрање је порушен 1657. године, са обе цркве, да се Турци, који су опседали Котор, не би дограбили самостана као тврђаве. Нови самостан св. Фрање подигнут је 1668. у граду, у истом реду и у непосредној близини цркве св. Марије на Гурдићу. Самостан је опустео, али самостанска зграда је сачувана; црква је у рушевинама, а зидови су без крова. На врху црквене фасаде узидано је старо распеће, уметнички вајарски рад, по свој прилици пренесен из цркве старог самостана, Јеленине задужбине. Натпис са старе цр-

кве није пренесен, као ни онај са задужбине Николе Буђе. Није пронађен ни приликом откопавања темеља. Он је свакако постојао. Јелена је свакако поред свога имена и имена свога мужа дала уклесати и име владајућег краља, свога сина Милутина, као и на осталим задужбинама које је оправила или подигла. Изгледа да Млечићи овде нису подносили имена српских владара, припадника источног обреда, ни Милутина на цркви св. Фрање, ни Душана на цркви св. Николе. У то време, 1685. године, уништен је натпис на сребрном олтару базилике св. Николе у Барију, богатом поклону краља Милутина, са његовим именом, иако базилика није била угрожена од Турака. То је доба католичке реакције. Намећу се још две чињенице. Одмах по уласку у Котор (1420) Млечићи су уклонили из ризнице катедрале св. Трипуна све оригиналне повеље српских владара и склонили их у Млетке. Године 1616. штампан је у Млечима Которски статут; из њега су избрисана имена Немањића и српских краљева који се наводе у рукопису.

О изгледу цркве св. Фрање није се досад ништа знало. Пре неколико година откопани су њени темељи и темељи цркве св. Катарине, као и гробнице обе цркве. Црква св. Фрање била је велика, са правоугаоном олтарском апсидом. Обе цркве биле су поплочане надгробним плочама од белог и црвеног камена, на којима су израђени грбови властеле и амблеми занатлија, са именима или без имена. Гробови су из XIV—XVII века. У олтару, храму и припрати леже, поред властеле, и многе занатлије, са класичним словенским именима. Од Витиних савременика откопана су два гроба — Миха Спице, трговца брсковским сребром и бакром, и Драга Василијева Драга, који је умро 1372. Из архивских података сазнајемо да су

ту сахрањена још два Витина савременика — бискуп Дарша Мелицијака, Рашанин, и Иван Маринов Главати (1332), који је са Трифуном Бућом и Томом Бугоном трговао бакром из српских рудника и завештао манастиру 200 перпера за радове, 300 за мисе, 100 Малој браћи и 20 за бревијар фра Лауренцију, гвардијану.

Ту, на Гурдићу, у самостану св. Фрање и цркви (самостану) Богородице, око 100 корака размака, франџевци су били усредсредили свој духовни живот и културну делатност. Без сумње је то био и центар њиховог верског мисионарства не само за Зетско приморје него и за унутрашњост земље. Из тога средишта изашао је фра Гргур, који је преговарао с краљем Милутином о црквеној унији (1308). Није он био једини који је одатле покушавао да шири католичанство и који је преговарао са врховима српске државе и врховима српске цркве. Јер то је био домаћи унутрашњи проблем, чије се решење стално намењало.

Из тога средишта изашао је и фра Вита. Уколико се и он руководио идејом уједињења западне и источне цркве у земљи, та идеја, за коју су се залагали с времена на време и српски владари, није га отуђила од народа, бар не источних вероисповеданика.

Историја манастира Мале браће у Котору тесно је везана за живот и рад неимара Дечана, а унеколико и за Немањиће, нарочито за краљицу Јелену, ктиторку манастира и добротворку Мале браће.

Као сувладарка синова Драгутина и Милутина, Јелена је преко тридесет година управљала Травунијом и Зетом, са Приморјем од Дубровника до Бојане, крајевима на горњем Лиму, око Плава, и кра-

јевима око горњег Ибра, где је имала свој двор у Брњацима. Отуда њена титула: „Краљица Србије, Дукље, Албаније, Далмације и Приморја“. Имала је двор и у Требињу, на домаху Дубровника и Стона, а вероватно и у Котору или негде од Котора до Бара. Католикиња, она је била душом везана за Зетско приморје, где је подигла, обновила или даровала низ црква и манастира. Успомена на њу и данас је жива у народу ових крајева — у причи и у легенди. Њен утицај у Зети био је велик. Била је врло утицајна и на двору својих синова, све до своје смрти (1314), и врло активна у помагању и подизању црква, уметности, у ширењу књиге, у пропагирању западне културе и западног црквеног обреда. Стајала је у преписци с папом; он се заузимао за њу, а она за уједињење црква.

Францускиња од династије Анжујаца, она је била културна жена. Њу је добро познавао архиепископ Данило II и написао њен животопис пун похвала. „Била је“ — каже он — „украшена сваком врлином; познавајући све књиге, била је готова да одговори свакоме ко је пита. Све што је на потребу светим црквама и манастирима нештедице даваше, састављајући божанствене књиге у свом дому и одлично пишући, а исто тако свештене сасуде, златне и сребрне, украшене драгоценим бисером и скупocenim камењем... Заповеди у целој својој области сабрати кћери сиротих родитеља, и њих хранећи, у свом дому обучавахе сваком добром реду и ручном раду... На место обучених узимала је друге. И тако редом“.

Јелена је била нарочито наклоњена фрањевцима, који су се појавили у Зетском приморју први пут у њено време. Подигла је и за њих неколико манастира — св. Николе у Бару, св. Марка у Улцињу, св. Марије у Скадру, а први и најважнији манастир св.

Фрање у Котору. У свим тим местима она је повре-
мено боравила. Зна се за њен боравак у Котору
1305. године.

Јелена је подизала и оправљала и православне
манастире. У Стону је — како каже Фарлати — са-
градила (обновила) манастир св. Василија. То је Бого-
родичина црква из IX века, која је до расцепа цркве
(1054) служила „јединственој хришћанској заједни-
ци“, затим глагољашима, а крајем XII века право-
славним монасима реда св. Василија, којима је за-
хумски кнез Мирослав, Немањин брат, саградио ма-
настир, одређен (1219) од архиепископа Саве Нема-
њића за седиште хумског епископа. Пошто је Душан
уступио Стон Дубровнику (1333), православни монаси
су се повукли, а манастир су преузели фрањевци.
Предање каже да је Јелена подигла манастир Лесково
у Љешкопољу (Зета). Њена главна задужбина је
манастир Градац на горњем Ибру. Градили су га при-
морски мајстори, међу којима је морало бити и Ко-
торана.

Са својим синовима Драгутином и Милутином
Јелена је обновила (1290) манастир св. Срђа и Вакха
на Бојани, о чему сведочи и сачувани натпис. Њега
је из темеља обновио Милутин (1318). Настањен је био
бенедиктинцима, чији је опат присуствовао осве-
ћењу которске катедрале 1166. године. Богато је об-
дарила поседима познати бенедиктински манастир
Богородице ратачке крај Бара; те поседе потврдио
је Милутин повељом издатом у Котору (1305. или
1307), у присуству барског арцибискупа, которског би-
скупа, зетског епископа и хумског богомилског ђеда.
Подложила је извесне поседе манастиру св. Николе
на Врањини, доцније столици зетског метрополита,
пренесеној са Превлаке. Даровала је скупоцени крст
Сопоћанима и скупоцену икону базилици св. Николе

у Барију, на којој су уписана и имена њених синова. Заједно с Милутином, богато је обдарила манастир св. Катарине у Синаји и српске калуђере који су се тамо налазили. Тако је допринела да се оснажи и одржи све до почетка XIX века та удаљена експози-тура српског књижевног стваралаштва, у којој се чува глагољски псалтир македонске охридске школе из X или почетка XI века и многе рукописне књиге српских црквених писаца, од којих познатог попа Јована Си-најског из XIV века, посредника између српске и руске књижевности. Јелена је обновила и град Дри-васт, порушен најездом Монгола. По Орбинију, обно-вила је и градске зидине Бара. Помагала је своје задужбине, манастире Мале браће у Котору и Бару, и дала извесне повластице барској породици Жаре-тић, којој је припадао и Марин Петров, архиђакон, доцније надбискуп (1301—7), једно време Јеленин канцелар и њен посланик код папе (1291).

Јелена се у старости замонашила у манастиру св. Николе у Скадру, за који се не зна да ли је при-падао источном или западном црквеном обреду, јер је у Скадру постојао и православни манастир св. Петра, као у Улцињу св. Михаила. Сахрањена је у манастиру Градцу, по православном обреду, уз чинодејствовање архиепископа Саве III и епископа Данила, њеног биографа. На њеном гробу измирили су се њени синови, и састале се њихове жене Симонида и Ката-лена, представнице источног и западног утицаја у кући Немањића. Ускоро после тога српска црква про-гласила је Јелену за светитељку. По мишљењу исто-ричара остаје неизвесно да ли је Јелена после удаје прешла на православље или тек кад се замонашила, или је до смрти остала католикиња (против чега гово-ри њена сахрана по православном обреду). Без обзира на то, Јелена је у души остала добра католикиња све

до гроба. Њезин лик сачуван је на фрескама у Сопоћанима и Градцу.

Западна култура и западна оријентација краљице Јелене утицале су на српску архитектуру њеног доба. „Више од пола века — каже један наш историчар архитектуре — ова краљица утиче на архитектуру свога мужа (Сопоћани) и својих синова, Драгутина (Ариље и Ђурђеви Ступови код Раса) и Милутина (Бањска), дајући сама пример на својој задужбини (Градаци)“.

Јелена је више пута боравила у Котору, у то нема сумње. Она се интересовала за своју которску задужбину. Вита је имао прилике да је упозна. Она му је отварала пут ка унутрашњости земље — пут ка Дечанској Бистрици.

5.

ОТВОРЕНИ ПУТ КА ДЕЧАНИМА

Појава фра Вите на Дечанској Бистрици није свакоме довољно јасна. Како то да фрањевац гради храм источнога обреда у непосредној близини седишта православне ерхиепископије, у сарадњи с православним архиепископом? То изгледа мало чудно и необично ако се пренебегну извесне историјске чињенице. Зар средњовековни српски владари нису обнављали и помагали католичке цркве и манастире у приморју и у Витином завичају? Зар фра Вита није могао имати иста осећања према своме народу и исте обавезе према својој земљи као и Никола Бућа или као архиепископ Данило?

Јужнословенски народи потпали су под два културна утицаја, јелински и романски, према домаху два велика културна средишта — Цариграда и Рима. Ср-

пске источне и средишне области биле су под источним утицајем, а приморске под западним. После расцепа хришћанске цркве (1054), према тим утицајним сферама, вршено је опредељивање за један или други обред. Али ако се догодио расцеп у црквеној организацији, и ако су постале две цркве, нису постала два народа.

У VIII веку помињу се грчке епископије у Бару, Улцињу, Дукљи, Скадру, Дривасту, Пилоту и Љешу, које су припадале митрополији у Драчу, а одмах после расцепа цркве помиње се (1067) католичка архиепископија у Бару, за владавине зетског краља Михаила. Которска бискупија била је потчињена архиепископији у Барију (1089—1328). Средином XI века, Зета постаје најбунтовнија српска покрајина желећи ослобођење од византијске власти. Својом упорном борбом извојевала је слободу. У тој борби ослањала се на Запад, на западну цркву, којој су тиме отворана врата за ширење у Зети, јер је од свих наших покрајина Зета прва успоставила јаче везе са Римом. Михаилo је добио краљевску круну од папе. Његов син Бодин оженио се католикињом из Барија. Ослањајући се на Запад, проширио је своју власт и на остале српске земље. „У време дукљанских краљева латинска црква је имала у Јадранском приморју сву моћ у рукама“ — каже Жиречек. То не треба да нас чуди, јер је у првом крсташком рату (1095—9) римска црква освојила велико подручје источне цркве, јерусалимска и антиохијска патријаршија су подређене папи. Велики жупан Урош I, владар Рашке, удао је своју кћер Јелену (око 1130) за угарског престолонаследника, доцније краља Белу Слепог. Његов син Деса, као господар Зете, Требиња и Захумља подложио је (1151) острво Мљет манастиру св. Марије на брду Гаргано у Италији; као велики жупан Рашке

удао је своју кћер за сина млетачког дужда Витала II Микајелија.

Рођен у Зети, у граду Рибници, Немања је прво крштен по западном обреду. Значи, његовом оцу, припаднику источне вероисповести, било је то свеједно. У Зети су биле две равноправне цркве. Сви Немањића владари, који су као наследници добијали Зету на управу, били су од младости упознати са том стварношћу. Они нису предузимали ништа против католичке цркве у земљи; напротив, били су јој наклоњени. Државни интереси захтевали су пуну сносљивост. И владари су спроводили државну политику, водећи рачуна о утицају западне цркве у међународним односима. Немања је слао поклоне цркви св. Петра у Риму и црква св. Николе у Барију, по казивању његовог сина Стевана Првовенчаног. — Вукан је на великом сабору у Бару (1199), у присуству изасланика папе Иноћентија III, с којим је био у даљем сродству по жени, извршио извесну организацију католичке цркве у Зети; а када је, помоћу угарске војске, свргао с престола свога брата (1202), признао је папску супремацију и огласио католичку веру за државну. Његов син Ђорђе, управник Зете, заклео се на верност млетачком дужду (1208).

Четвртим крсташким ратом срушено је византијско и основано ново латинско царство са седиштем у Цариграду (1204). На патријаршијски престо цариградски засео је Млечанин Моразини, проглашен за врховног старешину источне цркве, подложене папи. У Светој Софији у Цариграду служено је по римокатоличком обреду. Католичко свештенство посвојило је многобројне цркве и манастире у Византији, у Цариграду, Атини, Солуну... У Грчкој су никле католичке бискупије. Чак и у Светој Гори било је манастира који су признали папу за врховног црквеног

поглавара. Папа шаље једног кардинала у Русију да преговара о унији, другога у Никеју да преговара с царем Теодором Ласкарисом. Западни утицај распросто се по целом Балкану. Бугарски владалац крунише се круном из Рима. Дубровник признаје власт Млетака (1205).

Стеван Првовенчани оженио се католикињом Аном, унуком млетачког дужда Енрика Дандола, једног од твораца цариградског латинског царства. Стеван је уверавао папу о својој привржености римској цркви. Од папе је добио краљевску круну, којом се овенчао 1217. док је с друге стране, помоћу брата Саве, добио од Грка самосталност православне цркве. Његов син Радослав оженио се (1221) Францускињом из Лила, ћерком стрица латинског цара Роберта Куртнејског; тада је као наследник управљао Зетом. И трећи син Немањин, архиепископ Сава, одржавао је дипломатске везе са Римом. Доментијан пише да је Сава послао у Рим епископа Методија, свог ученика, „ка прехвалним апостолима Петру и Павлу и ка великом сапрестолнику светих, папи велике римске државе“, коме је послао посланицу и тражио апостолски благослов за своје „отачанство“ и краљевску круну „да крунише свога брата на краљевство по првом отачанству краљевства њихова, у коме се и отац њихов роди...у месту званом Диоклитија, које се зове велико краљевство од почетка“. Том приликом послао је по Методију „светима на похвалу многочасно кандило састављено богомисленим разумом и пресветлом маштом извајано, и прекрасним бојама изумљено, које и до данас стоји код гроба прехвалних апостола Петра и Павла“. На повратку из Никеје (1219) архиепископ Сава је одсео у Солуну у католичком манастиру Филокалу. Кад се враћао са свога

другога путовања по Истоку, Сава је одсео у Цариграду у манастиру бенедиктинаца из Монте Касина.

Краљ Урош I, син Првовенчаног и католикиње Ане, оженио се католикињом Јеленом Анжујском; био је наклоњен католицима у земљи и помагао је католичке цркве и манастире али је успео да државним интересима подреди домаћу католичку цркву, као што је била подређена и православна; сматрао је обе равноправним. Одржавао је политичке и културне везе са Западом. Његови посланици одлазили су на двор Карла Анжујског у Фођи (1273), с којим је склопио савез против Византије. — На страни Карла Анжујског био је и његов син Драгутин, ожењен католикињом Кателином, ћерком угарског краља. Био је под утицајем католичке цркве. Довео је фрањевце у Босну ради сузбијања богомилства. У сукобу с Милутином ослонио се на Угарску и на католичку цркву. Сина Владислава оженио је (1293) католикињом Констанцом из Млетака. Владислав је имао јаку подршку папе у својој борби за престо. За услуге учињене Анжујцима, Карло Мартел га је поставио (1292) за наследника херцега Славоније, али то је остало неостварено.

Краљ Милутин је падао под утицај своје мајке Јелене Анжујске не само у културном него понекад и у политичком погледу. Његова друга жена била је католикиња Јелисавета, сестра Драгутинове жене Кателине. Он је подизао, обнављао и помагао католичке манастире у Зетском приморју, од Гурдића до Бојане. Богато је обдарио цркву св. Николе у Барију, где је долазио на поклонство с породицом. Папа Никола позивао га је да пристане уз Рим, прво преко фрањеваца Марина и Кипријана (1288), а затим преко Николе. После тога, неколико пута је преговарао с папским изасланицима о црквеној унији (1303, 1306,

1308). Његов посланик у Риму био је Михаило Которанин, каноник, доцније барски архиепископ. У пролеће 1308. ишла су у Француску два његова посланика, фра Гргур, Мали брат из Котора, и један Дубровчанин, упућени папи Клименту V у Авињон и цару Карлу де Валоа да уговоре савез против Византије и освајање Цариграда и поделу византијских земаља. Преко њих је дао обећање да ће своју кћер Зорицу, из брака с Јелисаветом, удати за млађег сина „цара“ Карла. Папа је Милутину послао заставу и наредио старешинама доминиканског и фрањевачког реда да настоје да Милутин приступи у крило римокатоличке цркве. Одредио је фра Гргура Которанина да остане на српском двору као „духовни саветник“.

И ктитори Дечана Стеван Дечански и Душан били су наклоњени католичкој цркви у земљи. Кад је Дечанском умрла жена Теодора, ступио је у ближе односе са Анжујцима у Напуљу и запросио (1323) Бланку, ћерку Филипа Тарентског, титуларног латинског цара, који је био на страни Драгутинова сина Владислава. По речима Јиречека, Дечански је тада „чак био вољан да заједно с клиром, властелом и народом... пристане уз римску цркву“. Послао је папи барског ђакона Виту, у јесен 1323; затим је папа послао у Србију бриндизијског бискупа да спроведе црквену унију. — Доста се сновало о црквеној унији и за владавине Душана, који је обдарио цркву св. Николе у Барију и потврдио годишњи доходак који је Милутин одредио. У свом писму од јануара 1346. упућеном Душану папа Климент VI наводи бенедиктинске опатије у Боки, „које су“ — као што каже — „одавно већ у рукама православних свештеника и калуђера“. То су црква св. Марије у Будви, св. Луке у Кртолима, арханђела Михаила на Превлаци, св. Петра у Богдашићима, св. Марка у Тивту, св. Петра

у Бијелој и св. Марије у Рисну. Скадарски бискуп обавестио је папу Климента да је Душан вољан да прихвати унију. Усхићен тиме, папа пише цару Душану (1347), поздрављајући његову намеру. Писао је и његовом протовестијару Николи Бући и кнежевима Котора, Бара и Скадра да помогну што бржем остварењу намера њиховога господара. Односи су се ускоро затегли због анжујског „роварења међу латинима приморских вароши код Бара и међу Арбанасима, који су се често колебали између две цркве“. Та затегнутост одразила се, изгледа, у Душановом законику, у пропису да се врате у православље сви они који су прешли у „латинску веру“ и да се казни латински свештеник који обрати православног. Али кад је цариградски патријарх бацио анатему на Душана због проглашења српске патријаршије, Душан је поново покренуо питање црквене уније, „ради спасавања хришћанства од притиска Турака“. Можда га је на то припремио стални папски посланик при његовом двору, трогирски бискуп Бартоломеј (од 1349), раније бискуп которски; можда је то било само његово политичко тактизирање. Душан је послао у Авињон папи Инокентију своје посланике (1354), дворског судију Божидара, намесника серске области Нестега и Дамјана Которанина (Болицу?). У писму је изразио своју готовост да приступи унији цркава, да свргнуте католичке бискупе, опате и свештенике врати на своја места и да им врати одузете манастире. Папа је свечано примио посланике и по њима одговорио цару Душану. После тога, упутио је Душану на преговоре трогирског бискупа Бартоломеја и патско-липарског бискупа Петра Тому, Француза, доцније титуларног патријарха цариградског, проглашеног после смрти за светитеља. Смрћу Душановом ови планови су се разбили. Наставили су их доцније Балшићи.

Не треба да се чудимо преговорима појединих Немањића о унији ако имамо на уму да је на великом црквеном сабору у Лиону (1271) уговорена унија између грчке и римске цркве, и да је представник цара Михаила Палеолога дао свечану обавезу о признању папиног примата. То је изазвало отпор свештенства и народа источне цркве. Борба је трајала скоро сто година, све до Душанова времена. Такав отпор очекивао је сваког српског владара који би покушао спровођење уније; отуда су они били опрезни кад су озбиљније помишљали на унију.

Без обзира на политичко тактизирање, Немањићи су помишљали на решење црквеног питања у земљи путем уније, водећи рачуна о духовном јединству народа. Било је момената када би они вероватно прихватили унију само да није био у питању папски примат, јер с примањем папске супремације примало се и његово мешање у унутрашње послове државе. Ово страховање се испољило не само у ставу цара Душана него и у поступку краља Уроша I. Два доминиканска мисионара која су била затворена у Зети кажу да је Урош изјавио како „папа нема никакве власти у његовој земљи, јер он у својој земљи има папу, коме служи као врховном понтифексу“. Кад је дубровачка архиепископска столица настојала (1247 — 1255) да прошири своју управу и на барску архиепископију, Барани су одговорили посланицима, који су се позивали на папу: „Шта је папа? Наш господар краљ Урош је нама папа!“ (*Quid est papa? Dominus noster rex Urosius est nobis papa!*). Которска општина била је већ давно одлучила да се из редова которских породица не поставља которски бискуп; и када је папа, 1328. године, у време зидања Дечана, поставио за бискупа которског грађанина архиђаконa Сергија, сина Дамјана Болице, Которани га нису примили и

папа их је искључио из цркве. Которани су ставили у окове Сергијева брата и његове најближе сроднике, предали су их Стевану Дечанском да их затвори и заплени њихова имања.

Јасно је, фра Вита, Мали брат из Котора, „града краљева“, имао је отворени пут ка Дечанима и Пећи. То није било ништа необично. У Зетском приморју, Зети, Требињу и Рашки, без обзира на покрајинска имена, живео је исти народ и остао јединствен и после црквеног расцепа, као што је остао кроз сва времена и суседни арбанашки народ, без обзира што је имао две цркве, православну и католичку, доцније и трећу — мухамеданску. У доба фра Вите и Николе Буће у которским и дубровачким споменицима на латинском језику Србија је „Славонија“ (Sclavonia), српско ћирилско писмо „славенско“ (litera sclava), српски ћирилски писар „славенски канцелар“, српски православни манастир на Превлаци „славенски манастир“ (monasterium Sclavorum sancti Michaelis in Culpho Cathari).

Извесна несхватања настала су доцније, јер су заборављене ове чињеницу које смо изнели. Током векова продубљивао се расцеп, настала су неоправдана отуђивања и с једне и друге стране. Та одаљивања на подручју Витина завичаја помагала је свим силама Млетачка република скоро четири века (1420—1797), а затим Аустрија пуних сто година. После пада средњовековне српске државе, српска православна црква збијала је снаге у отпору према турској сили, која је агресивно спроводила „турчење“. Угрожена, она је с великим неповерењем гледала и на агресивну пропаганду западне цркве. Неповерење је рађало хладне односе. Тако је фра Вита, као припадник западне цркве, био временом занемарен и отуђен, иако сасвим неоправдано.

То схватање преносило се из цркве и црквених кругова и у народ. Из тих разлога је и народни песник запоставио неимара Дечана. У многим песмама прославља неимара Рада, протомајстора Љубостиње, који је оставио своје име у натпису грађевине. Међутим, протомајстора Виту нигде не помиње, иако је његово име уклесано и очувано на дечанској цркви, иако су Високи Дечани монументалнији споменик од Љубостиње. Народни песник пева о Дечанима, хвали се и поноси њима; слави приморске и которске мајсторе; Виту не помиње. Велику је неправду учинио тиме протомајстору Дечана. — „Под дејством оштро урезане конфесионалне међе изгуби се некад из вида да се културни амбијент српске средњовековне средине не може делити на два потпуно одвојена подручја“ — констатује један наш савремени научник проучавајући културне споменике у Витином завиचाју. У погледу подвојености на црквене обреде, у погледу верских разлика и односа друкчије је било у XIV веку, нарочито у доба Немањића, него доцније. Ни субјективних ни објективних разлога није било да се фра Вита не одазове позиву свога владара и позиву архиепископа Данила, чије је поверење, као грађанин, очигледно уживао.

Малом брату Вити, протомајстору из Котора, „града краљева“, није ништа стајало на путу ка Дечанској Бистрици.

6.

ПРОТОМАЈСТОР ДЕЧАНА

1.— Вита Которанин био је презвитер. Помиње се као што смо видели у четрдесет сачуваних судско-нотарских докумената которских, писаних 1326—37.

године. За све то време Вита је био опат цркве св. Марије на Гурдињу. Значи, био је презвитер фрањевачког реда, јер је црква припадала том реду. Не може се утврдити да ли је био фрањевац „првога реда“ (монах) или „трећег реда“. У которским изворима не помиње се као фратар, осим на једном једином месту. Познати градитељ Обрад Десиславин, његов пријатељ, помиње га три пута у свом тестаменту — двапут га је ословио са обавезном титулом презвитера, а једном интимно, пријатељски, са фра. Которски нотар није нигде написао да је Вита „Мали брат“ (*frater minor*), као што је написао за Витине савременике фра Фрања и фра Стефана, лекторе фрањевачког самостана, и фра Лауренција, гвардијана. Он редовно пише: „*presbiter Vita*“ и „*dompnus Vita*“, што више одговара несамостанском презвитеру, свештенику световног реда. Све то наводи на помисао да је Вита био „трећег реда“. Дечански натпис протомајстора, међутим, више наводи да је Вита био фрањевац „првога реда“, јер је он лично уклесао да је „фрад, Мали брат“.

На основу дечанског натписа, јединог досад познатог документа, Константин Јиречек је извео (око 1910) овај закључак: „У једном српском запису из 1334—5. године у манастиру Дечанима каже се да је протомајстор Вита (*Vitus*) из Котора руководио грађном пуних осам година; како се он зове „фрад“ (*frater*) и „Мали брат“, јасно је да је припадао латинској манастирској организацији, по свој прилици као члан световног „трећег реда“, који беше придодат фрањевцима“. Претпоставка Јиречекова није без основа, и преко ње се не може прећи олако. Зnamenити историчар, велики познавалац извора историје јужних Словена, није то рекао без разлога. Академик Јован Радоњић, одлични познавалац латинских из-

вора за нашу историју, који је допунио Јиречекову *Историју Срба*, није исправио ово Јиречеково мишљење; напротив, сложио се с њим. Узгредно напомињемо да у которским списима Витина доба, писаним на латинском, нигде Витино име није написано „Vitus“ као што га Јиречек пише на латинском, него искључиво и доследно „Вита“, као што је уклесано на Дечанима. И поред Јиречекова мишљења, с правом се може поставити питање: ако је био фрањевац „трећега реда“, да ли се Вита могао потписати на Дечанима као „фратер“ и „Мали брат“? Потврдни одговор на ово питање захтева образложење.

Фрањевачки „трећи ред“ основао је такође Фрања Асишки (1221), „за људе који нису напуштали световне послове, али који су хтели да живе духовним животом“. Потврђен је 1228, а затим 1298, године папском булом, која је члановима давала велике повластице; тако су се у „трећи ред“ уписивали владари, државници, научници, писци, уметници и друге личности световног живота оба пола. На челу је стајао кардинал. Фрањевачки „други ред“ биле су монахиње, редовнице. У једној италијанској општој енциклопедији каже се дословно: „фратар трећег реда (frater terziario); световњак, придружен је једном религиозном реду, али не носи фратарско одело“. Према томе, свештеник трећег реда, који је и иначе носио свештеничку одећу, био је такође фратар (фра).

Протомајстор Дечана могао је, дакле, и као фрањевац трећег реда уклесати за себе да је „фрад, Мали брат“. То потврђује и овај италијански докуменат, који је Јован Радонић унео у Јиречекову *Историју Срба* (II), тамо где говори о фра Вити, протомајстору Дечана. Тај документ у преводу гласи: „фра Микеле Порчело, зван фра Микеле, не зато што је био фратар него што је био у трећем реду св. Фрања и имао жену“. Значи,

и ожењени световњак фрањевачког „трећег реда“ ословљавао се и потписивао са „фра“, утолико пре презвитер и свештеник уопште. Према томе, фра Вита, протомајстор Дечана, могао је бити неманастирски фрањевац, члан „трећег реда“. Послат на Дечанску Бистрицу од стране Мале браће которске да зида православни олтар, Вита Которанин, сматрао је за потребно и коректно да у натпису нагласи да је фра и Мали брат.

Од оснивања реда, почетком XIII века, манастирски фрањевци, монаси („први ред“), делили су се на лаике нерукоположене и презвитере, рукоположене монахе, школоване и оспособљене за свештеничку службу. Доцније је лаик редовно титулисан са „брат“ (fra — frater), презвитер са „отац“ (pater). Како је било уобичајено у доба Вите, тешко је рећи. Которски нотар тога доба нигде није употребио ословљавање са „патер“, те се не види разлика између презвитера-монаха и презвитера-световњака. Изгледа, он је једнако титулисао сваког презвитера, и световног и замонашеног. Стручна литература (до које смо могли доћи) не расветљава то питање у ранијим временима. У опсежној црквеној енциклопедији италијанској каже се: у стара времена (наводи се година 1304) фратар и монах често је значило једно исто, јер је „фра“ била заједничка титула за било ког самостанца, и монаха и каноника. Кардинали и бискупи који су припадали неком религиозном реду, чији су се чланови називали и потписивали са „фра“, задржали су „фра“ и кад су постали бискупи и кардинали. У многим хроникама — каже се даље — налазе се имена припадника венецијанског патријарха из XV и првих година XVI века; у њима се самостанска лица бележе са титулом „фра“, а бискупи, опати и световни свештеници са титулом „дон“ (dominus

— dompnus). Овај навод, уколико се односи на опате-монахе, за нас је од важности. Опата цркве св. Марије на Гурдићу, презвитера Виту, нотар ословљава са „домпнус“, као што је тада био обичај на подручју венецијанског патријархата. Али то је прецизирано тек у XV веку, сто година после Вите.

На основу которских писаних споменика из XIV века могу се извести ова два закључка: 1) нотар је само редовнике самостана, без звања и положаја изван самостана, ословљавао са „фра“, а сва остала звања црквене јерархије, презвитера (световног и монашког реда), архипрезвитера, каноника, ђакона, архиђакона и бискупа са „господин (dompnus, dominus); 2) фратар Витина доба који би постао бискуп или викар бискупа писао је „фра“ испред свог имена. То се види из два следећа случаја: у првом случају уведено је на више места (1335) „ја фра Антон, генерални викар господина Рајмонда, которског бискупа“; у другом случају уведено је неколико пута (1336) „ја фра Тома, по милости божјој бискуп которски“. Ово можда отуда јер су поменута двојица писала лично односне документе, а нотар их преписао у званичну судску књигу. Врло је карактеристичан један пример с краја XIV века, који осветљава и оправдава нотаров поступак. Наиме, которски бискуп Бартоломеј, који је био фратар, редовно за себе употребљава „фра“, међутим нотар нигде не употребљава „фра“ уз његово име него редовно „доминус“ и „патер“. Ово иде у прилог чињеници да је которски нотар тридесетих година XIV века, као и овај деведесетих, намерно можда изостављао „фра“ испред имена Вите, чак и ако је био монах као бискуп Бартоломеј. Употребљавао је почасније „доминус“, за разлику од обичног фратра, јер је Вита био презвитер и опат. Можда је

фрањевац био и бискуп Дарша Мелиџијака (пок. 1328), који је завештао да га сахране у цркви св. Фрање, а не у катедрали. Његово име се и не помиње у тестаменту, него се само каже „dompnus episcopus“.

У време Вите помиње се у Котору скоро 50 свештеника; није могуће да међу њима није било свештеника-монаха и фрањеваца трећег реда.

У которским споменицима Вита се често наводи као извршилац тестаментa неког свог суграђанина или као старатељ (пуномоћник) самостана Мале браће. Према томе, рекло би се да Вита није монах, да није припадао „првом реду“, јер монаси не врше такве јавне функције као што је заступање пред судом. У Витино доба, међутим, то још није важило. Мали брат Фрањо, лектор манастира св. Фрање (frater minorum et lector), иступао је пред судом 1331. године као извршилац тестаментa Фрање Маркова Драга, властелина, без остале двојице извршилаца, световњака, одређених тестаментом. Значи, монаштво није тада искључивало такву функцију, поготово кад је фратар био презвитер и опат цркве односно манастира. Још неке чињенице говоре о томе да је Вита био презвитер-монах. Нигде се не помиње Витино приватно имање, кућа или виногради, као што је случај са световним свештеницима (презвитерима-немонасима).

Вита Которанин могао је бити монах-презвитер, као што је био св. Сава и архиепископ Данило II, који су, према фрескама из њихова времена, носили тонзуре (прошишано теме главе), исто као и фратри. Тај јерархијско-монашки чин носили су у свом напредовању и остали српски архиепископи и патријарси пре него што су постали игумани, архимандрити и епископи. Св. Сава је постао презвитер тек

после „много година“ проведених у светогорским манастирима као монах, после скоро годину дана проведених у Цариграду, где га је примао патријарх и цар Алексија III, после зидања Карејске ћелије и са оцем манастира Хиландара, тек пошто је написао два типика, за Кареју и Хиландар, тек после канонизације Симеона (Немање). „И кад је богоносцу Сави“ — пише Доментијан — „дошло време и стигао у чин тога реда... би постављен ђаконом и попом“. Значи, рукоположен је за презвитера после најмање дванаест година монашког живота. Теодосије каже исто — да је епископ Ериса, Николај, рукоположио у Хиландару „монаха Саву за ђакона и јереја“ (презвитера). Онда је Сава био примљен од светогорског протојереја (протопрезвитера), који је стајао на челу светогорских калуђера и игумана, као старешина Свете Горе. — Архиепископ Данило II, Витин савременик и дечански сарадник, који се нарочито истакао као монах, после толико година учења и монашког живота и извесног времена проведеног код пећког архиепископа Јевстатија II као ученик, „из руке његове био постављен за презвитера“ — каже Данилов ученик и биограф. — Григорије Цамблук, игуман Дечана у почетку XV века, био је „монах и презвитер“ — као што сам каже у наслову *Житија Стевана Дечанског*.

Тако је било и код редовника западног обреда. Ујак Матије Влачића, фра Балдо Лупетина, пошто се зафратрио, произведен је 1535. године за „презвитера“ — каже Влачићев биограф; доцније је постао гвардијан Мале браће самостана св. Фрање у Млецима, најзад провинцијал истог реда. „Крајем XVI столећа — каже Бранко Водник — било је у Босни још 13 фрањевачких манастира, са 107 свештеника

(„презвитера), 25 клерика и 17 лаика“. Босански писац Матија Дивковић, фрањевац-монах, био је капелан сарајевске цркве. Фра Андрија Качић-Миошић, познати песник, постао је презвитер (1728) после осам година монашког живота и провео је у том звању преко двадесет година, док није постао гвардијан фрањевачког манастира. Таквих примера има безброј.

Мишљење Ивана Кукуљевића да се „фрад Вита редовник Мале браће ваљда у неком сусједном манастиру бавио“ — сувише је произвољно, без икаквог основа.

Да ли је Вита Которанин био фрањевац „првог“ или „трећег реда“, не може се утврдити. Недостају изричити документи. То питање остаће можда заувек нерешено. За презвитера Виту нигде се не каже да је био каноник. Склони смо да поверујемо да је био презвитер-монах, као што је био и дечански игуман Григорије Цамблук. Тим пре, што је црква св. Марије на Гурдићу, по свој прилици, већ за време Витино била црква самостана фрањеваца, као што се види из доцнијих докумената. У том случају опат Вита морао је бити фратар „првога реда“.

2. У Дубровачком архиву чува се тестамент Томе Павла Томина (Драга), Которанина, државника краља Дечанског. Објавио га је (у Зборнику радова Византолошког института Српске академије наука за 1952) један наш угледни историчар, познавалац латинских текстова и дубровачке архивске грађе. Тома је писао свој тестамент 9. децембра 1329. у Штимљи на Косову, на двору Стевана Дечанског (in Stimli in curia domini regis Urosii). Он набраја своја добра у Котору и Дубровнику; помиње своје куће у Брскову

и Призрену. Своје велико имање оставља јединој кћери. Његова жена, ако се не преуда, има доживотно да ужива имовину у Дубровнику. Између осталог, њој оставља и све сребрне вазе, у вредности од 800 перпера. Од многих завештања да поменемо само нека. Своје оружје у Котору оставља нећаку Јакову, оружје у Дубровнику своме зету Мартинушу, а све покућство у Котору синовима Бисте, својим нећацима. Обдарио је слуге, ослободио све своје посаднике. Учинио је и многа завештања црквама: одредио новац за 3.500 миса за душу своју и својих родитеља. Малој браћи у Котору оставио је 200 перпера за радове на самостану, потребни износ новца за оправке цркве (св. Фрање на Гурдићу), за израду једног путира и једног свештеничког орната. Малој браћи у Дубровнику завештао је новац да се подигне капела св. Николе у њиховом самостану, у који жели да буде сахрањен.

Према објављеном тексту тестаментa, Тома је одредио за извршиоце тестаментa и старатеље имовине фра Виту из Равене (fratrem Vitam de Rauena), своју жену, свога зета Мартинуша и Ивана Лукаревића. Тестамент је отворио и озваничио дубровачки суд, кнез и пет судија, 16. априла 1330, у присуству сведока при писању тестаментa у Штимљи, Ивана Лукаревића, ђаконa Петра из Бара, који је писао тестамент, и Биста.

Тома помиње своју жену, кћер и сестру, али не њихова имена, као ни презиме свога зета Мартинуша ни свога сродника Биста. О њима сазнајемо из которских и дубровачких извора. Томина жена звала се Маргарита, а кћи Филипа, удата за Мартинуша Менчетића. Врло богата и утицајна, била је позната као „госпођа Филипа“, вероватно и у дворским круговима цара Душана и цара Уроша. Била је

ДЕЧАНИ — ФРЕСКИ

Дубровачка грађанка и по мужу и по оцу. Тома Павла Томина постао је дубровачки грађанин за заслуге стечене на измирењу краља Милутина с Дубровчанима. Томине сестре, које је заступао њихов рођак Трифун Бућа, водиле су спор око наслеђа очевине са Томином удовом, коју је заступао зет Мартинуш. Једна се звала Белка, удата је била за дубровачког властелина Ивана Павлова Гундулића, доцнијег кнеза; друга се звала Рада. То је Рада Трифуна Прумути, которског властелина. Бисте који се нашао код Томе у Штимљи неоспорно је Бисте Трифунов Прумути, чије синове Тома назива нећацима, који је на заузимање краља Дечанског био примљен за дубровачкога грађанина (1326), као што су доцније примљени и Никола и Михаило Бућа, свакако у циљу јачања веза између Србије и Дубровника, који је тада признавао врховну власт млетачку. Тома је обављао своје крупне трговачке послове преко сестрића, заузимао се за њега — и сестрић се нашао поред ујака на двору. Отуда је Бисте Трифунов Прумути био чврсто повезан са Трифуном Бућом у трговању, нарочито рудним благом. Само једном су закупили 25.000 фунти брсковога бакра (1329). Како је Трифун Бућа био државни судија на двору Дечанског, као и његов сродник Тома Павла Томина, и како су обојица била повезана трговачким пословањем, за свој рачун и за рачун краља, они су у своје послове увукли Биста, који ће, после смрти ујака, одржавати пословне везе са краљем. Почетком 1335. за њега је положио краљу 2.000 перпера Витек Ђорђић, који је држао тржиште соли „господина краља“ (Душана) у Дубровнику. — Иван Лукаревић, један од извршилаца Томина тестаментa, син је Марка Лукаревића, дипломате Дечанског, који је (1326) са ђаконом Витом из Бара ишао у Апулију

да уговори женидбу краља Дечанског са ћерком Филипа Тарентског. Паскоје Лукаревић био је у служби Дечанског, држао је тржиште у Новом Брду; Никола *Лукаревић*, зет Николе Буће, и његов брат Јуније били су у служби Душановој, држали су више тржишта у Србији. Тома је био повезан у трговачком пословању са Иваном Марковим Лукаревићем, као раније са његовим оцем. Отуда се нашао код Томе на двору Дечанског.

„Фра Вита из Равене“, из објављеног тестаментa Томе Павла Томина, који се јавља у Дубровнику у време подизања Дечана, не може довести у сумњу фра Виту из Котора, протомајстора Дечана. Претпоставка да је наводни фра Вита из Равене могао бити градитељ Дечана била би сасвим неоснована. Један фратар из Италије могао се тада наћи у дубровачком фрањевачком самостану, али не би подизао храм источног обреда у сарадњи с православним архиепископом без одобрења своје цркве; италијански фратар не би се потписао ћирилицом на српском језику. И кад би то учинио, фратар из Равене не би се никад потписао да је из Котора, „града краљева“. Тако се могао потписати само Которанин, поданик краља Дечанског.

Ипак, наводни фра Вита из Равене не може се једноставно игнорисати. Он би могао, понекад, изненада да стане на пут нашем Вити Трифунову из Котора, опату Богородичине цркве на Гурдићу, заступнику Мале браће которске, градитељу Дечана, који се потписао да је „мали брат, протомајстор из Котора“, јер је био Которанин и припадао фрањевачком реду. Било је потребно проучити ово питање да се евентуално не би пало у заблуду те да „фра Вита из Равене“ не би довео у сумњу да је презвитер Вита Трифунов Которанин протомајстор Дечана.

Тома Павла Томина Драго одредио је за извршиоца свога тестаментa фpa Виту Рањину (fratrem Vitam de Ranena), Дубровчанина, као што стоји у оригиналном тексту тестаментa, а не фратра Виту из Равене (de Rauena), као што стоји у штампаном тексту тестаментa.

Латински нотар из XIV и XV века пише слово и и слово п тако да их је врло тешко разликовати; и ако се не обрати нарочита пажња при читању ситно писаногa текста, стављањем речи под лупу, и ако се не проучи добро како је нотар писао ова два слова, онда се врло лако може погрешити при читању и преписивању имена (што се може догодити и најискуснијем научнику, као што је у овом случају). Отуда и разлике у читању овоме сличних имена (Боганец или Богавец, Милонац или Миловац, Радонић или Радовић). У случају „Вите из Равене“ грешка је очигледна, штампарска или преписивачка. Презиме Рањина писали су дубровачки нотари из друге половине XIII века обично Ragnana, из прве половине XIV века de Ranena (которски нотар de Ranina), а из друге половине XIV века de Ragnina.

Наш научник је објавио као прилог својој темељној научној студији, поред Томина тестаментa, и тестамент Душанова лекара Антонија из Монтефлора, писан 1337. године. Оба тестаментa унео је у нотарску књигу исти дубровачки нотар, Поне де Стамберти (1318—41). Душанов лекар каже да се Никола Бућа обавезао да ће подмирити дуг у присуству Петра Рањине, конзула дубровачких трговаца у Србији (in presentia Petri de Ranena, pro comuni Ragusino consullis mercatorum in Sclavonia). Тако је објављено у тексту; тако је у оригиналу. Реч Ranena у тестаменту Томину истоветно је написана као и у тестаменту лекара Антонија. На оба места једнако је

написано, али није једнако штампано. Равењанин је могао бити фратар у Дубровнику, али не конзул дубровачких трговаца у Србији. Зато у другом случају није грешка као у првом. То доказује и име познатог дубровачког властелина Петра Рањине, посланика на угарском двору 1358, кад је био изабран за првог домаћег кнеза, после млетачких кнежева у Дубровнику.

Сасвим је разумљиво што је Тома Павла Томина Драго, поред своје жене, одредио за извршиоце тестаментa и старатеље имовине три Дубровчанина, из три врло угледне и врло утицајне властелинске породице, зета Менчетића, пријатеља Лукаревића и фратра Рањину. Тома је био грађанин которски и дубровачки, властелин, један од најбогатијих, и један од најутуцајнијих не само у завичају него и у Србији, у привредним круговима и на двору. Он је живео у Дубровнику раније, кад је за ратнике краља Дечанског набављао заштитно оружје; ту је саградио кућу 1326; ту је живела његова удата кћи, једино дете; ту је живела његова жена, изгледа Дубровчанка, која је имала на уживање имовину у Дубровнику. Његова кћи је била једини наследник његове имовине, иако су се, и други јавили. Њено наследство најбоље ће заштитити муж и мајка и угледан пријатељ Лукаревић, можда сродник. Тома је завештао да се његово тело пренесе из Србије у Дубровник и сахрани у манастиру Мале браће, где је требало да се подигне гробница за њега и његову жену. Зато је Малој браћи дубровачкој завештао новац за 1.500 миса и новац за зидање манастирске капеле. Зато је за извршиоца тестаментa одредио и једнога фратра из дубровачког манастира Мале браће, никако странца, него домаћег човека, Дубровчанина, властелина, фра Виту Рањину, ако не свога сродника а оно

свога пријатеља и душебрижника, да се као духовно лице и утицајан грађанин стара о извршењу завештања. Ови старатељи били су толико утицајни, да ни Трифун Бућа, заступник Томиних сестара, није могао добити препис Томина тестаментa.

По објављеним подацима из Дубровачког архива, Андрија Гледић, из Дубровника, уговорио је 1324. године, са резбаром Панкратијем да направи три дрвене клупе (за манастир Мале браће), какве се допадају фра Вити, Малом брату (*fratri Vite, ordinis fratrum minorum*). Без сумње, овде је у питању фратар Вита Рањина.

Фра Вита из Дубровника није имао никакве везе са Штимљом, ни са Дечанима. Уосталом, нико није тако веродостојан као сам протомајстор Дечана, који се изнад улаза у дечанску цркву, пред лицем моћног владоаца-ктитора (Душана), пред народом и историјом потписао да је из Котора.

3.— У которским споменицима нема ниједног документа о томе да је презвитер Вита, опат цркве св. Марије на Гурдићу, био грађевинар или каменорезац. То је сасвим природно, јер презвитер Вита није био професионални мајстор, као други каменоресци од заната. Таквих података нема ни за Обрада Десиславина, који је био световно лице, познат градител. Нема ни за друге архитекте, пројектанте. Вита је био протомајстор-архитекта. Котор у XVI веку имао је десетак песника; били су познати, популарни, угледни — заузимали су и највише положаје у граду. Ни за једног се не каже у овим списима да је песник. Каже се само на једном месту, и то у списима Которске бискупије, да је Бернард Пима „овенчани песник“.

4.— У которским споменицима нема ни једног јединог документа у коме изричито стоји да је Де-

чане градио презвитер Вита, опат св. Марије на Гурдићу. То је довољно за озбиљну сумњу. Зато су потребни докази који ће разбити сваку сумњу. Доказа има много. Навешћемо главне и непобитне.

1) Которски сачувани списи из Витина доба таквог су карактера да се у њима не могу тражити изричите потврде и конкретни подаци о томе ко је градио Дечане. У њима уопште нема ни помена о зидању Дечана, према томе, не може бити говора ни о њиховом градитељу. Фра Вита Которанин, протомајстор Дечана, пројектовао је можда и изводио и неку црквену грађевину у Котору, у Приморју, па ни о томе нема никаквог помена у которским списима.

2) Осим Витина натписа у Дечанима нема других извора где се помиње протомајстор Дечана. Не помиње га ни повеља Стевана Дечанског, која је сва посвећена Дечанима, писана у време њихова подизања. Не помињу га ни наши стари писци, Витини савременици, архиепископ Данило II и његови настављачи, кад говоре о подизању Дечана. Не помиње га ни Григорије Цамблак, дечански „монах-презвитер“, који је затекао живе савременике из времена зидања Дечана и који је као дечански игуман годинама имао пред очима дечански натпис са уклесаним именом протомајстора Вите, иако се у свом делу задржао дуже на подизању Дечана, пишући праву славопојку рукама и глетима дечанских градитеља.

3) Наши средњовековни писци не помињу ниједног протомајстора или мајстора неке средњовековне српске грађевине. Не помињу их ни бројне владарске повеље, осим дечанске, која наводи три мајстора манастирских зграда, али не зато што су радили на Дечанима него што су добили село Манастирицу, која се набраја међу селима подложеним манастиру. Ни натписи многобројних српских манастира не по-

мињу дотичне протомајсторе, осим Дечана (фра Вита) и Љубостиње (Раде Боровић). Зато се пре треба чудити што се Вита потписао на Дечанима него што се у которским споменицима не помиње као неимар Дечана. Кад се у писаним споменицима из времена подизања Дечана, у којима се иначе говори о њиховом подизању, не помиње протомајстор, откуда ће се тај протомајстор наћи у которским изворима, у којима нема ни помена о Дечанима?

4) У которским изворима не помиње се ниједан грађевинар ни клесар из Котора или из Приморја уопште који одлази у Србију ради зидања неке грађевине или који се враћа отуда, иако је више него сигурно да су Дечане зидали и украшавали приморски мајстори, у првом реду мајстори из Котора, на челу са фра Витом.

5) Которани су узели видно учешћа у битки на Велбужду (1330), на челу са Николом Бућом; међутим, у которским списима из тога времена нема нигде помена о битки на Велбужду, о одласку Которана у рат, о њиховим ратним трофејима које су запленили или добили од владара, нити о њиховом дочеку у Котору, који је морао бити свечан. Нема помена ни о другим савременим историјским догађајима — о борбама краља и наследника, о смрти краља Дечанског, о ступању Душанову на престо, о учешћу Которана у тим догађајима. Нема помена ни о одласку и бављењу у Србији Трифуна, Николе и Михаила Буће, ни њихових синова, ни протовестијара Балдвина (Драга), ни Томе Павла Томина (Драга), који је умро у Србији на краљевом двору, за време подизања Дечана. Нема ни о одласку и бављењу Вите.

6) Из сачуваних которских списа с краја XIV века (1395—1400) види се да је Новак мачар, савре-

меник Косова и Краљевића Марка, био најугледнији которски ковач, да је стајао на челу которске ковачке школе, али се нигде не помиње његова радионица, нити икоји његов израђени мач; помиње се његова кућа, његов млин, његови виногради и деонице земље које је куповао, односно узимао у закуп и давао на обраду. Исти је случај и са осталим ковачима и другим многобројним которским занатлијама из XIV века. У време Вите помињу се око 30 мајстора-златара, а само на једном месту поменут је рад једног златара — имао је по уговору да изради десет сребрних пасова. Ово је наведено зато што је била у питању подела добити према уложеној главној две уговорене странке.

7) Вита Которанин, протомајстор Дечана, морао је бити угледан грађанин Котора, познат и изван своје средине. У которским списима из његова доба, у току дванаест година, о таквом човеку мора бити помена. Нема другог Вите Которанина који је градио Дечане осим презвитера Вите, опата цркве (или манастира) св. Марије на Гурдићу, старатеља манастира Мале браће которске. Он је био врло угледна личност у Котору.

8) Са владаром нису склапани уговори, најмање је то могло бити пред которским судом. Владар је једноставно позивао своје поданике-мајсторе да зидају и украшавају његове задужбине и плаћао их је боље него други. Они су се одазивали. Уосталом, сви грађани у држави били су обавезни да на позив краља раде на великим грађевинама. Ако су прављени какви уговори с мајсторима Дечана, онда су прављени само са мајсторима изван државне територије, са Дубровчанима и Задранима, и то искључиво на краљевом двору односно на Дечанској или Пећкој Бистрици, пред архиепископом Дани-

лом, коме је било поверено вођење свих послова око подизања Дечана. Као фрањевац „првога“ или „трећега реда“, презвитер Вита Трифунов, опат цркве св. Марије на Гурдићу, није имао никакве везе са уговорима, надницама и исплатама. Немањићи су задужили которску Малу браћу — сазидали су им манастир и дали повластице. Манастир св. Фрање на Гурдићу добијао је и даље прилоге и дарове од владара из куће Немањића, свакако и од самих ктитора, Стевана Дечанског и Душана, с којима су фрањевци у Котору били непрестано у вези. Њима је било веома стало да задобију владарску наклоност, да учврсте свој положај и остану у милости. Очигледно, двор је на њих гледао с поверењем, и фрањевци су гледали да удовоље и угоде двору.

9) Градитељ Обрад Десиславин Гамбе, Витин пријатељ, два пута помиње у свом тестаменту „презвитера Виту“, кога је одредио за извршиоца свога тестаментa; трећи пут га помиње као фратра, остао је дужан 13 перпера „фра Вити“ (fri Vite). У документу се изричито каже да је презвитер Вита, опат цркве св. Марије на Гурдићу, извршилац опоруке Обрада Десиславина, поднео суду на озваничење Обрадов тестамент (8. јуна 1332), заједно са Обрадовим сином Марином Гамбе. Тиме је утврђена идентичност презвитера Вите, Обрадова пријатеља, и презвитера Вите, опата цркве св. Марије на Гурдићу. После две и по године, 27. децембра 1334, презвитер Вита, опат цркве св. Марије на Гурдићу, дао је изјаву да је „потпуно подмирен од Обрада Гамбе и његових синова у свему што су му дуговали у прошлости“. Тиме је, мислимо, утврђена идентичност „презвитера Вите“, односно „фра Вите“ из тестаментa Обрада Десиславина и „фра Вите, Малога брата“ из дечанског натписа.

10) Тек када је довршено зидање Дечана (1331—2), код презвитера Вите, опата Богородичине цркве на Гурдићу, упадљиво су се појавили већи износи новца, које даје на зајам. Браћа Русин и Бране узели су у августу 1331. „од господина Вите Трифунова Чуча“ 276 перпера (скоро 2 милиона данашњих динара) да их уложе у трговину на добит. Овде се Вита не помиње као опат, што искључује сваку помисао да је то могао бити црквени новац. Исте године Радоста Дудеков, који је имао везе са Рудником и другим рудним тржиштима Србије, подмирио је Вити све дугове дате на признаницу или без признанице; тај износ свакако није био мали. Јуна 1332. Лука Богдана Добренова позајмио је од Вите Чуча, опата св. Марије на Гурдићу, 700 перпера, вредност 70 добрих волова (око 5 милиона данашњих динара). У признаници се не каже да Вита даје црквени новац, нити у име цркве, што би се свакако навело да је новац био црквени, као што се редовно наводи у другим случајевима, и кад су у питању мали износи. Ниједан настојатељ цркве или манастира, према томе ни Вита, није тада могао давати сâм црквени новац на позајмицу. Уосталом, Витина црква тада није имала новаца за позајмице. Вита је те исте године zaloжио приходе од црквене земље у фебруару за 60, а у новембру од друге земље за 50 перпера, јер је покривао своју цркву. Протомајстор Дечана могао је заиста тих година имати толико новаца.

11) У годинама зидања Дечана до крова (1328—30), од тридесет которских мајстора-каменорезаца не помиње се ниједан у которским списима, што значи да су у току те три године били одсутни из Котора; међутим, у годинама пре почетка зидања Дечана (1326—7) и у годинама по завршеним главним зидар-

ским радовима (1331—7) помињу се редовно сваке године, у мањем или већем броју.

12) Ни презвитер Вита, опат цркве св. Марије на Гурдићу, не помиње се у которским списима у току три главне године зидања Дечана, што значи да је и сам, заједно са которским мајсторима, био за то време одсутан из Котора. Осталих година (1326—7, 1331—7) помиње се редовно више пута годишње као присутан у Котору, али у годинама довршавања Дечана (1331—5) само у познојесењим и зимским месецима; осталих година у свим годишњим добима.

Само ове последње наведене чињенице довољне су да нас убеди да је презвитер Вита Трифунов Которанин, опат цркве св. Марије на Гурдићу, старатељ манастира Мале браће на Гурдићу, задужбине Немањића, градио Високе Дечане — да је то „фрад Вита, мали брат, пратомајстор из Котора, града краљева“, који није могао остати непознат которским писаним споменицима његова времена.

7.

ПОРТРЕТ

Телесни портрет неимара Вите не можемо дати. Његовог лика нигде нема, ни на једном месту, ни у једној грађевини. Ниједан савременик није га ухватио ни кичицом ни длетом. Ако и јесте, што је мало вероватно, онда се не зна за њега — или је уништен или се данас не може разазнати међу другим ликовима. Само уметник развијене маште, вајар или сликар, могао би да га дочара на основу дечанске легенде; или на основу Скулптора на плавоме своду као легендарног Дедала — на основу мита оз-

везданогa Гурдића под Пестинградом, у чијем се виру деценијама огледала силуета фра Вите.

Духовни портрет неимара Вите може се дати у неколико битних црта на основу његовог знаменитог дела. Тим основним цртама, које може повући сваки познавалац дечанског споменика, познавалац Витина доба и завичаја, можемо додати, ради употпуњавања контура, и неколико мање значајних цртица, на основу већ наведених архивских података, истина доста једноликих.

Вита је био уметник замашног духа, снажних потеза и епског размаха. Његови потези класичног обликовања имају и мештровићевску монументалност и његошевску снагу и достојанство. Своје пројектовано дело Косовски храм Мештровић је епски развио на пространом Косову. Надахнуо се класиком, митом и нашом народном поезијом. Његош је дао Горски вијенац, епско-лирско дело у драмском облику, драму која епски приказује догађаје, а проткана је свежом лириком. Живећи „у горама одсвуд стијешњеним“, он је разбио затворени простор, излетео у природу, на Цетињско поље и на врх Ловћена, да под ведрим небом изведе збивање драме и да бар погледом обухвати пространство. Није могао да разбије „горе стијешњене“; зато је заронио дубоко, и узлетео у висине. Надахнуо се народном поезијом, класиком и митом.

Вита је дао епско дело. Живећи у склештеном и стешњеном граду, на тлу оскудном и згрченом, стегнутом високим горама и планинама, дограбио се равнице, одушевио се простором и хоризонтом, жељан размаха отишао је у пространство и сегнуо у висине. Распевао се епски као Мештровић, као Вишњић и старац Милија. Своме делу дао је епску основу и ширину, размах и распеваност и проткао

Вита је путовао по Италији, домовини великих грађевинара и вајара, о чему говори његово дело. Претпоставља се да је упознао Апулију, Тоскану и Ломбардију. Путовао је, свакако, и дуж нашег Приморја; претпоставља се да је могао пренети извесне мотиве са црквених грађевина из Дубровника и Задра. Путовао је, неоспорно, по Зети и Рашки; претпоставља се да је стајао пред Студеницом, Жичом и Сопотанима и да је узео учешћа у подизању Бањске. Вита се упознао са великим споменицима архитектуре и скулптуре, романске и романско-готске, византијске и византијско-српске. Његово дело говори о томе; његова школа то посведочава. Вита је био зналац у грађевинарству, изразит представник романско-готске школе. Нема сумње, Вита је у Италији и у нашем Приморју стекао, пре подизања Дечана, „своје изванредно богато искуство“. Постао је један од твораца рашке грађевинарске школе.

Судећи по Високим Дечанима, круни Витина уметничког стваралаштва, он је у то време био у зрелим годинама. Он је свакако у зрелим годинама постао опат цркве св. Марије. После школовања и путовања, после свога изграђивања и уздизања, после стеченог искуства, он се коначно смирио и закотвио на Гурдићу, одакле је, као изабраник, пошао на Дечанску Бистрицу.

Вита је био угледан и цењен грађанин, уважаван и поштован у редовима свих сталежа. Могло би се рећи да је уживао опште поверење и био омиљен. То избија из редова и између редова писаних споменика из његова времена. Он је морао бити школован човек, и учен за своје време, јер је постао презбитер и опат. Презбитери су били и латински нотари у више случајева, јер су били школовани.

Прво образовање Вита је добио вероватно у Котору, у манастирској или световној школи. Бенедиктинци су ширили писменост и отварали школе при својим манастирима, у које су примали и синове властеле и сиромашних пучана. „От дитце племенитих и убогих како примајут се“ — каже се у правилима бенедиктинског реда с краја XIV века, писаним на латинском и нашем језику — глагољицом. „Бенедиктинских манастира“ — каже Павле Поповић — „било је много од IX до XII века у Хрватском приморју, у Далмацији и на острвима, Зети и нашем приморју. Бенедиктински ред освојио је цео наш запад; доцније, јавиће се и други редови“. У Боки су била три главна бенедиктинска манастира: св. Петра у Котору, св. Ђорђа крај Пераста и св. Михаила на Превлаци, који је много пре Вите прешао у руке монаха источног обреда. Рад бенедиктинаца наставили су фрањевци и доминиканци. Фрањевци су отварали школе при својим манастирима. — Световна школа је постојала у Котору у раној младости Витиној. То је доба „путујућих магистара“ (наставника). Вероватно је јавна которска школа била још тада основна-продужна, то јест основна и граматикална. У тој школи морало се учити латински. Можда је Вита учио код магистра Томе из Ферма. Више образовање, по свој прилици, добио је у Италији, колевци хуманизма, где се упознао и са великим грађевинским споменицима и правцима свога времена. У старијим разредима средње школе учила се поетика и реторика, читали су се класични писци; на вишим течајевима, поред теологије и митологије, учила се дијалектологија, филозофија, астрономија, аритметика, геометрија, музика итд.

У Котору је било духовног живота и интелектуалног трења — и Мали брат Вита могао се даље

изграђивати. Могао је ту водити разговоре са људима од књиге и школе — са наставницима, нотари-ма, лекарима и апотекарима, у првом реду са школованим и ученим свештеницима. У његово време измењало се у Котору неколико бискупа, Доминијано (1280—1326), Дарша Мелицијака (1326—8), родом „из Рашке“, како каже Фарлати (можда из Мелитије у Тесалији, на што наводи његово презиме), први познати писац которски, чије се рукописно дело у две књиге, *Notitia ecclesiarum et episcoporum Urbis et Orbis*, чува у Ватиканској библиотеци; затим Помпоније (1328), такође из Рашке, Сергије II Болица (1328), раније архиђакон которски, којег Которани нису примили за бискупа зато што је био Которанин, фра Рајмондо Агонти из Кларета (1331), Тома из Улциња (1334), који је пре тога био бискуп улцињски. Ако је Вита доживео 1352. годину, онда је знао још три бискупа которска, Сергија III (1344), Адама (1449), раније бискупа на Рабу, и Домина II Сплићанина (1352—68).

Вита је био класично образован. На Гурдињу је могао доста да чита, библиотека Мале браће није била оскудна. Могао је ту да чита и латинске класике, свакако Овидијеве *Метаморфозе*, које се крајем XIV века помињу у библиотеци Мале браће на Гурдињу. Читао је и теолошке списе. Поред тога, озвездани небески свод над Ловћеном и Гурдињем био је отворена књига над његовом главом и пред његовим уздигнутим очима. Као владика Раде, Вита је под Ловћеном из те књиге учио теологију, астрономију и митологију; доживљавао и примењивао Овидијеве метаморфозе. Чезнуо је за даљинама, тежио за пространством, стремио у висине. И успео је да се уздигне на Балкану високо, као ловћенска пирамида Пестинграда над Гурдињем.

Фра Вита није био верски загрижен нити фанатик. Да је то био, он не би годинама изводио дечански храм, окренут ка Истоку, са онолико љубави и заноса, и украшавао га вајарски раскошно. Његова вишегодишња сарадња на Дечанској и Пећкој Бистрици, можда и на Бањској, са архиепископом Данилом, хиландарцем, за кога се мисли да је био следбеник хезихазма, сведочи о томе. Та сарадња на истом делу двојице наших знаменитих људи из XIV века, у двама различитим свештеничким ризама, васпитних у двама различитим школама, грчкој и латинској, сведочи о њиховим истим културним схватањима и стремљењима, о једнаким осећањима — рекли бисмо — према своме народу и земљи. Ка Дечанској Бистрици Вита је ишао са истим осећањима дужности и одговорности као и Никола Бућа, Балдвин Драго, и толики други који су ишли да преузму вођење државних финансија; или као Трифун Бућа и Тома Павла Томина Драго, који су ишли да преузму високе државне положаје. Ишао је, мислимо, са истом оданошћу и поверењем с којима је Обрад Десиславин Которанин ишао у културној мисији у Бари и с којима су многи Которани ишли у политичкој и дипломатској мисији у стране државе.

Разуме се, овим се не пориче да је Вита имао жељу или настојање да шири католичанство. Он је живео у време честих преговора за црквену унију. Фрањевачки ред у земљи је то прижељкивао и радио на томе; посредници-преговарачи са западне стране обично су били фрањевци. Српски владари настојали су да фрањевце придобију за државну политику, а фрањевци, ценећи наклоност владара према Малој браћи и њихове заслуге у подизању, обнављању и помагању фрањевачких манастира и других католичких цркава у земљи, настојали су да владаре

придобију за црквену унију, не само дипломатским радом него и својом оданошћу, мислимо и својим исправним и патриотским ставом. Рад на дечанском споменику довољно нас убеђује да је Вита ишао том линијом. У време подизања Дечана он је био можда и против самога папе, јер је читаво которско римокаатоличко свештенство, које је делило мишљење своје средине, било искључено из цркве и под папином анатемом; поготово ако је био трећег реда.

Према томе, Вити се не могу порећи родољубива и патриотска осећања и побуде. Није он дошао на Дечанску Бистрицу искључиво из стваралачких побуда. Својим делом он је дао сведочанство о јединству свога народа, без обзира на два црквена обреда једне исте религије. Потребно је указати на то, јер стари српски писци и хроничари неоправдано су отуђивали фра Виту. Зар монах Сава није био родољуб и патриота? Светогорац, васпитаник грчке средине и школе, грчких учитеља и књига, грчкога духа и културе, ослободио је српску цркву грчке управе и одстранио грчке епископе; стао је на чело цркве и поставио је у службу државе. Сав се заложиио за просвећивање свога народа, за самостални развој народног духовног живота; показао велику љубав према народном језику, који уводи у књижевност. Залагао се пожртвовано за јединство и углед отаџбине, за њен добар глас у суседном свету; отклањао опасности од ње; у том циљу светогорски испосник није презао да ради на смицању Стреза. — Савином ученику Доментијану стално је на језику „отачанство“, које не звони ни лажно ни празно. Исто важи и за архиепископа Данила, Витина сарадника, који се старао да буде што вернији следбеник Саве и Доментијана. У томе погледу нема разлике између Саве и Доментијана, између Доментијана и Данила. Зашто би било раз-

лике између архиепископа Данила и фра Вите, синова исте земље? Реч је о њиховом времену.

Не би било оправдано сумњати у родољубиво-патриотска осећања и побуде нашег човека из познијег средњег века, човека типа архиепископа Данила и фра Вите, као што се то обично чини. Дубоко је одјекнуо косовски пораз у души нашег човека тога времена. Довољно је да прочитамо само сачуване похвале кнезу Лазару, па да се уверимо у то. Следбеник архиепископа Данила II, Данило млађи (доцније патријарх) болно је заридео над покошеним људством свога народа: „Плачите са мном поља и удоља која са телом и крвљу ових заједничари бисте. Ми, о другови и саборци“ — довикује он — „које породи и подиже српска земља... узмимо пређашњих војина бреме... Боље је нама у боју смрт од мача примити, него ли плећа непријатељима нашим дати... Боље је нама у подвигу смрт, него ли са стидом живот!“ Није мање патриотско и потресно „ридање“ монаха из Раванице, који не може да гледа муке и страдања свога народа: „О земљо, раствори се, живе прими све нас!“ Монахиња Јевгенија (кнегиња Милица), сједињена у племенитом болу с монахињом Јефимијом, обраћа се немоћна погинулом кнезу Лазару, који јој „сијањем све звезде надсијава“, да буде „заробљеним ослободитељ“, да сабере „чеда расточена“ (народ) и да „безаконе варваре“ погна од њих. „Прими оружје и устани, не закасни“ — вапије и очајнички довикује гробу. Позната топла похвала кнезу Лазару од монахиње Јефимије спада у одбир родољубиве и патриотске поезије, исто као и две друге похвале кнезу Лазару с краја XIV века, — од Андонија Рафаила и другог монаха из Раванице. Први је топлином Петра Прерадовића дао израз своје родољубљу у стиху:

О, слатко нашега народа име!

Други је дао одушка своме родољубивоме болу у стиховима:

О горе, у хуми, и дрва дубравна,
заплачите са мном данас.
Од сада точите, очи моје,
суза потоке окрвављене.

Као Његош, ови средњовековни, покосовски писци мислили су на „далеко неко поколење“.

И фра Вита је мислио на „далека поколења“. Урезујући ћирилицом своје име на порталу Високих Дечана, који мирно одолевају вековима, зрачећи „зубљом“ уметности, да надживе најезде „агарјана“ и црквена верска претезања, Мали брат Вита, „протомајстор из Котора, града краљева“, исписао је пет стотина година пре владике Рада:

Брат је мио, које вјере био!

* * *

Узрастао на камену, сунчаном и топлом, Вита је познао камен и овладао њиме. Окупио је око себе приморске каменоресце, веште мајсторе. И кад је дорастао за великог протомајстора, повео их је на Дечанску Бистрицу. О његовој елитној екипи дечанско „камење говори“ — *saxa loquuntur!*

ВИТИНА ДЕЧАНСКА ЕКИПА

1.

КОТОРСКА ГРАЂЕВИНАРСКА ШКОЛА

У првој половини XIV века, у доба фра Вите, Котор је имао своје грађевинаре, клесаре и зидаре, своје каменаре, као што су тада називани у народу и у писаним латинским споменицима. Которска грађевинарска школа из тога времена била је међу првима у нашој земљи. Она је била од великога утицаја на развој рашке грађевинарске школе. Међу зидарима из тога времена било је „врло познатих у Приморју, у Котору и Бару, под именом каменара и клесара“ — каже један од писаца Историје народа Југославије. По речима другог савременог проучаваоца, Зетско приморје било је „у ствари матица развоја српске средњовековне скулптуре, где су Котор и Бар били најзнатнији центри“. На основу архивских извора, заиста се може утврдити да су предњачили Дубровник, Котор, Бар и Задар.

Као што су свуда у нашем народу били чувени „са мора медици“, који се често помињу у народним песмама и приповеткама, тако су били на гласу и мајстори с мора; и то не само мајстори-грађевинари него и мајстори-сликари, златари и ковачи.

Успомена на њих живи вековима у народној поезији, у приказу најлепших грађевина, у китњастим описима скуповених накита и одеће девојака и жена, у описима блиставо украшеног оружја, почевши од косовских јунака до котарских ускока и познијих горских хајдука; као што вековима живи успомена на српске протовестијаре-Которане у народној изреци: „Цар даје, али Бућа не да“.

Нема сумње, на Дечанима и за Дечане радили су которски мајстори-грађевинари, каменоресци, вајари и сликари, можда и златари. Протомајстор Вита није могао заобићи которске каменаре. Биограф Стевана Дечанског, Витин савременик, говори о „великом мноштву уметничких и вештих мајстора“ сабраних на Дечанској Бистрици. Григорије Цамблак изричито каже како је Дечански заповедио „да дођу каменосечци и да се поставе од морских градова начелници“. Ту се, у првом реду, мисли на Котор протомајстора Вите. Наши најпознатији стручњаци слажу се у томе да су богату пластичну декорацију Дечана, спољашњу и унутрашњу, израдили приморски мајстори. То важи и за Студеницу, Сопоћане, Бањску, Градац, Богородицу љевишку, Богородицу пећку и Арханђела призренског. „За зидање и украшавање краљевских задужбина, за боље и финије архитектонске радове“ — каже један наш старији стручњак — „позивани су добри и вични мајстори из Приморја и његових градова“. На основу поузданих извора, данас можемо рећи да међу тим градовима Котор стоји у првом реду и да је у том погледу одиграо прворазредну улогу.

Судећи по типу и стилу споменика архитектуре, по мотивима скулпторских радова, обилних и разноврсних, судећи по уметничкој школи и на основу упоредног проучавања, стручњаци су досад долазили

до убедљивих претпоставки и до тачних закључака: да је на Дечанима, поред Вите, радио већи број приморских мајстора. „Један овако обиман и озбиљан рад, као што је зидање Дечана, Вита није могао да изведе без многобројне екипе помоћног особља“ — констатује писац монографије Дечана (Ђ. Бошковић). Он с правом претпоставља да је Вита „све мајсторе клесаре довео са собом из Приморја“. Али ко су били ти мајстори, из којих су све приморских градова били, остало је досад непознато. Познат је био једино Вита. Да није уклесао своје име на Дечанима, не би се знало ни за њега. Од свих которских грађевинара из средњег века знало се још само за Обрада Десиславина. Познато је било само његово име, исписано на његовом једином познатом делу, као што је случај и са именом Вите.

На основу новопронађених података у которским писаним споменицима из Витина доба, сачуваних само из 1326—37. године, у извору не много издашном али драгоценом, и на основу објављених података из дубровачких извора, ми данас можемо са поуздањем говорити о Витиним сарадницима. Приморски мајстори из Котора, Бара, Дубровника и Задра, окупљени у Котору око Вите, окупили су се у Пећи и на Дечанској Бистрици око Вите и око архиепископа Данила. Которски извори откривају нам Виту, Обрада Десиславина и њихове савременике и сараднике, осветљавају њихово доба, делимично и њихов живот и рад, унеколико и њихове ликове. Которски писани споменици указују, прстом на мајсторе Витине дечанске екипе.

У означеном дванаестогодишњем периоду (1326—37) помињу се у Котору 24 мајстора грађевинара и клесара, заједно са Витом и Обрадом Десиславним, који су били архитекти-пројектанти. Међу

њима је 16 Которана, 1 Баранин, 5 Дубровчана и 2 Задранина. То не значи да у Котору није било и више мајстора у време подизања Дечана. У тим старим списима помињу се само они мајстори чији су послови излазили пред суд на озваничење, као што су разни уговори и тестаменти. Ти случајеви можда нису били чешћи од послова којима није била потребна овера суда. Тако овде нема ни трага о погодбама заснованим на узајамном поверењу, на датој речи, без судски озваничених уговора и признаница, о материјалу купљеном за готов новац.

У овом кратком периоду помињу се и 13 ученика који су код которских мајстора учили клесарски занат. Уговор је склапан за 6—12 година. Трајање школовања зависило је углавном од њихова узраста. За то време ученик није учио само занат него је свршавао и друге послове у радионици и у кући мајсторовој, нарочито првих година. Склапајући уговор с мајстором, обично у присуству оца, мајке или старатеља, ређе сам, ученик је давао обавезу да неће побећи, да ће служити мајстора верно и одано, да ће извршити све што му се нареди у погледу занатског и кућног пословања. Мајстор је давао обавезу да ће ученика добро хранити, да ће га одевати и обувати како доликује, да ће га научити своме занату, и да ће му, по обичају земље, дати алат на крају уговореног рока; понеки су поред алата давали и ново одело. Само одрасли и извежбани ученици могли су добити и неку новчану накнаду. После много труда и рада, добри ученици су постајали добри мајстори. Понеки ученик се женио ћерком свога мајстора, као што најчешће и код других занатлија. Код которских мајстора учили су младићи из приморских градова и сколине, из Котора, Будве, Бара, Дубровника, као и из појединих крајева Зете, Требиња и Хума.

Которска грађевинарско-скулпторска школа у доба Вите била је на гласу — једна од првих на читавом Југословенском приморју. Својим длетима она је исписала своју диплому на Високим Дечанима. Савременој обради камена дечанске цркве дивио се многи од Цамблака до данас. „Изгледа“ — пише Цамблак — „да је лице онога храма један камен, пречудно састављен вештином да изгледа као да је срастао у један, који се јавља у неисказаној некој лепоти, тако да се велика благодет сија онима који гледају, и увек лепота камена и величина дају храму највећу красоту, пошто је савршено извајан камен, на достојнолепност онима који су га учинили“. То су потврдила и два наша старија стручњака. Један је рекао да је „обрада камена од највећег техничког савршенства“; други, да се гледалац, посматрајући фасаде Дечана, мора са дивљењем питати „како је постигнута ова прецизност у техничком погледу“. Пишући о утиску који су на њега оставили Дечани, један наш писац изразио је мишљење многобројних посетилаца овог знаменитог споменика. „Вита Которанин“ — каже он — у часу истинске инспирације заувек је материјализовао свој сан о лепоти, и сан небројених ондашњих вајара... Потресно и снажно откриће о нашем прилогу хуманизму и обнови уметности. Све је то на консолама аркатура, на капителима стубова, на олтарској апсиди, у тимпанима портала говорљиво, готово интимно, окренуто ка човеку“.

Которска грађевинарско-скулпторска школа није била млада у доба Вите. Израстала је из слојева старе културе и темељила се на њима. Може се пратити од XII и кроз цео XIII век, јер су споменици из тих времена сачувани. Развила се највише под утицајем архитектуре и скулптуре Апулије, на чији је развој пресудно утицала византијска и норманска (фран-

цуска) архитектура, јер Котор је одржавао живе трговачке и културне везе са Апулијом, јужном Италијом, у којој су средином XI века основали своју државу Нормани, с којима је зетски краљ Михаило склопио савез против Византије, а краљ Бодин потврдио то пријатељство женидбом, узевши кћер вође норманске странке у Барију (Апулија). Везе Срба са Апулијом довољно је истакао Јиречек. Познати француски византолог Мије дошао је до закључка да је Студеница „постала на бази византијске архитектуре, али под претежно и знатно јачим утицајем са Приморја и из јужне Италије; преко Нормана, који су тада владали у јужној Италији, дошли су и утицаји француске архитектуре романског стила“. Мајстори Студенице, чија богата пластична декорација упућује на Приморје, били су у првом реду из Котора и Бара, јер је Немања подигао Студеницу после освајања ова два града.

Иако се развила под страним утицајем, которско-барска односно зетско-приморска грађевинарска школа развила је и стекла своје особености. Било је утицаја и у обратном смеру — из унутрашњости на Приморје, премда је то мало приметно. Посредничка улога Зетског приморја је значајна. Већ је поодавно утврђено да је Зета „у погледу на духовну и материјалну цивилизацију и културу била много напреднија од Рашке“. И улога которско-барске грађевинарске школе је значајна у погледу утицаја на развој рашке школе у току XII—XIV века. Не само Студеница него и други велики споменици средњовековне Србије то потврђује, као што су Градац, Бањска, Арханђел призренски и Високи Дечани.

ОБРАД ДЕСИСЛАВИН

Обрад Десиславин (упок. 1332) познат је као неимар сребрног олтара цркве св. Николе у Барију, романске базилике из XI века. Олтар је задужбина краља Милутина. Израђен је под руководством Обрада из Котора, сина Десиславина. То је све што се знало о овом нашем средњовековном уметнику, погрешно названом Обрад Десислав или Десиславов. Из података сакупљених из најстаријих сачуваних судско-нотарских списа которских, оскудних за потпуно осветљавање рада и лика уметникова, сазнајемо о његовом пореклу, породици, о његовим друштвеним везама, имовном стању, смрти, и још нешто из последњих година његовог живота.

Године 1319. краљ Милутин је учинио знаменити поклон базилици св. Николе у Барију. Дао је да се изради олтар за крипту цркве у којој су смештене мошти свеца. Олтар је уметничко дело; веома скупоцен, сав од тешког сребра из наших средњовековних рудника, из Брскова, Новог Брда, Трепче или Рудника. Израду олтара поверио је Которанину.

Милутин је пошао трагом својих претходника, који су не само из верских него и из политичких разлога чинили богате поклоне овом католичком храму и одржавали везе с јужном Италијом, углавном преко Котора. Те везе датирају још од зетских владара. Одржавао их је краљ Михаило и његов син Бодин, чија је жена била из Барија. „Тесне везе између Котора и италијанског Бара“ — каже Жиречек — „биле су, по свој прилици, узрок што је чувена поклоничка црква св. Николе у апуљском граду тако често обасипана богатим поклонима од стране Срба, први пут од великог жупана Немање“. Осим Немање, поклоне

овој цркви давали су Јелена Урошева, краљ Милутин, Стеван Дечански, Душан и цар Урош. Цар Душан јој је одредио 200 перпера годишње, што је доцније потврдио цар Урош. Писало се о скупоценим иконама св. Николе — поклонима српских владара. Милутинов дар је велика икона на дрвету, уметнички украшена сребром и златним везом, коју описује Беатило, италијански писац из средине XVII века. С десне стране свеца — каже он — израђен је лик краља Милутина; с леве лик његове жене Јелене. На другој мањој икони свеца израђени су ликови краљице Јелене (Урошеве) и њених синова са латинским натписом: „Краљ Урош син Уроша краља Србије; Краљ Стефан син Уроша краља Србије; Сети се, Госпode, слушкиње твоје Јелене, божјом милошћу краљице Србије, жене великога краља Уроша, мајке поменутих краљева Уроша и Стефана“ (Милутина и Драгутина). — Трговачке и културне везе Котора са Апулијом, као и црквене са Баријем, под чију је архиепископију дуго времена потпадала которска бискупија, биле су у средњем веку врло живе. Которски архив пружа многобројне доказе о томе. Још од времена Обрада Десиславина и фра Вите у Котору налазимо лекаре, апотекаре, нотаре, наставнике и мајсторе из Апулије, чији је утицај на Котор, и преко Котора даље на унутрашњост Зете и Рашке очигледан. Ово важи и за Дубровник. Позната су уметнички и раскошно украшена врата цркве св. Андрије у Барлети, која је у XIII веку радио Симон Дубровчанин.

Много је важнији други Милутинов поклон — сребрни олтар. Латински натпис на олтару једини је досад познати извор који говори о главном неимару овог уметничког споменика. У натпису је наведено да приложени олтар сачињавају „сребрна трпеза

гу-
лу-
је
им
ра.
ки
је
С
за-
На
за-
им
је;
се,
ју
је
и
са
је
и-
ли
е-
та-
ј-
ко
е-
ли
у
ш-
-
је
ру
но
са

(менза), велика икона у сребру; сребром оковани свод над олтаром, кандила и велики свећњаци од сребра“. Наводи се име приложника, са његовом помпезном титулом, уобичајеном у оно време: „Урош, краљ Рашке и Дукље, Албаније, Бугарске и целог приморја Јадрана, од мора до велике реке Дунава“. Изричито се каже да су радови извођени „под руководством Обрада из Котора, сина Десиславе, верног и вештог, одређеног за поменуто дело од горе реченог краља“. Даље се наводи да су протомајстор Рођеро из Инвидије и мајстор Роберто из Барлете почели овај посао јуна 1319. и довршили га крајем марта наредне године.

Овај натпис више не постоји — уништен је приликом рестаурације 1684. године. Ни сама трпеза, битни део олтара, није више у оном облику у коме је израђена 1319, додати су неки барокни украси. Према одговору управе базилике, којој смо се обратили, не постоји ни цртеж првобитног изгледа олтара. Дobili смо само лепо илустровани водич, са сликом монументалне базилике св. Николе, са више детаља њене архитектуре и вајарских украса, са сликом крипте, уврх које је постављен сребрни олтар над свечевом гробницом; затим више призора са традиционалне прославе св. Николе, која се обавља сваке године на дан свеца. Водичу је приложена и слика иконе св. Николе, сребром оковане, „дар базилици од Уроша краља Србије“ (као што испод слике пише), која се сваке године, вековима, носи на челу процесије.

Италијански писац Антонино Беатило из Барија штампао је (1645) своје опсежно дело о животу св. Николе четрдесет година пре рестаурације крипте. Цитирао је натпис на олтару, који је ту потпунији и вернији од преписа који је објавио (1601) Дубровчанин Орбини. Оба се преписа слажу да је Обрад син Деси-

славе, а не Десислава. Под насловом: Сребрна капела коју је св. Урош, краљ Рашке, дао начинити за цркву у Барију, над телом св. Николе“, Беатило говори о дару краља Милутина, односно о делу Обрада Которанина. Каже да је Урош (Милутин) посетио базилику 1319. године, заједно са својом (другом) женом Јеленом и својим синовима Урошем—Стефаном и Константином, где је остао неколико дана; није хтео отпутовати без поклона; наредио је да се позову „са много страна чувени мајстори“. Писац каже да више не постоје канделабри, кандила и сребрна облога капеле изнад свечева гроба. Дао је овај опис: Олтар је постављен тако да покрива цео гроб, али се кроз мали отвор виде свечеве мошти. На задњој страни св. трпезе налази се натпис. Трпеза је дугачка 9 и 1/2, широка 6, а висока 4 педи. На њеној сребрној облози израђени су у баљерефу ликови светаца, што „представља велику уметничку вредност“. Још су ту и неки натписи, „који се односе на краља и сина му Константина“. Велика икона која се уздизала над самим олтаром (трпезом) била је висока 6, а широка 14 педи, доцније је смањена на 8 педи. У средини је лик св. Николе, од 4 педи, а са стране сцене из његова живота и 13 других ликова, Исуса, Марије и других светитеља. За дародавца каже да је још оставио 1.200 шкуда (златника) годишњег дохотка за одржавање олтара, за свештеника који сваког дана има да се моли за његову душу и за свечану процесију о празнику св. Николе.

Дело Обрада Десиславина разбијено је као целина — трпеза је преправљена, натпис уништен, велика олтарска икона, тешки свећњаци, кандила и сребрна облога свода капеле уклоњени су и преливени. Остало је тешко сребро краља Милутина, али је збрисано његово име са приложеног олтара и име

ма
су
10
то-
жу
јом
ги-
ти
на

његовог „верног и послу вештог“ Которанина Обрада Десиславина.

Какви су били припремни златарски и сликарски радови за овај олтар, не може се знати. Шта је, заправо, Обрада Десиславина, а шта апуљских мајстора? Шта је све израђено у нашој земљи, у Котору, а шта у Барију? На та питања не даје одговор натпис са олтара, једини познати извор. С правом можемо претпоставити: 1) да су велику олтарну икону радили наши домаћи мајстори, највероватније грчки сликари из Котора, можда главом Никола Грк, чији се један син доцније одселио у Апулију; 2) да су ту икону оковали сребром наши домаћи мајстори, у првом реду которски златари, Обрадови суграђани; 3) да су кандила и канделабре радили такође наши мајстори, понајпре Которани, јер зашто би се толико сребро и злато носило необрађено из наше земље у Италију, кад је у самом Обрадовом Котору било толико одличних златара, уметника на гласу (Савин, Радоје, Милко, Никола, Милослав, Побрат, Медоје, Горан, Петар из Брскова), код којих су долазили на дугогодишње изучавање заната младићи из Дубровника, Бара, Будве, Спича, из саме Венеције; 4) да су поменути апулијски мајстори оковали сребром свод капеле и трпезу, на којој су, можда, израдили рељефе светаца, и да су технички наместили све делове дарованог олтара, уколико Обрад није довео мању екипу которских мајстора, које није могао заобићи; 5) да се све радило и изводило по замисли, нацрту и под надзором Обрада Десиславина, који се добро разумевао у пословима архитектуре и златарства.

жа
ра-
ља

Дубровчанин Апендини први је изрекао суд о Обрадовом делу и о Обраду као уметнику. Он сматра да је био вајар и архитекта од заната, врло заслу-

жан, и да је добио налог од Милутина да нацрта и „изради овај величанствени олтар“. Шиме Љубић, који је имао прилике да види Обрадово дело као и Апендини, истога је мишљења. Он сматра да је Обрад' скулптор и архитекта, да је планирао и конструисао „онај величанствени олтар, споменик његове неумрле славе“. Кукуљевић назива Обрада вајаром и градитељем. — Поред свих похвала, нама ипак недостаје поуздан суд о уметничкој вредности Обрадова дела. Неоспорно је да је Обрад Которанин био угледан уметник. Краљ Милутин, који се руководио ширењем угледа своје земље и популарисањем свога имена, борећи се за одговарајући престиж своје земље и своје лозе, није послао у Бари било кога. Само искусном уметнику могао је бити поверен посао који се изводио у једној чувеној базилици у свету, на гробу св. Николе, патрона помораца, у једном од најчувенијих поклоничких светилишта европских у средњем веку, где су радили истакнути мајстори Италије и куда су долазили многобројни поморци, путници и поклоници, уметници, велможе, цареви и краљеви многих земаља. Сама та чињеница говори о Обраду Десиславину као уметнику.

Из которских писаних споменика сазнајемо први пут о Обраду Десиславину, и то само понешто из последњих година његова живота. Два су важна документа о њему. Један је брачни уговор о миразу његове ћерке Дехе. Он открива Обрадово порекло, — име мајке и име породично (Obradus Desislave Gambe), односно открива самог Обрада Которанина, познатог историји уметности. У свим осталим документима наводи се само његово име и презиме, без имена оца или мајке, по којима се не би могло знати да је реч о Обраду Десиславину, уметнику, градитељу чувеног сребрног олтара у Барију. Други докуменат је

Обрадов тестамент, из кога сазнајемо о датуму његове смрти. У њему се наводи име Обрадове ћерке Дехе, по чему се може поуздано утврдити да Обрад Гамбе није нико други него Обрад Десиславин.

Обрад Десиславин Гамбе склопио је новембра 1331. уговор о миразу са Грубом покојног Илије, који узима за жену Обрадову кћер Деху, чије је име не-обично и ретко. Помиње се нека Деха и у старим српским споменицима; Деха Соркочевић, Дубровчанка, живела је у време Дехе Обрадове. Обрад је дао ћерки у мираз виноград у Касестрама, у Кавчу, код цркве св. Спаса, засађен на земљи превлачког манастира св. Ми-хаила, као и свој део тршћа за виноград, заједнички са златаром Милославом Радогостовим, братом истак-нутог златара Николе, који су могли учествовати са Обрадом у изради делова олтара у Барију. То имање било је процењено на 325 перпера. Поред тога, добила је 50 перпера, 18 асагија (око 100 грама) израђених златних наушница, 13 унача (око 400 грама) израђе-них златних укосница, везену тунику, свилену сукњу, огртач од fine саје постављен свилом и две горње хаљине од пурпурног велура украшене златним ши-ритима. Оваква летња хаљина била је обично постав-љена свилом, а зимска танким крзном, понека крзном „куне златице“.

Овај докуменат доказује да је Обрад син Деси-славе, као што се он сам потписао на свом делу у базилици св. Николе у Барију; да је по свој прилици остао врло рано без оца, те се казује по мајци, која је морала бити добро позната у својој средини; да је из пучке породице, јер се не титулише као власте-лин, нити је његова кћи добила мираз „по обичају которских властелинки“, нити се удала за властелина; даље доказује да је био имућнији грађанин, јер је ћерки дао добар мираз, иако је имао синове, који су

били главни наследници његове имовине; и да је имао винограде на метоху св. Михаила превлачког, столице зетског епископа, управо испод цркве св. Петра у Богдашићима, на којој је очуван познати ћирилски натпис из 1269. године.

Прве помене о Обраду (Десиславину) Гамбе имамо у најстаријим сачуваним списима которским. Током новембра 1326. јављао се два пута као званични сведок, који је тада, по прописима Которског статута, уз судију и аудитора оверавао нотарске јавне исправе, уговоре, тестаменте, признанице итд. У првом случају сведочи да је Петар Витин, ранији и доцнији которски нотар, подмирио неки дуг; у другом, Обрад Гамбе је сведок при склапању уговора ђаконa Абрахама, опата цркве св. Марије на реци, са неким Медојем, коме даје на обраду црквени виноград на баштини манастира св. Михаила превлачког.

Крајем маја 1327. године Обрад Гамбе је купио виноград у Ластви од Радише и Ђуроја, синова Проданових, за исту цену по којој су га они купили од неке Станиславе и њеног сина Тврдоша. Исте године помиње се његов виноград у Касестрама, изнад винограда Ђуроја Проданова са Пасиглава. Новембра 1327. Обрад се опет јавља као сведок при суду, приликом склапања уговора између Богдана Добренова и Илене, ћерке Николе Грка, сликара, о измени куће и винограда, као и уговора о миразу исте Илене.

У годинама зидања Дечана (1328—30) о Обраду нема никаквог помена. Крајем фебруара 1332. дао је изјаву пред судом Петар Братошев Квилешија из Котора да дугује Обраду Гамбе 50 перпера.

Првих дана јуна 1332. умро је Обрад Гамбе. Сачуван је његов тестамент. Извршиоци његове последње жеље, презвитер Вита, управитељ цркве св. Марије на Гурдићу, Јуније Гамбе и Марин Обрадов

Гамбе, поднели су суду 8 јуна 1332. Обрадов тестамент да се озваничи и унесе у судско-нотарску књигу. Докуменат је местимично оштећен влагом и не може се цео прочитати. „Ја Обрад Гамбе“ — тако гласи тестамент — „чиним ову последњу опоруку, при здравној памети и говору. На првом месту одређујем да се да бискупу перпера 2, презвитеру Вити перпера... да се моли богу за мене; за помене перпера 6; Станислави, мојој одгојитељки (дадиљи?), и њеној кћери Будни перпера...; мојој кћери Дехи перпера 5; за „неправедно стечено“ 20 перпера; кућа у којој станујем припада Палми, јер сам од њега примио за њу новац; за мисе перпера 5, а извршиоцима опоруке перпера..., да се направи сакристија у цркви св. Спаса. Дугујем Дому Богданову... такође фра Вити (fri Vite) перпера 13, Братославу перпера 2. За извршиоце моје опоруке одређујем презвитера Виту, Јунија Гамба и мога сина Марина“. Сведоци при писању тестаamenta били су Ђорђе Црнели и Тома Станојев. Од стране суда тестамент је озваничио Трифун Бућа, познати дипломата краља Милутина и Стевана Дечанског, за кога смо већ рекли да је био један од најјачих привредника тадашње Србије, трговац сребром, златом и оловом из домаћих рудника.

Обрад не помиње у тестаменту своје синове и своју жену, која га је изгледа надживела. Они су били баштеници његове имовине, што није било потребно да наглашава у тестаменту, јер се то разуме само по себи, по обичајном праву и прописима Которског статута. Навео је само своје обавезе и своја завештања.

Поменута Обрадова кућа била је палата у своје време; њена вредност била је доста велика. Обрадови синови Марин и Петар изјавили су пред судом одмах после очеве смрти да је Палма Ивана Дамјанова ку-

пио од њиховога оца за 400 перпера (скоро 3 милиона динара) кућу са верандом, са улице, испод куће Аврама Бурде, изнад куће Велије, ћерке Павла Сколе. Обрад је имао још једну кућу у Котору, која се помиње две године после његове смрти. Налазила се између властелинских кућа Марина Голије и Матеја Абрахе, који је извозио олово и бакар из Брскова.

Децембра 1332. Ђорђе Црнели поднео је суду тужбу против Марина Обрадова и његове браће. На основу судско-нотарске признанице, Црнели тражи да се подмири дуг од 400 перпера. Странке су пристале на суд добрих људи. За двоструки износ дуга, према одредби Статута, арбитри су проценили на 800 перпера и уступили Ђорђу Обрадове винограде у Касестрама, са кућом од камена, као и два дела тршћа у Кавчу (Градац). По прописима Статута, Црнели је имао право да држи имање до подмирења односно да га прода после три месеца да се намири, а остатак да поврати власницима. Тај виноград са кућом, између винограда Марина Голије и Марина Вракјена, који је „раније припадао Обраду Гамбе“, продао је Црнели у јануару 1335. године Палми Ивана Дамјанова. У исто време продао је Марину Обрадову за 60 перпера свој виноград у Кулином Брду (Кавач), поред винограда породице Гамбе.

У овом документу наводи се да је за Марина с браћом одговарала „пред судом мајка поменутог Обрада“, говорећи да је она „власник и господар“ тога имања. Сматрамо да Десислава није била тада жива, иначе би је Обрад поменуо у тестаменту. Овде је вероватно реч о жени Обрадовој, односно мајци поменутог Марина Обрадова, што је нотар, по свој прилици, хтео да каже, па је погрешно. На сличне грешке наилази се често. Иначе, Обрадова жена се нигде не помиње; не зна јој се ни име ни род. Овде се по-

миње Марин Обрадов с браћом, по чему би се дало закључити да је Обрад, поред Марина и Петра, имао још неког сина.

Један Обрадов виноград у Кавчу помиње се августа 1334. поред винограда Томе пок. Павла (Томина Драга), који је умро на двору Дечанског, а узели су га у обраду посадници Трифуна Буће. Октобра 1335. жена златара Групише жалила се суду против Марина Обрадова Гамбе да држи све посаднике на заједничком имању у Грбљу; тражи да јој уступи део посадника. Према судско-нотарској исправи, ови људи су припадали искључиво Марину, зато му их је суд поново досудио, иако је имање и даље остало заједничко. Ако овде није реч о миразној имовини Мариновој, онда су ови грбљски посадници припадали раније Обраду Десиславину.

Презвитер Вита, управитељ цркве св. Марије на Турдићу, изјавио је децембра 1335. да је потпуно подмирен од покојног Обрада Гамбе и његових синова. Годину доцније Марин пок. Обрада Гамбе издао је признаницу на 40 перпера дуга презвитеру Вити Чучу и архиђакону Петру Шарани.

Обрадов син Петар био је которски ђакон. Он се мање јавља од брата Марина, који се бавио трговином. Обрадова кћи Деха више се не помиње. Њезин муж Грубе Илије Кокја узео је неколико месеци пре женидбе од Трифуна Буће 566 перпера на добит попола. Имао је брата. Њихова кућа налазила се поред куће златара Савина и куће Фрања Драгова Кокје.

Которска породица Гамбе била је мала. Осим Обрада и његових синова, јавља се раније и Марин Гамбе, који је умро пре Обрада. Судећи по имену Обрадова сина, овај Марин Гамбе био је можда, брат

Обрадов. Његова удова Маре завештала је (1332) 100 перпера за своју душу, — за 1.000 миса и за доброчинства. Поред осталог, оставила је један перпер ђакону Петру Обрадову, а десет перпера своме сину Сергију, такође ђакону, да се помоле за њену душу. Њена два друга сина Иван и Марко бавили су се трговином. Иван је пословао са млетачким трговцима као трговачки судруг Трифуна Буће. Јуније Богданов Гамбе помиње се чешће. Двапут је водио спор око ћеркиног мираза са зетом Андријом Скарпачи, који можда припада породици познатог млетачког сликара Витора Карпачо (1455—1522), чије се једно дело налази у Штросмајеровој галерији у Загребу.

У средњовековном Дубровнику живела је властелинска породица Гамбе. У првој половини XIV века помињу се Добро, Јуније, Палма и Лука. Лука је био бродовласник, трговао је са Млещима и Апулијом; завештао је Малој браћи у Дубровнику 100 перпера за израду икона. Да ли је ова дубровачка породица била у каквом сродству са которском породицом Гамбе, не може се знати.

Обрад Десиславин Гамбе био је, види се, угледан которски грађанин. Треба нарочито истаћи да је имао везе са уметницима, златарима и трговцима сребром и златом из рудника Србије. Ђорђе Црнели, који је уживао његово пријатељство и поверење, трговао је сребром, златом и оловом из Брскова, Новог Брда, Трепче и Брвеника, где је имао кућу и имање. Са златаром Милославом, братом Николе златара, имао је заједничко тршће, што упућује на неко њихово заједничко пословање. Обрад је био пријатељ Николе Грка, сликара, и његове породице. То наводи на помисао да је Никола Грк могао радити олтарну икону за базилику св. Николе у Барију. Пред саму смрт Обрад је одредио презвитера Виту, опата.

100
ро-
ба-
ну
ду.
н-
тр-
ма
нов
уко
јик
пра
ва-
те-
ска
ино
ни;
сра
зда
уом
н
Бма
бм
б-
тр-
с.
с.
та,
и-
в-
ц-
с.
Ц
II

цркве св. Марије на Гурдићу, неимара Дечана, за свога „душебрижника“ и за првог извршиоца своје последње жеље. То значи да му је Вита био први, најуваженији, најпоузданији и најмилији пријатељ. Ово пријатељство два наша знаменита уметника из средњег века говори о њиховој сарадњи, која нас упућује ка Дечанима.

3.

КОТОРСКИ МАЈСТОРИ

(КОТОРАНИ — БАРАНИ — ДУВРОВЧАНИ — ЗАДРАНИ)

Которани. — Мајстор Браноје, каменар, становник Котора, оженио се октобра 1326. ћерком мајстора Радосте, ковача. Донела му је у мираз 12 асагија злата, свилену тунуку, украшену хаљину и виноград у Могоришу, између винограда ковача Драгоја и винограда Марина Гамбе, процењен на 200 перпера. После месец дана удао је своју рођаку за ковача Михаила. У јулу 1331 примио је Радослава Гојшина из Будве да га учи занату, а 1336. године Милету Добруневића из Богдашића, првога на 9, другог на 6 година. О његовом раду нема података.

Мајстор Храноје и мајстор Богоје, камениари, уговорили су октобра 1327. с Марином Мекшом, судијом, да му у приземљу куће направе велика врата и прозор са гвозденим решеткама; на првом спрату врата над степеницама, пет прозора и шести с решеткама; да дозидају други спрат са фризом, висок седам лаката, пет балконата са по једним стубом (бифоре) и прозор с решеткама; да подигну трећи спрат, висок девет лаката, и поткровље с два прозора. Мекша је дао материјал, а мајстори раднике. Шест греда по 20 и седамдесет греда по 13 лаката

испоручио је Фрањо Тодоров Фумади из Задра, настањен у Котору. Посао је имао бити свршен до јуна 1328. Мајстори су добили унапред 53 перпера.

Мајстор Богоје, зидар, синовац Мироша, помиње се пре тога као кредитор Марина, сина Стана обућара. Неоспорно је то Богоје „Понта“, који је градио кућу Ани Павла Дабронова у Котору (1333), заједно са дубровачким мајстором Радостом „Тутасанта“. Према објављеним подацима из дубровачких извора, у то време радио је у Дубровнику Богоје Пурчић, 1333—4. са Обрадом Хвалислављевим из Бара, а 1345. године са Обрадовим братом Милком и Боројем Радојевићем. Судећи по Радости Пурчићу, ученику которског мајстора Станоја, Богоје Пурчић је из Драчевице (околина Херцег-Новог). Да ли је то Богоје „Понта“, не може се утврдити; исто тако се не зна ни да ли је мајстор Храноје који је радио на дубровачкој тврђави 1350. године истоветна личност са поменутиим которским мајстором Хранојем.

Мајстор Жупан, каменар, и његов син Кимо (Климент) радили су крајем 1326. године Марину Голији, судији. — Зидар Богдан јавља се два пута као сведок на озваниченој судској исправи, децембра 1326. и августа 1327. У јуну 1327. дао је једну признаницу на 9 перпера дуга. Имао је кућу у суседству двојице властелина, Марина Голије и Матије Бизанти.

Мајстор Дражоје, каменар, помиње се први пут априла 1332. Тужио је гостионичарку Милославу што је присвојила један део куће у којој станују. После годину дана Милослава је тужила њега што је порушио неки зид, иако је припадао њему. У фебруару 1335. мајстор Дражоје је примио Белоја Милановића да учи занат на 8 година. Према дубровачким изворима, мајстор Дражоје Которанин боравио

је у Дубровнику 1362. године. Дражојев добар друг био је мајстор Милко, каменар. Они су јула 1334. уговорили са Медојем Шујићем, златаром, да му за 100 перпера брсковских и печу платна саграде кућу са седам прозора какве сам жели. У пролеће 1335. зидари су примили 53 перпера и платно. Фебруара 1335. Дражоје и Милко, каменари, склопили су уговор с Марином Михайловим Гером, Дубровчанином настањеним у Котору, да му за 80 перпера саграде кућу. Зидови изнад темеља имали су бити дебели три педи, а високи шест и по лаката, до консола куће коју подиже златар Петар из Брскова. После месец дана, Дражоје и Милко су погодили с Марком Симоновом да му за кућу израде четири прозора као оне на кући Драга Марка Васиљева (Драга). Децембра 1336. уговорили су са представницима которске општине да за 60 перпера саграде камени мост преко потока на Шурању, иза манастира св. Фрање. Судећи по годинама рада у Дубровнику и по томе што се нигде не наводи да је из Бара, ово није Милко Хвалислављев Баранин.

Мајстор Милош Братомил помиње се више пута. Крајем јуна 1333. пуномоћник доминиканског манастира у Дубровнику Грегор дао је каменоресцу Милошу и његовој жени Луцијани виноград у Могоришу, подложен манастиру св. Павла у Котору, с обавезом да плаћа манастиру један перпер годишње. Јула исте године Милош Братомил, каменар, дао је Братославу Андреје Магурића са Луштице 25 великих оваца на испашу да деле приход „по обичају земље“. Каменар Милош, „зет сина Болинова“, примио је у октобру 1333. Будоја Брајова да код њега учи занат 4 године за храну, одећу, алат и два огртача.

Каменар Микоје Сеновић примио је октобра 1333. Радосту Бучића да учи занат на 7, а јануара

1336. Братослава Богучева из Мокрина на 6 година. — Каменар Станоје примио је у мају 1336. уз јемство Милдруга, Радосту Пурчића из Драчевице да 7 година учи занат у његовој радионици.

Мајстор Петар, „зет Радоглава“, и мајстор Драгош Иванов из Бара, каменари, склопили су уговор јуна 1336. са старешином манастира св. Бенедикта, свештеником Василијем Паскала Мартолова (Пасквалићем), братом Душанова протовестијара Груба, и Марином Мекшом, судијом, да целе године раде на манастиру за 90 перпера. Те године помиње се и Рада, опатица истог манастира. — Каменар Милтен Богдановић правио је маја 1335. неку кречану на Луштици за новце Петра и Николе Бизанти. Вероватно му је био потребан креч за кућу коју је градио.

Мајстор Никола Иванов Векја, грађевинар-дрводелац, примио је 1326. године Брајила сина Добричине да га 3 године учи занату, да му на крају уговореног рока да дрводелски алат и 17 перпера брсковских. Исте године је са својим оцем Иваном Лавекја покрио оловом два звоника и степеништа цркве св. Трипуна за 650 перпера. Марта 1332. Никола је издао признаницу на 30 перпера дуга. После тога не помиње се све до марта 1335, када је са дрводелцем Влахом изводио дрвене радове на кући Марка Симонова. Покрио је оловом цркву св. Марије на реци 1337. године за 400 перпера; олово је дала црква.

Барани. — Мајстор Драгош Иванов из Бара, каменар (camenarius), можда је син Ивана Баранина настањеног у Котору. Драгош се оженио маја 1336, месец дана пре него што је предузео рад на манастиру св. Бенедикта. Узео је Белу ћерку Брате из Котора, сестру ђакона Вала званог „Сас“, која му је донела у мираз кућу на Крепису, испод цркве св.

Петра, поред куће свештеника Ивана Константина, и виноград у Лепетанима. Фебруара 1337. каменар Драгош („Драго“) јавља се као јемац за Ђона Матијева из Бара, који ступа на занат код ковача Николе. — Драгаш Ивана Ђурђева из Бара ступио је 1327. године код дубровачког мајстора Бонифација да учи занат 6 година. Године 1333. вадио је камен крај Бара за кућу Јунија Вукасовића у Дубровнику, по упутству дубровачког општинског протомајстора Корва. Овај Драгаш Ивана Ђурђева могао би бити Драгош Иванов који је родио у Котору.

Дубровчани. — Каменар Марин из Дубровника, становник Котора (Marinu petrarius de Ragusio, habitator Catari), са својом женом Братом и пасторком Дабром, обавезао се крајем новембра 1327. да ће платити Миху Спици свој дуг према постојећој признаници. Изгледа, Марин се као удовац оженио Которанком, удовом, која је имала неку наслеђену имовину, те се јавља као гарант. Један мајстор Марин, зидар, јавља се новембра 1326. два пута као сведок на озваниченој судској исправи изdatoј фра Бенедикту из Задра, приору манастира дубровачких доминиканаца. Да ли је то овај Марин Дубровчанин, Марин Которанин или Марин (Менча) Баранин који је клесао бифоре и трифоре за кућу Михаила Држића у Дубровнику 1333. године, не може се утврдити. Свакако је то Марин Дубровчанин Гого, настањен у Котору. Марин Гого помиње се у дубровачким изворима пре преласка у Котор. Године 1312. градио је кућу Госту Гостишићу, а 1313. кућу Ловру Менчетићу, заједно са Матом Гогом, и клесао балконате за кућу Мартола Тудешевића, заједно са Матејем Касолцем. Исте године је у групи дубровачких мајстора отишао у Србију. После пет година (1318) клесао је с Лоном Његославовим пет бифора за кућу Вите Соркочевића,

а пет других за кућу Витина брата Андреје. После тога помиње се као дубровачки протомајстор (1324). Надимак Гого добио је вероватно по томе што потиче из породице зидара („гога“).

Истиче се Марко Маринов Гого из Дубровника. Син је поменутог каменара Марина Дубровчанина, свакако из његовог првог брака. Вероватно је за оцем дошао у Котор. Марта 1335. мајстор Марко Гого (Ghogo), каменар, склопио је уговор с Михаилом Бућом да му за кућу у Котору изради четири балконате са по два стуба, по 12 перпера млетачких, и четири са по једним стубом, по 5 перпера; такође десет мањих балконата, по 4 и по перпера, онакве као на кући Трифуна Буће. Осим тога, обавезао се да ради Михаилу на кући за 12 перпера месечно, и да му направи прозор као онај Медошија (Драга) према тргу, шири за једну пед, за 12 перпера млетачких. Бућа се обавезао да преда мајстору Марку до краја априла потребан камен са Корчуле и три помоћна радника. Бродарину за превоз камена имао је да плати Бућа мајстору чим камен стигне у Котор. Марко је примио унапред 25 перпера и обавезао се да не ради другоме док не сврши предузети посао.

Крајем октобра 1335. Марко Маринов Гого из Дубровника склопио је уговор са свештеником Луком Палма Бенова да му сазида кућу, која ће са два лица имати „избочено“ камење, на горњем прочељу балконату са два стуба широку осам и по педи, другу широку пет педи и прозор од три и по педи широк. Мајстор се обавезао да подигне кућу за три педи вишу од суседне куће Аморела и да све балконате и прозоре направи од корчуланског камена. Посао је погодио за 100 перпера брсковских. Лука је дао креч, а Марко све остало.

Истота дана Марко Гого је склопио уговор с Трифуном Марковим Баском да му од свога материјала, осим креча, надозида кућу за три педи вишу од куће Марка Драга. На другом спрату имао је да направи две балконате са по једним стубом, као оне на кући Михаила Буће код пекаре, и три прозора са луком, све од корчуланског камена. Рад је имао да почне у марту, а да се доврши о Петрову дне. Погођен је за 140 перпера брсковских, да се подмире у три рока.

Почетком децембра 1336. Марко Гого примио је на занат на 10 година Братка Ђурђине Степкове из Будве, за кога је јемчио Милко златар, код кога је ступио на занат на 12 година Братков брат Крагуј. Значи Марко Маринов Гого останио се у Котору, где је имао своју радионицу. — Према дубровачким изворима, Марко Гого, син клесара Марина Гога, радио је балконате и украсне прозоре у Дубровнику, 1333; наредне године балконате за палату Бунића, заједно с братом Јаковом, а 1341. стубове за ложе, бифоре и трифоре за палату Климента Гледића.

Мајстор Милен Радомислић из Дубровника, каменар, оженио се 9. августа 1327. Маром Бена Станимира из Котора, која му је донела у мираз 44 перпера. Јула 1334. каменар Милен и његова жена купили су кућу Добре, удове Вите Лада, за 150 перпера. Истота дана продали су златару Милку своје земљиште у Котору, покрај куће златара Радоја, за 80 которских перпера. Крајем исте године каменар Милен Радомислић дао је признаницу на 25 перпера, које остаје дужан Милу Господинчеву. Фебруара 1336. Милен је примио Виту Радунова да га учи знанату 8 година, а у априлу Липка Радостина из Међеђе да га учи 12 година. За непунолетног Липка склопили су уговор његова браћа Богоје и Боганица. Марта исте године жалио се суду Никола Белоглави на Драгоша

Крчула и Милена каменара, јер нису испунили своју обавезу према уговору о испоруци 150 модија креча. Истог месеца жалио се Милен, у име своје и своје жене Маре, на Петра Савина што на својој кући прави прозоре на штету њихове куће. Тужба је поновљена у децембру. У априлу 1337. каменар Милен и његова жена Мара водили су спор са женом покојног Мрђана, рођака Маре. У то време Милен и жена му помињу се као дужници Матије Смалоте, према признаници од 40 перпера. По свему овоме види се да се Милен коначно настанио у Котору. Сахрањен је са својом женом у которској цркви св. Луке. Надгробна плоча је од 10. априла 1350 (S. MILENI PETRARI ET MARE UXORIS EIUS. MCCCL, DIE X APRILI).

Према дубровачким изворима, Милен се у јесен 1327. вратио у Дубровник, где је купио кућу. Тамо се помиње почетком идуће године. Септембра 1334. радио је са Богојем Пурчићем за Јунија Вукасовића. Фисковић наводи да је Милен радио у Дубровнику у клаустру фрањевачког самостана после 1350. Према томе, његова жена умрла је прије њега; и он је 1350. године поставио надгробну плочу и себи и њој.

Мајстор Радоста „Тутасанта“ радио је више година у Котору. Каменар Радоста из Дубровника примио је у своју радионицу, октобра 1327, Шћишу Миленова из Рудина да 5 година учи занат код њега. У фебруару 1332. примио је Милата Скоронића да учи занат 7 година. Уговор је склопио с Милатовим братом Кртошијом. Мајстор се обавезао да ће ученику на крају дати алат и свечано одело од новог сукна (suchne nove). После три године Радоста је обновио уговор са самим Милатом лично, са изменом да Милат учи занат свега 6 година. У новембру 1336. мајстор је оженио ученика својом ћер-

ком Станом, давши јој у мираз 115 перпера које му дугује Лонгинова удова Деса са сином, односно њихову кућу zaloжену за дуг. Уз јемство Марка Драга, Деса и њен син Петар задужили су се код Радосте званог „Тутасанта“ (dicto Tuctasanta) и zaloжили му своју дрвену кућу, која се налазила између пекаре Бизантија и куће неке Велике, с обавезом да га подмире за пет година, у противном, кућа прелази у власништво Радосте.

Априла 1333, Радоста „Тутасанта“ и Богоје „Понта“ склопили су уговор са Аном удовом Павла Дабронова, који је са братом Луком имао везе са архиепископом Данилом II, да њој и њеном сину Николи сазидају кућу у Котору. Мајстори су имали да добију 30 перпера за сваки „милијар“, дужине и висине по осам корака, рачунајући у ту површину прозоре и балконате. Власници су дали камен, креч, армадуру и сав материјал; мајстори су се обавезали да не раде другом док не доврше ову кућу. Примили су унапред 100 перпера. — Почетком октобра 1336. Радоста „Тутасанта“ склопио је уговор са Луком Јакова Бенова да му поправи кућу која је раније припадала Илији Лограду. Требало је да сагради троја камених врата, од којих једна широка пет и по педи, три прозора изнад врата, висока по три и по, а широка по две и по педи; затим три балконате на првом спрату, високе пет а широке три педи; три истоветне балконате на другом спрату и три истоветне према брду; на свакој фасади по два прозора, висока пет а широка три педи. Са радовима је требало да буде готов до Ускрса, под обавезом казне од 100 перпера. Није уведено колико је мајстор имао да добије за свој рад.

Према дубровачким изворима, Радоста „Тутасанта“ клесао је трифору и бифоре за кућу Илије Савина у Дубровнику (1335). Од фебруара до краја септембра

1340. радио је на самостану Мале браће; а 1348. градио је кућу Ивану и Вити Растићу, заједно са Милгостом Другојевићем.

Каменар Бероје помиње се у которским списима новембра 1333, односно помиње се његова кућа, по чему би се могло закључити да је радио у Котору. Вероватно је то дубровачки клесар Бероје Радојевић, који је 1329. године радио у Дубровнику на кући Бенција де Буона, Флорентинца. Доцније је радио на Пељешцу са Обрадом Баранином и Богојем Пурчићем (1333). У Дубровнику је радио 1335—6; за једну кућу клесао је колонаде као оне на кући Николе Лукаревића, а прозоре са луком као оне на општинској кући, поред тога, клесао је и украсне бифоре и трифоре (1340—1); за кућу Јунија Ђорђића радио је трифоре и стубове с капителима (1341); после три године клесао је плоче за олтар доминиканске цркве. Са Милком Баранином и Богојем Пурчићем израдио је 24 врата од корчуланског камена за општинску кућу на Пласти (1345). Године 1348. спомиње се као покојни, а место њега се спомиње његов син Грубо, клесар.

Задрани. — Мајстор Петар Ловров из Задра, каменар, син протомајстора-каменара, настањен у Котору, оженио се новембра 1326. Филипом Јакоба из Ферма, которскога градског лекара. Њен мираз износио је 140 перпера брсковских.

Каменар Анђел Ловров из Задра, брат Петров, примио је октобра 1335. Степана Кривошијева из Бара на посао за годину дана, да га храни, одева, да га поучава у занату, да му на крају да „мрку капу“, кошуљу и 9 перпера брсковских. Средином марта 1336, мајстор Анђел, зидар, син покојнога мајстора Ловра из Задра (magister Angelus, murarius, filius quondam magistri Laurentii de Jadra), склопио је уговор с Михаилом Бућом да му за 125 перпера са-

гради цркву у винограду на Пучу (Шкаљари), у свему као црква св. Катарине, коју је подигао Павле Болије, с обавезом да буде готова у октобру. Црква св. Катарине, задужбина имућног которскога грађанина, била је капела манастира св. Фрање на Гурдићу, спојена са манастирском црквом. Њени темељи откопани су пре неколико година; међу гробницама са натписом најстарија је Миха Спице, Витина савременика.

Петар и Анђел били су истакнути приморски мајстори, као и њихова браћа Јурај и Никола, који су радили у Дубровнику. Њихов отац био је протомајстор; није доживео 1314. годину, али је доживео да кроз његову школу прођу његови синови, можда и најмлађи, Анђел. Историја Бањске и Дечана неће се оглушити према школи Ловра Задранина, као ни према клесарским радионицама његових синова, не само Петра и Анђела него и Јурја и Николе.

Према објављеним подацима из дубровачких извора, Јурај и Никола, синови протомајстора Ловра из Задра, склопили су уговор 1316. године да раде на самостану доминиканаца у Дубровнику, вероватно на великој цркви, чије је зидање почело при крају XIII века. Никола је ту радио и 1323. Код Јурја је ступио на занат (1314) Озроје Богдановић из Конавла, а код Николе Поменије Добрање Дубровчанина (јуна 1327). Никола је имао своју кућу у Дубровнику; оженио се ћерком дубровачког кројача Томе (1317); послао је са задарским бродовласником Фрањом Тодоровим Фуматом, настањеним у Котору. Јурај је доживео 1347. годину; тада је градио кућу Николи Лукаревићу, моћном дубровачком властелину.

Петар Ловров радио је у Дубровнику дуже времена, све до пресељења у Котор. Помиње се тамо 1317, када је радио са млетачким каменоресцем Виланом Доминика из Терца (из Градишке у Удинама).

У то време градила се дубровачка стона црква св. Марије, коју је изводио протомајстор Корво из Млетака. На њој је радио и Петар Ловров. Он је са Корвом подузимао више радова. Са Влахом Томиним градили су 1324. године лучне степенице на кући Јунија Ђорђића. Исте године, Петар и Корво склопили су уговор са Томом Павла Томина Драгом, државником Стевана Дечанског, да му за кућу у Котору израде пет прозора са луком, четворо лучних и двоја правоугаоних врата. Са браћом је радио на цркви доминиканаца. У јуну 1325. Петар је склопио уговор са Петром Мартуловим Тудешевићем из Дубровника, пуномоћником Матије Јакоње, которског властелина, да за Јакоњину кућу у Котору исклеше до краја септембра четири бифоре, по узору на бифоре са дубровачке палате Ивана Чилипа. Рад је погодио за 21 перпер. Као становник Дубровника помиње се фебруара 1325, када је примио Радославу Богдана Првородице из Требиња да служи у његовој кући десет година, за храну, одећу и 20 перпера. Годину доцније јавља се као становник Котора. Тада је био угледан мајстор, што сведочи и његова женидба са ћерком которског лекара. Године 1335. радио је у Дубровнику, опет са Корвом.

Анђел је дошао у Котор за братом Петром, вероватно уочи зидања Дечана. Пре тога радио је у Дубровнику с браћом, где им је живела удата сестра. По довршењу Дечана настанио се у Котору, где је остао више година. Као становник Дубровника јавља се 1339, заједно са женом Иваном, ћерком Јакова Доминикова. Јануара 1341. спорио се око неких 10 перпера с мајстором Михаилом Брајковим из Бара, који је познат нашој историји уметности по чувеним хексафорам самостана Мале браће у Дубровнику. По пресуди кнеза и судија, Анђел је подмирио Михаила,

с којим је, по свој прилици, предузимао заједничке радове. Михаило се био и сам настанио у Дубровнику, где се оженио гостионичарком Мирном (Micoe petrarius de Antibaro, maritus Mirne tabernarie).

Анђел је био дугогодишњи протомајстор цркве св. Влаха у Дубровнику. Септембра 1348. склопио је уговор да ради зидарске и клесарске радове за цркву св. Влаха. Одлазио је повремено на Корчулу да надгледа радове у каменолому. Поред станарине, у почетку је добијао пола перпера за надницу. Унапред је добио 30 перпера. Године 1350. изградња цркве је била у пуном јеку, зато је мајстор Барби био принуђен да се врати из Котора. Фебруара 1356. примио је Мароја Николичина из Сплита као помоћника на две године, да му плаћа 15 перпера годишње, даје алат за рад и посебну награду ако буде радио ноћу. Вероватно је то мајстор Мароје који је радио на Златним вратима Диоклецијанове палате у Сплиту (1414). После две године примио је Прибила Миле Радостине да учи занат 8 година. Октобра 1361. Велико веће је донело одлуку да мајстора Анђела, протомајстора (magistrum Angelum, protomagistrum), не треба слати на Стоп, него да му се повери грађење цркве св. Влаха. Као њен протомајстор јавља се и 1365. Тада је издао у најам своју кућу са подрумом Никши Маркову Менчетићу. Вероватно је становао у својој другој кући. Године 1367. примио је једну, а 1368. године другу кућну помоћницу (по Фисковићу).

Од 1368. године помињу се други протомајстори цркве св. Влаха, Бутко, Михаило Петројевић (1376), Француз Жан из Вјене и Ђовани из Сијене. Дело протомајстора Анђела Ловрова и његових настављача настрадало је у пожару 1706. године, затим је порушено и на истом месту подигнута данашња црква.

ВИТИНА ЕКИПА ПРИМОРСКИХ МАЈСТОРА

Српски владари из XIV века били су моћни и богати. Главни извори њиховог богатства били су бројни рудници сребра и злата, олова, бакра и железа, чије је коришћење било у јеку. Византијски посланик Метохит зачудио се раскоши на двору краља Милутина. „Двор је“ — каже он — „блистао свиленим и златом украшеним намештајем; раскошна јела служена су на златном и сребрном посућу“... Милутин је „сав трептао у злату, с накитима од драгог камења и бисера, колико год је могло да стане“. Како је тек блистала млада, лепа и охола Симонида! Приликом одласка у посету Драгутину и Катарини, она је — каже архиепископ Данило — „била украшена царским оделом, златним појасима и камењем многоценим“. Дечански је наследио богате изворе свога оца. Душанови извори били су бројнији и обилнији.

Угледајући се на владаре богате Византије, српски владари нису жалили материјална средства за своје главне задужбине. Народни песник приказао је то у многим песмама о зидању манастира; тражио је и оправдања (Куд се ђеде цар-Немање благо). Мајстори из свих крајева државе и из суседства радо су се одазивали позиву да учествују на грађевинама српских владара, било на лицу места, било да клешу украсно камење у својим радионицама. Тим учешћем стицали су добар глас и долазили до најбоље наднице. Поред тога, били су ангажовани за дуже време и без прекида; јер владарске задужбине грађене су по неколико година без застоја и одуговлачења; за њих су увек била осигурана материјална средства. Дечани су грађени и за време рата

с Византијом и Бугарском. Бањска је саграђена за три, Дечани за осам, Арханђел призренски за пет година; док је црква св. Влаха, међутим, грађена неколико деценија, тако да се на њој изређало неколико протомајстора; исто тако и фрањевачки и доминикански манастир; дубровачка катедрала грађена је у току два века. Мајстори-уметници, архитекти и скулптори, тражили су могућност за што већи замах, за што јачи уметнички израз, желели су да оставе трага своје уметности, уметности свога поколења и своје школе. То су најпре могли остварити на знаменитијим споменицима. Подизањем црквамаузолеја, српски владари су им пружали изванредне могућности. Све то привлачило је и окупљало приморске мајсторе са обалског подручја нашег Јадрана, од Бара до Задра.

Приморски мајстори су волели да живе с породицама у Приморју, у зони старе јелинско-римске цивилизације и културе, у главним приморским градовима, Котору, Бару, Дубровнику и Задру, Трогиру, Сплиту, Шибенику, Будви, Улцињу и Свачу, где су грађевине биле од камена, где су постале грађевинско-скулпторске школе с дугом традицијом. Али наш Приморац се радо кретао из завичаја за забором, и сувим путем и морем, истицао се у подузетној делатности и у културној мисији.

Подузетни приморски мајстори средњег века ишли су у Србију радо, не само ради упослења и зараде него и ради културног послања, са осећањем да иду у свој народ и у своју земљу; ишли су са стваралачким нагоном и тежњом за изграђивањем опште народне културе, налазећи успешна решења. То важи не само за мајсторе из Котора и Бара, главних приморских градова Србије, него и за мајсторе из Дубровника и Задра.

Зато су длета наших Примораца певала на обали Мораче и Лима, Рашке, Дежеве и Милешеве, Студенице, Ибра и Бањске, Дечанске, Пећке и Призренске Бистрице. Никли су тамо споменици трајне вредности и лепоте, у којима и данас уживамо и с којима се поносимо. Али на жалост, веома је редак наш средњовековни мајстор који је потписао своје уметничко дело, нарочито грађевинар и скулптор. Потписао се једино Вита на Дечанима и Раде Боровић на Љубостињи. Владари у повељама не помињу ни протумајсторе својих задужбина, а камоли мајсторе. Не помињу их ни средњовековни српски писци кад говоре о подизању појединих манастира. Нико се није нашао да забележи имена истакнутих мајстора; ако и јесте — није сачувано. Тако су читави одреди наших мајстора-грађевинара из XII—XIV века, из Приморја и унутрашњости, који су подизали споменике по средњовековној Србији, остали незнани јунаци. Посматрамо њихова дела, послушкујемо њихова распевана срца, назиремо њихова осмагла лица, набрекле мишице и тврде жуљевите дланове, а не знамо њихова имена.

Веома су ретки приморски писани споменици који изричито помињу мајсторе неке српске грађевине средњег века. По једном дубровачком извору зна се да су два Витина савременика, Влахо Колендин из Дубровника и Липша Првослављев из Задра, градили 1326. године у Требињу цркву Обраду Војихнићу, требињском властелину. Први је радио за 40, други за 45 перпера годишње, уз храну и путне трошкове. Наднице њихових другова који су радили на владарским задужбинама, или њих самих, биле су свакако завидније. То се види и по надницама дубровачких мајстора који су радили за босанског бана. Климент Држић склопио је уговор 11. маја 1330.

са Обрадом Хвалислављевим из Бара, настањеним у Дубровнику, Храниславом Сираковим из Дубровачке Жупе, Братославом Мариновићем, Милченом Радо-стиним, Јурајем Бјелмушевићем и једним мајстором из Падове да два месеца раде у Захумљу босанском бану Стјепану II Котроманићу. Мајсторима је одређено у почетку сваког месеца по 13 перпера, храна за пут и путни трошкови. Ако их је бан задржао више од два месеца, за надницу су се имали погодити са самим баном. То су биле боље наднице од дубровачких. Влахо Колендин клесао је (1325) камење за доминикански манастир за 2 гроша и 10 фолара дневно (непуних 6 перпера месечно), мајстор Раден за 2 гроша и 6 фолара, а Миле Витин за 38 фолара. Српски владари давали су, свакако, боље наднице него босански бан за радове у Захумљу, нарочито најбољим мајсторима својих главних задужбина.

Драгоцена су два документа из Дубровачког архива (које је објавио Фисковић). Неколико дубровачких мајстора, Лоне Његославов са својим помоћником Петром, Марин, Влахо Задранин и Арнолд Рабеус, уговорили су међусобно при поласку у Србију, августа 1313. године, да деле зараду на пет делова; два дела требало је да припадну Лону и његовом помоћнику Петру, а три дела осталој тројици мајстора, равномерно. Значи, Петар је требало да добије најмање, јер није полазио као самосталан мајстор, а Лоне највише, јер је Петра, као свога помоћника, плаћао по посебном уговору. Вероватно је Лоне био предводник ове групе, њихов протомајстор. Из других докумената о њему сазнаје се да је био грађевинар и клесар декоративног камења. Можда је и отац мајстора Арнолда, дубровачки грађевинар Рабеус, радио у Србији. Он је 1296. године уговорио са својим помоћником да га „прати на рад изван Ду-

бровника“. — Идуће године, 1314, дубровачка управа забранила је мајсторима одлазак у Србију без изричите дозволе кнеза и Малог већа. То је поновљена одлука од 1312. године, кад је била прописана и глоба од 200 перпера за прекршај.

Очигледно, било је у питању подизање Бањске, главне задужбине краља Милутина, његова брата Драгутина и мајке им Јелене Анжујске, 1313—15. године. Везе Јелене, Милутина и Драгутина са католичким Западом, њихове наклоности према Дубровнику и везе с многобројним Дубровчанима јасно говоре о одзиву и учешћу дубровачких мајстора у зидању цркве-маузолеја краља Милутина. За владавине Драгутина (1276—82), Милутин је управљао Зетом, Хумом и Требињем и он је тада „у својој области на Приморју имао доста прилика и могућности да се упозна са лепотом, богатством и монументалношћу романских грађевина, да све то заволи и примени на своју цркву-Бањску“ (М. Васић).

Стручњаци су утврдили да су цркву манастира Бањске зидали Приморци и да је она, са Студеницом, Ђурђевим Ступовима, Дечанима и Арханђелом призренским, била најрепрезентативнија црквена грађевина средњовековне Србије. Архиепископ Данило II каже да се Милутин о зидању Бањске претходно договорио са мајком и братом; да је њему као бањском епископу поверио „да се брине за подизање и устројство уметности црквене лепоте“; тако је он лично „заповедао уметницима и многоизабраним вештацима који зидају“.

Ко су били и одакле су били ти уметници и многоизабрани вештаци, остало је досад непознато. Сама грађевина сведочи да су били наши приморски мајстори. Зидови Бањске обложени су углачаним тесаницима од црвеног, белог и плавог камена, исто

као и Високих Дечана. Истоветна и „савршена“ обрада камена ова два наша знаменита споменика сведочи да су на њима радила длета истих мајстора, односно мајстора исте школе, из истих приморских градова. Сматра се као сигурно да је и сам протомајстор Бањске, чије име остаје непознато, био Приморац. Данас видимо да су и мајстори били углавном Которани, Барани и Дубровчани. Позната су нам имена петорице дубровачких мајстора који су свакако учествовали у грађењу манастира Бањске, — оних који су 1313. године отишли за Србију. Марин и Петар из те групе су; свакако, Марин Гого и Петар Ловров, који су се уочи зидања Дечана настанили у Котору и који су, нема сумње, учествовали у зидању Високих Дечана, а можда и дечанске болнице, Богородице пећке и велике патријаршијске припрате.

Одзив дубровачких мајстора за грађење Бањске није био мали, ни по ономе што се данас зна, а свакако је одзив которских и барских мајстора морао бити још већи. Дубровник је био још под врховном влашћу Млетака (до 1358), а Котор и Бар били су главни приморски градови српске државе. Милутин је потврдио Котору све поседе дароване од његових предака; подложио му је богату жупу Грбаљ, ојачао га и омогућио му већи напредак; он је помогао мајци при подизању манастира св. Фране у Котору и обдарио Богородичин манастир код Бара. Котор и Бар одазвали су се по својој поданичкој обавези, Дубровник да би очувао своје повластице и трговачке изворе у Србији. Нема збора, которски и барски мајстори морали су се одазвати листом, као доцније на позив Дечанског и на позив Душанов. И они су на Милутиновој Бањској, исто као и на Дечанима, исписали својим длетима сведочанство о себи и о которско-барској грађевинарској школи.

Исти такав одзив которских, барских и дубровачких мајстора морао је бити и за подизање Душанове монументалне и раскошне задужбине на Призренској Бистрици. Само једна чињеница казује доста. У присуству казнаца Балдвина (Драга) и Николе Буће, Которана, архиђакона Марина, Баранина, призренског епископа Арсенија и војводе Милоша Војиновића (из народне песме), Душан је примио у Пологу, 1333. године, дубровачке посланике Климента Гучетића и Николу Лукаревића, шурака и зета Николе Буће, и на њихово заузимање уступио Дубровнику Стоп (Пељешац), уз изврстан годишњи доходак. Освајач, жедајући туђих земаља, није „продао“ (као што неки историчари пишу) и отуђио део државне територије за новац, којег је имао доста; он је хтео да учини дар Дубровнику, да га ојача, да га придобије, да га обавезним годишњим дохотком веже унеколико за себе, верујући да ће Дубровник једног дана признати његову врховну власт место млетачке. Поменуте личности којима је Душан био окружен довољно сведоче о томе какве су биле везе и колики је био утицај и углед Которана, Барана и Дубровчана на српском двору, односно како је српским владарима било лако окупити приморске мајсторе за своје грађевине. Душанов отац, Стеван Дечански, био је такође окружен утицајним Которанима, Баранима и Дубровчанима.

Све ово доприноси бољем осветљавању учешћа приморских мајстора у подизању Дечана и њиховом окупљању око Вите Которанина, који је, вероватно, учествовао и у зидању Бањске.

Јасно је да су сви которски и барски мајстори од вредности учествовали у грађењу главне задужбине Стевана Дечанског, „нашега господина краља“, како га називају которски писани споменици. Морали су

се одазвати позиву свога владара, као и сви остали грађани кад је у питању подизање градова и владарских грађевина; као што је иста грађанска обавеза и дужност повела Которане на Велбужд, на челу са Николом Бућом, управо кад је Вита Которанин зидао Дечане. Као и которски мајстори, тако су се одазвали и њихови другови Дубровчани и Задрани настањени у Котору. Управо уочи подизања Дечана, марта 1326, Дечански је у Дању, на растуку Дрима, издао Дубровчанима повељу о слободној трговини и повластицама у његовој држави. Месец дана доцније Дечански је писао дубровачком кнезу, Већу и властели да је Паскоје Гучетић, Дубровчанин, који је држао „трги новобрдске“, положио рачуне и добио разрешницу. Све околности говоре да су дубровачки мајстори као и задарски мајстори настањени у Дубровнику, учествовали у већем броју на изградњи Дечана.

Осим натписа на Дечанима, који говори о прото-мајстору Вити из Котора, нема ниједног јединог писаног документа који би говорио о Вити као прото-мајстору или о неком другом мајстору дечанске цркве. Которски писани споменици откривају Виту и низ которских мајстора из времена подизања Дечана, али се ни у једном документу не помиње зидање дечанске цркве, нити одлазак у Србију неког которскога грађевинара или клесара. То се не може ни очекивати, јер карактер списка је такав. Ипак, на основу драгоцених которских извора, односно на основу других историјских извора и чињеница данас се може са поуздањем говорити о которским мајсторима-учесницима Витине дечанске екипе. Вита је пројектовао и изводио грађевину, руководио, можда и клесао, али велики посао зидања, клесања и украшавања извели су многобројни приморски мајстори.

Ниједан није био познат. Данас можемо набројати око двадесет Витиних сарадника на том знаменитом споменику. Томе броју можемо, са оправданим претпоставком, додати још десетак других мајстора Которана, Барана, Дубровчана и Задрана, који су током 1328—35. године радили на Дечанској и Пећкој Бистрици.

Обрад Десиславин учествовао је, изгледа, у подизању Дечана. Две чињенице наводе на то. У которским списима из 1326—7. године Обрад се помиње више пута; међутим од новембра 1327. до новембра 1331. о њему нема помена. За то време зидани су Дечани. То унеколико говори о његовом бављењу на Дечанској и Пећкој Бистрици. Друга чињеница говори више. Обрад и Вита били су добри пријатељи. То се види из Обрадова тестаментa и из пријатељског односа Вите према Обрадовим синовима. Тиме се пружа уверење о њиховој сарадњи. Убедљива је још једна околност. Обрад је био „вешт“ и искусан мајстор-архитекта, његово искуство било је потребно и Дечанском, и архиепископу Данилу, и протомајстору Вити. Није могуће да он, „одан и веран“ краљу Милутину и његовом дому, пријатељ и сарадник Вите, остане по страни у овој прилици. Обрад није могао остати изван круга одабраних приморских мајстора који су се окупили око Вите. Ако није могао учествовати у раду на Дечанској Бистрици, он је учествовао у организовању посла, у саветима при избору протомајстора, у одабирању мајстора у изради пројекта и планова, или у извођењу клесарских радова на декоративном камењу.

Ни један једини которски мајстор-каменар, од толико њих, не помиње се ни у Котору ни у Дубровнику за време зидања Дечана (1328—31). Њихово одсуство очевидно је. Пре 1328. године помиње се

Браноје, Храноје, Богоје, Жупан, Кимо и Богдан, а од лета 1331. до 1337. Дражоје, Милко, Милош, Станоје, Петар, Микоје Сеновић и Милтен Богдановић. Нема збора, сви су они радили на Дечанима и за Дечане, ако не сви, а оно истакнутији свакако. Као вешт мајстор у покривању оловом, можда је учествовао и Никола Иванов, који се не помиње у которским списима од марта 1332. до марта 1335, у време кад су Дечани покривани оловом.

Исто тако, ниједан од четворице дубровачких мајстора настањених у Котору не помиње се ту за време зидања Дечана, не помиње се ни у Дубровнику, осим Милена Радомислића почетком 1328. године. Радоста „Тутасанта“ јавља се у Котору 1327. и од почетка 1332, а Милен Радомислић 1327. и од 1334. године. Марин Гого помиње се у которским изворима 1327. као становник Котора, а у дубровачким 1313. године, у групи мајстора који одлазе у Србију, свакако да граде цркву манастира Бањске. У Дубровнику се поново јавља 1324. као протумајстор. Истакнути приморски мајстор са Бањске, кога је знао архиепископ Данило, радио је, све околности говоре за то, и на Дечанима, ради тога је и прешао из Дубровника у Котор. У прилог ове претпоставке говори и једна друга чињеница. Под зиму 1327. године Маринова жена и пасторак обавезали су се да ће његов друг Миху Спици бити подмирен, иако је Марин раније био дао признаницу на тај дуг. Значи, Марин је на дуже време морао отићи из Котора. — Марко Маринов Гого јавља се у Котору тек у пролеће 1335. као врло угледан неимар. Он је, вероватно, дошао к Марину у Котор или пошао за њим на Дечанску Бистрицу. После дограђених Дечана, настанио се у Котору. Он је за кућу

Михаила Буће, брата протовестијара Николе, који је дуго био у заједници с њим, израдио неколико бифора и трифора од корчуланског камена. На развалинама велике палате Бућа, у улици између цркве св. Луке (из 1195) и цркве св. Марије (из 1221), добро су очувана два украсна прозора романско-готског стила, од којих је једна бифора. Није искључено да је то управо та кућа Михаила и Николе Буће, која се обично наводи као кућа протовестијара Николе (бр. 454). Ови дубровачки мајстори настањени у Котору свакако су учествовали у зидању и украшавању Дечана. То се не може рећи и за Бороја Радојевића, који је 1329 године радио у Дубровнику на кући Бенција Флорентинца.

На основу дубровачких извора може се утврдити да је у време подизања Дечана грађевинска делатност у Дубровнику била знатно умањена и да је поново оживела од 1333. године. У првој половини XIV века у Дубровнику су извођене велике грађевине, чије је подизање трајало деценијама; грађена је катедрала, доминикански манастир и манастир Мале браће. Поред тога, уочи дечанских година, зидане су многе палате и црквене грађевине у Дубровнику и околини. Зато се у Дубровнику био слегао велики број мајстора, од Бара до Задра. Овај застој у току три-четири године значио би одлив мајстора из Дубровника, поготово Барана и Задрана. Мајстора је било потребно много — за клесање и глачање камена, за зидање, за вајање украсних делова, за рад и надзор у каменоломима. Била би сувише произвољна претпоставка о броју дубровачких мајстора који су могли учествовати у раду на Дечанској и Пећкој Бистрици. Судећи по годинама запослења, могли би доћи у обзир ови мајстори: Влахо Колендин, Лоне Његославов, Јаков

Маринов Гого, Влахо Томић, Хранислав Сираков, Миле Витов, Милчен Радостин, Милгост Другојевић.

Ни два истакнута задарска мајстора настањена у Котору, Петар и Анђел, не помињу се ни у которским ни у дубровачким изворима у годинама зидања Дечана. Петар се јавља у Котору 1326, а Анђел октобра 1335, кад гради цркву Михаилу Бући, у време кад се Никола Бућа истиче на Душановом двору као цариник и финансијер. Они су прво прошли кроз школу свога оца, задарског протомајстора Ловра, затим кроз школу дубровачких протомајстора Лона Његославова и Корва из Млетака, најзад кроз школу которског протомајстора Вите, а сарађивали су с Михаилом Брајковим из Бара. Петар је могао учествовати у зидању Бањске; биће да је то онај Петар који одлази у Србију 1313. године као помоћник протомајстора Лона. Прешао је у Котор као изграђени мајстор. При окупљању дечанских мајстора никако није могао изостати Петар Ловров, настањен у Витином граду, један од мајстора на дубровачкој катедрали, сарадник млетачких мајстора Корва и Вилана и дубровачких мајстора Лона и Влаха Томина, скулптор украсног камења на палатама утицајне которске властеле, као што је Тома Павла Томина. Све околности говоре да су браћа Ловрићи, Петар и Анђел, радили на Дечанима, вероватно и са својом браћом, Јурајем и Николом, који се у дубровачким изворима не помиње за време зидања Дечана. Анђел Ловров, који се јавља у Дубровнику од 1339—41, а онда тек 1348. године као протомајстор цркве св. Влаха, могао је учествовати на подизању и украшавању манастира св. Арханђела код Призрена (1343—7). Исто тако, и његов брат Јурај могао је учествовати у подизању главне Душанове задужбине. Он је 1347. године градио кућу Николи Лукаре-

вићу, зету Николе Буће, у исто време кад је Лукаревић, са Климентом Гучетићем и Марином Држићем, држао бројна тржишта цара Душана, од Рудника до Валоне.

У Витиној дечанској екипи било је, неоспорно, и мајстора из Бара. Драгош Иванов, настањен у Котору 1336. године, градитељ на манастиру св. Бенедикта, не помиње се ни у которским ни у дубровачким списима у време подизања Дечана. Ако је то Драгаш Ивана Ђурђева, који је ступио на занат 1327. године код дубровачког мајстора Бонифација, није могао учествовати на Дечанима као мајстор него само као Бонифацијев помоћник. Ако је то син другог Ивана Баранина, оног што је био настањен у Котору, онда је он био ученик которских мајстора и могао је учествовати у Витиној екипи. С правом се може претпостављати да је на Дечанима радио и Мико Брајков Баранин (пок. 1348), прослављени мајстор клауистра манастира Мале браће у Дубровнику. Као поданик, он се морао одазвати позиву Дечанског. Према дубровачким изворима, радио је у Дубровнику 1327, 1340—3. и 1347—8. Према томе, могао је учествовати не само на Дечанима него и на Арханђелу призренском. Исто тако и Милко Хвалислављев из Бара, који је дошао на занат у Дубровник 1323. После шест година радио је балконате за једну дубровачку палату, са својим братом Обрадом, који је 1326. године радио украсна врата за дубровачку палату Томе Павла Томина Драга; године 1334. Милко је клесао прозоре и врата за палату Николе Лукаревића, зета Николе Буће и службеника Душанова. Радио је у Дубровнику 1335—6, 1339, 1341. године. — Још два истакнута мајстора из Бара могла су радити на Дечанској, Пећкој и Призренској Бистрици. То су били мајстор Радоје, који је радио

у Дубровнику на палати Николе Лукаревића (1335), и мајстор Божа Радомиловић (отац босанског протовестијара Жора Божића), који је 1335. године примио у своју радионицу у Дубровнику ученика Радослава Радогостова, а за помоћника Петра из Млетака; године 1343. сарађивао је са својим завичајцем Михаилом Брајковим на клауστру Мале браће, с њим је могао учествовати и на зидању и украшавању Душанове задужбине.

5.

СА ГУРДИВА НА ДЕЧАНСКУ ВИСТРИЦУ — „ЗИДАЊЕ ВИСОКИХ ДЕЧАНА“

Окупљање Витине екипе приморских мајстора извршено је претходно у Котору, на Гурдићу, око Вите. Поступно и благовремено окупљање вршено је на Пећкој и Дечанској Бистрици, око главног организатора целокупног посла архиепископа Данила и око протомајстора Вите. Витина екипа била је бројна. Сви њени чланови нису морали учествовати једно-времено, нити за све време подизања Дечана. Сви нису морали учествовати чак ни на лицу места. Неки су могли клесати декоративно камење мање тежине и у својим радионицама. Неки су, можда, довршавали рад на узиданом декоративном камењу накнадно, пошто је зидање цркве до крова било завршено (1330).

Неки мајстори из Витине екипе остаће заувек непознати; извештај број откривају которски извори. Ако се њихово учешће не може утврдити појединачно, за свакога посебно и категорично, свакако се може утврдити учешће појединих група. Учесници Витине дечанске екипе могу се сврстати у два кола. У коло неминовних учесника, али не без изузетка, спада око

20 мајстора, свакако истакнутих и познатих у своје време, Браноје, Храноје, Дражоје, Обрад Десиславин, Милко, Богдан, Жупан, Богоје „Понта“, Петар зет Радослава и Микоје Сеновић, Которани; Михаило Брајков, Милко Хвалислављев, Радоје и Божа Радомиловић, Барани; Марин Гого, Марко Маринов Гого, Милен Радомислић и Радоста „Тутасанта“, Дубровчани; Петар Ловров и Анђел Ловоров, Задрани. У друго коло могу се сврстати 12 мајстора, вероватних учесника (али не без изузетка), Станоје, Кимо, Милош Братомил, Милтен Богдановић и Никола Иванов, Которани; Драгош Ивановић Баранин; Лоне Његославов, Влахо Колендин, Влахо Томин и Јаков Маринов Гого, Дубровчани; Јурај Ловров и Никола Ловров, Задрани. Међу овим мајсторима оба кола било је знаменитих клесара, уметника. Са мајсторима су учествовали, нема збора, и понеки од њихових помоћника и старијих ученика. Которски мајстори могли су учествовати и масовно. Сви су били потребни; неки за грубу, а неки за прецизну и уметничку обраду камена; неки за зидање, а неки за радове у каменоломима.

Колона мајстора кретала се главним зетским путем, са Витом или за Витом, на коњима и са пратњом, са стварима, брашњеником и алатом. Пут је водио од Гурдића, испод самог манастира Мале браће, задужбине Немањића. Успињао се поступно падинама Ловћена и његових планинских огранака. Негде иза Тројице примао је пут од Солила, крај Превлаке. Протезао се изнад Грбља, преко старих насеља Мирца и Подâ; трагови се виде и данас. Изнад Брајића примао је пут из Будве. Ловћенско планинско било прелазио је преко Ђурђева ждријела, спуштајући се на изворишта Обзовице и Врелâ, на караванско појило. Ту су стара насеља, Врела, Угњи и Очинићи, која су се тако називала и у време зидања Дечана. По предању,

ова насеља називала су се у доба Ивана Црнојевића заједничким именом Конак, ваљда по караванском коначишту из ранијих времена. Становници ових насеља и данас се називају „Коначарима“. Ту и данас живи старинско угањско братство Јагатор, које потиче од средњовековног старешине гласника — „Јагатора“. Села овог камењара давала су гласнике, који су овуда пролазили од Котора за унутрашњост Србије, за двор и рудна тржишта; у XVI веку за Ново Брдо и Цариград. Гласник је стизао из Котора у Рудник по лепом времену за 7, по ружном за 10—12 дана. Главни пут, изгледа, није ни силазио у Цетињско поље него само његов рукав; спуштао се преко Заграбља и Врања стијене ка Цеклину, на Лупоглав, одакле је заокретао испод села Добра. како се тада називало Добрско Село. И данас су видни трагови пута. Преко Заплоча прелазио је из Стругара у Косијере, у Улиће, стара насеља која су се тако називала и у доба Вите. Преко Кречког ждријела излазио је на воду Влахињу, сточарско појило још из доба Романа (Влаха). Видни су и данас преко Косијера трагови старог поплочаног пута, од кога се један усек назива Калдрма. Преко Метериза, Царева лаза, Госпоштина и Рваша, куда су, по предању, могла ићи кола, пут је силазио на Каруч; одатле на Жабљак, на непресушиво караванско појило, где се и данас виде остаци старог моста. Ту је увирао пут од Бара, који је од превоја Сутормана силазио реком Црмницом до Скадарског језера. Од Жабљака пут је водио уз реку Морачу све до Рибнице, родног места Стевана Немање, које се већ у доба Дечанског називало Подгорицом, данас Титоградом.

Подгорица је тада била важно трговачко средиште Зете, после Скадра и Котора једно од најважнијих; велика раскрсница и караванско одмори-

ште. Ту су се укрштала два важна наша пута — један је водио од Котора за Пећ, други од Скадра за Дубровник. Многи грађани Подгорице (de Potgorice) по-словали су са Котором. Тако је било од давнина, у доба илирско и римско. Преко старог Бирзиминијума на утоку Рибнице у Морачу, испод саме Дукље, водио је у VII веку главни римски пут од Скадра за Нарону на ушћу Неретве. Град Рибница помиње се после смрти Бодинове, на почетку XII века. Стари запис каже: „Подиже се овај град у X веку, а прве куће подиже на обали Рибнице господар горске жупе Марко“. Манастир Хиландар имао је ту, у околини, неке поседе подложене од Немање; имао их је и манастир Морача. У доба краља Уроша помиње се рибнички феудалац Растислав као посредник између рашког двора и которских трговаца.

Од Подгорице пут је водио уз камените Куче. Пролазио је кроз теснац испод древног Медуна, тврдог илирског Медеона, на високој стени, вековног стражара над овим кланцем, који је заједно са илирским краљем Генцијем пао у руке Римљана 168. године пре нове ере. Прославио га је доцније храбри Милош Белмужевић, војвода деспота Ђурђа Бранковића, у отпору против Млечића, затим против Турака, који су једва завладали њиме (1467). Од богатог караванског водопоја и путничког освежења под Медуном пут је прелазио у предео Корита, пео се уз југозападне падине планине Жијова и прелазио преко старог катуна Коштице, којом се данас протежу видни остаци „великог зида“, у дужини од три часа хода; можда су то остаци овога старог пута и његова осигурања. Излазио је затим на висораван старинског катуна Рикавца, који се са Коштицом и Широкарм помиње у почетку XIV века у Милутиновој Бањској повељи. Од зеленог Рикавачког језера пут се спу-

штао речицом Скроботушом, изворним огранком Врмуше, изнад чијих се изворишта одвајао споредни пут, који је низ падине високих Комова слазио речицом Мојанском у плодно, житоносно Полимље. На тој раскрсници плаћала се, можда, нека царина; ваљда отуда и име Царине, катуну Марка Миљанова, Поповића и Ивановића, који су будно стајали у дослуху с Високим Дечанима. По народном предању, име је дошло по цару Душану, који је ту имао своје катуне богатих пашњака и појила. На тим изворима комске слободе и старе традиције, напајао се дух војводе Марка, као и дух војводе Милоша од Медуна, који се загонио на Турке са Лужтице (Бока), са Дунава, Тисе и чехословачке Мораве.

Низ горски ток Врмуше которски пут се спуштао у котлину Гусиња и Плава. Гусиње се помиње на почетку XIV века. Својом повељом, Милутин је подложио манастиру Бањској „село Гусино и с планинами и међе му од Пешти“. Пут је водио даље обалом Плавског језера.

Плав је био важно место на овом путу, средиште жупе, велико путничко одмориште, после напорног путовања од једне и од друге стране. Помиње се у две повеље краља Милутина — у повељи Хиландару, коме је подложио „у Плавје село Досуге и с заселијем“, као и кнеза Војихну са синовима и зета му Првослава с децом, 107 влашких кућа и планину Добре доли; и у повељи манастиру Бањској, коме је подложио „у Плавје село Крушево и с тргом, а међу му у Влков поток“, као и 14 кућа рибара „с ловиштем“. Својом повељом манастиру Дечанима, Дечански ће подложити својој задужбини плавске планине: Трескавицу, Седми бор, Кошутицу, Белу водицу, Хотину гору, Добру водицу, Чрни камен, Штирницу, Хрид и Богдашу. „Ни метех ни властелин, ни Влах

ни Арбанас“ — прописује краљ — не смеје у планине издизати осим оних којима игуман дозволи; ... у планине нема нико баштине осим краља и цркве којој су планине дате“; у противном, имао је да плати краљу 500 овнова за казну, а исто толико и онај који за пашу не да од стада 2 овна, 2 јагњади, сир и динар. Дечанима је подложио још: „рибаре у Плавје“, Радила са сином Богојем, Радослава, Радована... да држе део „блата“ (језера); у Велици Владоја, Дружоја, Драгојла, Његослава, Ранка, Ђуроја, Станка, Милоша и Драгаша Котилковића, а у Комарима Мирослава, Милослава, Милована, Мироја, Милогоста и десетак других. Цар Душан је приложио Бањској за душу своје мајке Теодоре „у Плавје село Улотино с планинама“; а Арханђелу призренском „рибаре у Плавје, именом Будоја с детију“ и још шест рибарских кућа.

Дечани су добили велике поседе у плавско-гусињској области. Имена места Метех, Прњавор (манастирско село), Рибари, Пазариште, Коњски Обор и Рудници подсећају и данас на метох Дечана и трговачки промет у доба Немањића. Становници ових крајева испуњавали су током векова своје обавезе према Дечанима, чак и они који су прешли у католичанство или примили мухамеданску веру. Хоти су давали своје прилоге, од којих се све до првог светског рата палила свећа пред иконом у дечанској цркви. Муслимани из Новшића давали су свој годишњи прилог у стоци, сиру, вуни и новцу; имали су своју собу у Дечанима, и њихова свећа горела је у цркви.

Значајно је народно предање очувано у овим крајевима. Народ прича да се „главније камење за Дечане вукло одавде и да су мештани давали волове за тај посао... Од Пазаришта је, према предању,

водио пут за арабе (врста неких кола) до Пећи и Дечана“ — каже Андрија Јовићевић.

У близини Плава которски пут се спајао са другим исто тако важним путем; водио је од Дубровника за Пећ преко Брскова и старог трговишта Никољ-пазара (Бијелог Поља), уз Лим, који извире из Плавског језера. Био је и он широк и још погоднији. „Прича се да су некада могла кола ићи од Берана до Дечана и да је камење за Дечане вучено на колима испод Берана“. Можда је у питању новоотворени каменолом мермера у горњем Полимљу.

Приморски мајстори из Витине екипе могли су приликом свога првога путовања видети како волујске запреге вуку уз Чакор камење за Дечане, јер су припремни радови почели пре њиховог доласка. За таквим запрегама они су се могли спуштати са превоја Чакора (1850 м) низ Пећку Бистрицу, која их је водила у Пећ, управо пред манастир, резиденцију архиепископа Данила.

Пећ се помиње 1202. године. Стеван Првовенчани подложио је манастиру Жичи (1220) „у Хвостне сел Пећ с засељем си“. Крајем XIII века Милутин је потврдио Хиландару прилоге свога деде и свога оца: „два винограда, један у Крушевје, а други у Пеки... Штутељ више Пеки архиепископове... Захак на Бистрици и на њем уљаник с уљари (пчеларима), а имена им Добреко, брат му Братослав, Брајен и Гнус“. Душан је потврдио Хиландару пећке поседе (1355) и још „у Пеки, у тргу што си имају покојиште, стас, виноград и стлп с овоштијем“.

У доба Дечанског Пећ је била једно од највећих тржишта у унутрашњости Србије, велика раскрсница и караванско прихватилиште. Поред главног пута за Котор и Дубровник, из тога чвора разилазило се више путева; — један за Призрен преко трга Велике

Дечане, више Истинице, на хладној води Бистрици, између Пећи и Ђаковице, да ту сагради „другу Студеницу“. Тражи за себе још само „седам кула блага“, да подигне цркву и конаке. Син преузима владавину и испуњава оцу жељу. Стеван хоће да подигне велики храм, да се купи народ из Србије и Македоније, из „посестриме Бугарске“, и „из Приморја цјела Далмација“: Сестра Јелена саветује га да не удара темеље од сребра него од камена, да не ставља кров од злата него од олова, како би се црква одржала. Он послуша мудри савет.

Тако краљу гради манастира,
манастира насред Метохије;
те сакупи хиљаду мајстора
из Котора и из Цариграда.

Вешта и лака длета многобројних мајстора запеваше тада на Дечанској Бистрици. И уписаше сложено у књигу вечиту:

Фрад Вита, мали брат, протомајстор из Котора...

ПОГОВОР

О Вити Которанину, неимару Дечана, не може се написати пуна биографија — недостају подаци о њему. Може се написати књига о Вити, о његовом делу (о коме постоји стручна монографија), о његовим дечанским сарадницима, његовој средини и његовом добу; а то много значи. Учинио сам то на основу података из которских архивских извора, писаних споменика из доба подизања Дечана, и на основу литературе. Да би се овај знаменити човек наше културне историје средњег века могао унеколико осветлити и његова појава објаснити, мора се предузети шири захват, који прелази оквир одређен кратким насловом књиге. Потребно је сагледати културне наслаге и нашу традицију у Витином завичају; приказати привредни, друштвени и културни живот Котора у доба Вите; приказати народну, културну и економску повезаност Витина завичаја и области у којој су подигнути Дечани. Прамен веродостојног извора из доба Вите у томе је много издашнији него у погледу Витина живота и рада. Тако се, мислим, једино може објаснити појава фра Вите Которанина на Дечанској Бистрици и појава његове одабране екипе приморских мајстора.

Усклађеност композиције дела, складну сразмеру појединих делова књиге, свесно сам жртвовао потребном и корисном, јер се први пут пише књига о Вити, која треба да буде и популарна и поуздана за научно коришћење.

Захвалан сам проф. универзитета Ђурђу Бошковићу, стручном оцењивачу рукописа ове књиге, за корисне напомене које је дао у свом реферату. Исто тако и књижевнику Михаилу Лалићу, уреднику Нолитових „Портрета“, и др Војиславу Кораћу, доценту универзитета, за извесне сугестије и напомене које су ми дали по прочитаном рукопису.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

А. ИЗВОРИ:

1) Државни архив у Котору: Судско-нотарски списи (Acta notarilia) књ. I, св. 1—2 (1326—37); књ. II (1395—1400); књ. III (1418—21).

2) Државни архив у Дубровнику: Тестамент Томе Павла Томина Драга, Которанина, државника Дечанског (Testamenta Notarie III, fol. 40); Тестамент магистра Антоније из Монтефлора, лекара цара Душана (Testamentum magistri Antonii de Monteflore, Testamenta Notarie, III fol. 57).

Б. ГЛАВНА ЛИТЕРАТУРА:

Архиепископ Данило, Живот краљева и архиепископа српских, СКЗ, Београд. 1935.

Beatillo Antonio (de Bari), Historia della vita s. Nicolo, Bari 1645.

Бихаљи-Мерин Ото, Фреске и иконе, Просвета, Београд 1960.

Божих Иван, О положају Зете у држави Немањина, Историј. гласник, Београд 1950.

Бошковић Ђурђе, Манастир Дечани, I (Архитектура), САН, Београд 1941; Основи средњовековне архитектуре, Београд, 1947; Градац, Београд 1951.

Васић Милоје, Жича и Лазарица, Београд 1928; Архитектура и скулптура у Далмацији, Београд 1922; Архиепископ Данило, Прилози за књижевност, VI, Б. 1926.

Грујић Радослав, Монаштво и манастири, Енциклопедија српско-хрватско-словеначка.

Динић Михаило Крстати грошеви — (Testamentum Thome filii quondam Pauli de Thoma. Зборник Византолошког института САН, I, Београд 1952.

Белчић Јосип (Gelicich), Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro, Задар 1880.

Ђурђевић Бранислав, Нови подаци о најстаријој историји Брдских племена, Историски записи, XVII—1, Титоград 1960.

Енциклопедија Југославије

Енциклопедија српско-хрватско-словеначка (Ст. Станојевић)

Ердељановић Јован, Кучи, Српски етнографски зборник САН, VIII, 1907.

Историја народа Југославије, I, Београд—Загреб 1953.

Јиречек — Радоњић, Историја Срба, I—II, Београд 1952.

Јиречек Константин, Трговачки друмови и рудници Србије и Босне, превео Ђорђе Пејановић, Сарајево 1951.

Јовановић Јагош, Стварање црногорске државе, Цетиње 1948.

Јовићевић Андрија, Ријечка нахија, Српски етнограф. зборник САН, XV, 1911; Плавско-гусињска област, Полимље, Српски етнограф. зборник САН, XXI, 1921.

Јуришић Геден Јосиф, Дечански првенац, Нови Сад 1852.

Катић Реља, Медицина код Срба у средњем веку, САН, Београд 1958.

Кошанин Милан, Дечани, Енциклопедија Југославије; Изложба средњовековних фресака, Увод, Београд 1958.

Ковијанић Ристо, Рудници Србије у которским споменицима, Наука и природа, VII, Београд 1954; Котарски пјесници-хуманисти, Стварање, 1—2, Цетиње, 1953; Помени о првим библиотекама у Котору, Зборник Матице српске за књижевност, IV—V. Н. Сад, 1956—7; Поморско језгро у которским легендама, Годишњак Поморског музеја у Котору 1958; Витин завичај, Стварање, 6, Цетиње 1959.

Ковијанић Р. и Стјепчевић I., Културни живот старог Котора, I—II, Историски институт НРЦГ, Цетиње 1957.

Кораћ Војислав, О монументалној архитектури средњовековног Котора, Споменик САН СГ, Београд 1956.

Лаиновић Андрија, Кратак поглед на прошлост Титограда, Цетиње 1950.

- Луковић Нико, Бока Которска, Цетиње, 1951.
- Лутовац Милисав, La Metohija, Paris 1935.
- Марић Растислав, Спев Апологија Рођанина о походу Аргонаута, Годишњак Филозофског факултета Н. Сад, 1958.
- Марковић Василије, Православно монаштво и манастири, Београд 1920.
- Медики Милорад, Дубровник Гучетића, САН, Београд 1953.
- Милојевић Милош, Путопис (Стара Србија), Бгд. 1871.
- Мирковић Лазар, Црквене старине из Дечана и Пећи, Годишњак Музеја, Скопље 1937.
- Новаковић Стојан, Законски споменици српских држава, САН, Београд 1912.
- Петковић Владимир, Преглед црквених споменика, САН, Београд 1950; Уметност Енциклопедија Станојевића.
- Поповић Павле, Свети Сава, Расправе и чланци, Српска књ. задруга, Б. 1939.
- Радојичић Сп. Ђорђе, Антологија старе српске књижев. Полит, Б. 1960.
- Радојичић Никола, О архиеп. Данилу, Животи краљева и архиепископа српских од Данила, СКЗ, Београд 1935.
- Радојичић Светозар, Мајстори српског сликарства, САН, 1955; О сликарству у Боки, Споменик САН, СПН, Београд 1953.
- Ристић Серафим, Дечански споменици, Београд 1864.
- Синдик Илија, Комунално уређење Котора, САН, Београд 1950.
- Споменици културе, уредио М. Панић Суреп, Београд 1951.
- Стјепчевић Иво, Катедрала св. Трипуна, Сплит 1938; Котор и Грбаљ, Сплит 1941.
- Стјепчевић И. и Ковијанић Р. Злато и бакар старог Брскова, Истор. записи IX, Цетиње 1953; Протовестијар Грубо, Истор. записи X, 1954.
- Стојановић Љубомир, Старе српске повеље и писма, САН, Београд 1952.
- Стојановић-Максимовић Јованка, О средњовековној скулптури Боке Которске, Споменик САН, СПН, 1953.
- Суботић Гојко, Јелена Анжујска, Историски гласник, Београд 1958.
- Тадић Јорјо, Грађа о сликарској школи у Дубровнику, САН, 1952.

Ђоровић Владимир, Историја Југославије, Београд 1933.

Фисковић Цвито, О уметничким споменицима Котора, Споменик САН, СП; Задарски мајстори у Дубровнику. Анали Хисториског института ЈАЗУ. Дубровник 1953; Први познати дубровачки градитељи, Дубровник 1955.

Џамблак Григорије, Живот Стевана Дечанског, СКЗ, Београд 1936.

Шеровић Петар, Црква Богородице у Бијелој, Гласник Зем. муз. Сарајево 1920.

Ковијанић Р. Ко су Обрад Десиславин и фра Вита, Историјски записи св. 1. 1962; Фра Вита Рањина (де Ранаена), а не Равењанин (де Рауена), Прилози за књижевност, XXVIII, св. 1—2, Београд 1962.

САДРЖАЈ

Високи Дечани

1. — Положај и околина — Средишња област средњовековне српске државе — Њена природна богатства — Богатство културног наслеђа — Привредна и културна повезаност са Котором	5
2. — Витино дело	23
3. — Манастирска здања — Никољска црква — Болница — Испоснице	38
4. — Ктитори Дечана (Дечански и Душан) — Архиепископ Данило	45
5. — Дечани током даљих векова	59

Витин завичај

1. — Котор	68
2. — Легенде о постанку Котора	73
3. — Древна прошлост Котора — Доба зетских владара — Доба Немањића	78

Котор у доба Вите

1. Изглед града — Грађевински споменици	89
2. — Унутрашње уређење — Друштвене прилике и односи	95
3. — Привредни живот	104
4. — Културни живот	132

Вита

1. — Из живота неимара Вите	144
2. — Породица	155

3. — Лично и породично име	158
4. — Витина резиденција	165
5. — Отворени пут ка Дечанима	175
6. — Протомајстор Дечана	184
7. — Портрет	203

Витина дечанска екипа

1. — Которска грађевинска школа	213
2. — Обрад Десиславин	219
3. — Которски мајстори (Которани, Барани, Дубровчани, Задрани)	231
4. — Витина екипа поморских мајстора	244
5. — Са Гурдића на Дечанску Бистрицу — „Зидање Високих Дечана“	257

Поговор	267
-------------------	-----

Извори и литература	268
-------------------------------	-----

